

Міністерство освіти і наук України
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»
Факультет психології, економіки та управління
Кафедра психології

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:
лекційний курс та інструктивно-методичні матеріали**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 «Психологія»

Словянськ, 2016

УДК 159.9 (075.8)
ББК 88.3я73
Т 338

Розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні:
– кафедри психології (протокол № 2 від 01 вересня 2016 р.);
– вченої ради ДДПУ (протокол № 3 від 20 жовтня 2016 р.)

Укладачі:

доктор психологічних наук, професор кафедри психології Солодухова О.Г.
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Резнікова О.А.

Рецензенти: доктор психологічних наук, професор кафедри логопедії та спеціальної психології **Мамічева О.В.**; кандидат психологічних наук, професор кафедри прикладної психології **Мелоян А.Е.**

Т 338 Теоретико-методологічні проблеми психології: лекційний курс та інструктивно-методичні матеріали: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія» / укладачі: О.Г. Солодухова, О.А. Резнікова.– Слов'янськ: ДВНЗ ДДПУ, 2016. – 138 с

Навчально-методичний посібник містить пояснювальну записку, навчально-тематичний план, програмний матеріал для вивчення дисципліни, інструктивно-методичні матеріали для практичних занять, виконання самостійної та індивідуальної роботи, підготовки до іспиту, тлумачний словник термінів, список рекомендованої літератури до курсу.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	5
Програма курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології».....	6
Розділ I. Конспект лекцій з курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології».....	8
1.1. Модуль I. Загальні поняття методології науки.....	8
1.1.1. Тема 1. Структура і функції методологічного знання і його значення для психології.....	8
1.1.2. Тема 2. Розвиток методології науки.....	12
1.1.3. Тема 3. Структура сучасного наукового знання.....	18
1.2. Модуль II. Теоретико-методологічні проблеми психології.....	24
1.2.1. Тема 4. Різні підходи до розуміння і визначення предмета психології.....	24
1.2.2. Тема 5. Криза в психології та пошуки загальної методології.....	30
1.2.3. Тема 6. Методологічні проблеми розуміння та пояснення у психології.....	35
1.2.4. Тема 7. Фундаментальні методологічні проблеми психології.....	42
1.3. Модуль III. Методологічна база психології: категорії, пояснювальні принципи.....	51
1.3.1. Тема 8: Теорія діяльності як методологічний підхід у психології.....	51
1.3.2. Тема 9. Категорія особистості в психології.....	56
1.3.3. Тема 10. Методологічні принципи психології.....	61
1.3.4. Тема 11. Особливості парадигм у психології.....	70
РОЗДІЛ II. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.....	80
2.1. Зміст та організація практичних занять.....	80
2.2. Плани практичних занять (модуль 1).....	81
2.2.1. Заняття 1. Структура та функції методологічного знання, його значення для психології (тема 1).....	81
2.2.2. Заняття 2. Різні підходи до розуміння і визначення предмета психології (тема 5).....	83
2.2.3. Заняття 3. Криза в психології та пошуки загальної методології (тема 6).....	84
2.2.4. Заняття 4. Методологічні проблеми розуміння та пояснення у психології (тема 7).....	86
2.2.5. Заняття 5. Фундаментальні методологічні проблеми психології (тема 8).....	88
2.2.6. Заняття 6. Теорія діяльності як методологічний підхід у психології (тема 9).....	89
2.2.7. Заняття 7. Категорія особистості в психології (тема 10).....	91
2.2.8. Заняття 8. Методологічні принципи психології (тема 11).....	92
2.2.9. Заняття 9. Особливості парадигм у психології (тема 12).....	94
РОЗДІЛ III. Завдання для самостійної та індивідуальної роботи.....	97
3.1. Методичні вказівки щодо складання формалізованих схем матеріалів курсу.....	97
3.2. Методичні вказівки з оформлення реферативних робіт.....	98
3.3. Теми рефератів за модулями курсу.....	99
3.4. Методичні вказівки щодо використання контрольних тестових завдань для самостійної підготовки студентів.....	100
3.5. Зміст контрольних тестових завдань за темами курсу для самостійної підготовки студентів.....	101
3.6. Методичні вказівки щодо роботи із навчальною літературою та першоджерелами.....	119
3.7. Список літератури та першоджерел для опрацювання.....	120
3.8. Основні поняття термінологічного словнику за темами курсу.....	121
Розділ IV. Контроль знань студентів.....	124

4.1. Критерії оцінювання знань і вмінь студентів.....	124
4.2. Критерії переведення балів у державну оцінку.....	125
4.3. Екзаменаційні питання до курсу.....	127
Тлумачний словник термінів.....	130
Список літератури.....	136

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» складена відповідно до освітньої програми та навчального плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти магістр за спеціальністю 053 Психологія.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» є основні положення загальної методології науки і методології психології, категоріальний аналіз в психологічному пізнанні, основні проблеми сучасної психологічної науки.

Вивчення даного курсу тісно пов'язане з такими дисциплінами як «Загальна психологія»; «Історія психології»; «Філософія».

Метою викладання навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» є забезпечення здобувачів вищої освіти теоретичними знаннями і практичними навичками методологічного аналізу для проведення науково-дослідних робіт у галузі методології психології, а також в конкретно-психологічних дослідженнях, в тому числі в психологічній практиці.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» є ознайомити із загальними характеристиками методології науки і методології психології як самостійної галузі наукового пізнання; сформувати навички методологічного аналізу.

За результатами вивчення дисципліни у здобувачів повинні бути сформовані такі компетентності:

загальні: здатність до оволодіння культурою наукового мислення, узагальненням, аналізом і синтезом фактів і теоретичних положень; готовність до оволодіння новими методами дослідження, здатність до професійного використання сучасних інформаційних технологій і системи Інтернет; здатність до оволодіння новими методами оформлення, подання в усній і письмовій формі результатів виконаної роботи; готовність до постановки прикладних задач в певній галузі застосування психології.

спеціальні: готовність до методологічного аналізу психологічних теорій, експериментальних досліджень, досягнень сучасної психологічної практики, здатність використовувати знання про сучасні методологічні концепції, готовність застосовувати відповідну методологію для досягнення результатів і обґрунтування висновків, здатність до методологічних інтерпретацій власних науково-психологічних досліджень у навчально-професійній діяльності, здатність логічно, правильно оформлювати результати своїх наукових досліджень.

На вивчення навчальної дисципліни відведено 150 годин /5 кредитів ECTS.

ПРОГРАМА КУРСУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ»

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

ТЕМА 1. СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЇ

Визначення методології науки. Види і форми рефлексії наукового знання. Співвідношення поняття «методологія» із поняттями «світогляд» «філософія», «наука», «наукознавство». Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного методологічного аналізу. Структура методологічного знання. Значення методологічного знання для психології. Базові поняття методології.

ТЕМА 2. РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму. Проблеми логічних основ науки і критеріїв науковості. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера. Методологічні дослідження в постпозитивізма (Т. Кун , І. Лакатос , М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабенд).

ТЕМА 3. СТРУКТУРА СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки). Структура сучасного наукового знання. Критерії відносної істинності наукових теорій. Логіка зміни наукових теорій. Закони в складі наукового знання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 4. РІЗНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ

Емпірична і теоретична психологія. Сучасне уявлення про теоретичні та емпіричні методи в психології. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення). Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології.

ТЕМА 5. КРИЗА В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПОШУКИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Психологія свідомості та ознаки кризи. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л.С. Виготським. Сучасний стан кризи і варіанти її подолання. Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи.

ТЕМА 6. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ПОЯСНЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ

Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань. Особливості психологічної причинності. Проблема причинності в підході С.А. Рубінштейна. Характеристики законів у психології. Проблема редукціонізму в психології. Психологічне дослідження: види, етапи. плани досліджень

ТЕМА 7. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Проблема об'єктивного методу в психології. Сучасні підходи до створення об'єктивного методу. Психофізіологічна і психофізіологічна проблеми в психології. Проблема одиниць аналізу психіки. Проблема біологічного і соціального.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ПСИХОЛОГІЇ: КАТЕГОРІЇ, ПОЯСНЮВАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

ТЕМА 8. ТЕОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПСИХОЛОГІЇ

Історичні витоки принципу діяльності. Співвідношення понять взаємодія, відображення, активність і діяльність. Основні змістовні характеристики діяльності людини. Теорія діяльності як загально-психологічна парадигма

ТЕМА 9. КАТЕГОРІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Особистість як системоутворююча категорія в психології . Положення про діяльнісної сутності людини та її соціальній природі. Потреба в персоналізації і мотиви поведінки індивіда. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості. Теорія особистості з позицій категоріального аналізу психології. Онтологічна модель особистості.

ТЕМА 10. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ

Принцип детермінізму в психології. Принцип активності в психології. Принцип розвитку. Уявлення про розвиток людини в сучасній вітчизняній психології. Принцип системності. Загальне визначення, конкретизації принципу в різних галузях психології.

ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМ У ПСИХОЛОГІЇ

Сутність та функції парадигми. Природничо-наукова парадигма психології. Гуманістична парадигма та її особливості. Конструктивістська парадигма. Трансперсональна психологія та її методологічні орієнтації. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології.

РОЗДІЛ І. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З КУРСУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ»

1.1. МОДУЛЬ І. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

1.1.1. ТЕМА 1. СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Визначення методології науки. Види і форми рефлексії наукового знання. Співвідношення поняття «методологія» із поняттями «світогляд» «філософія», «наука», «наукознавство». Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного методологічного аналізу. Структура методологічного знання. Значення методологічного знання для психології. Базові поняття методології.

Список рекомендованої літератури:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
9. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.

1. 1. Визначення методології науки

Методологія розуміється як вчення про метод, який, у свою чергу, трактується різними авторами по-різному: 1) як шлях пізнання, що спирається на деяку сукупність раніше отриманих знань, 2) як метод – спосіб (прийом) наукового пізнання або практичної діяльності. Різне розуміння методу задає різні трактування поняття «методологія»: або як філософсько-світоглядних підстав пізнання, або як сукупності прийомів, засобів і процедур дослідження. Крайнощі цих двох трактувань понять «метод» і «методологія» зняті в наступних визначеннях: Метод – шлях пізнання, що спирається на деяку сукупність раніше отриманих загальних знань (принципів). Методологія – особлива форма самосвідомості науки (особлива категорія знання про наукове знання), що включає вчення про принципи (передумови і підстави) і методи наукового пізнання. Отже методологія ділиться на дві частини:

- вчення про вихідні засади (принципи) пізнання;
- вчення про способи та прийоми дослідження, що спираються на ці основи.

Вчення про вихідні засади (принципи) пізнання містить аналіз та оцінку тих філософських уявлень й поглядів, на які дослідник спирається в процесі пізнання. Ця частина методології безпосередньо пов'язана із філософією та світоглядом.

Вчення про способи та прийоми дослідження, що спираються на ці основи містять загальні аспекти приватних методів пізнання, складових загальної методики дослідження.

. Стосовно до конкретної науки, методологічний аналіз включає також відповіді на запитання про предмет науки; про основні методи цієї науки, про будову її концептуального апарату, про зв'язок науки з іншими науками, критичну оцінку отриманих результатів, загальну оцінку рівня і перспектив розвитку даної науки та низку інших питань.

1.2. Види і форми рефлексії наукового знання

Рефлексія являє собою один з методів пізнання, головною особливістю якого є спрямованість на 1) саме знання і на 2) процес його отримання. У першому випадку рефлексія здійснюється над знанням, невіддільним від індивідуального суб'єкта і вона є суб'єктивною, а в другому випадку – над об'єктивованими формами знання і її умовно можна назвати об'єктивною.

Застосування рефлексії в дослідженні призводить до творчої переробки самого досліджуваного предмета. У результаті рефлексії система знань добудовується і перебудовується, тобто відбувається «прирощення знання». Механізмом збільшення знання є перетворення деякого неявного знання (сукупності припущень) в знання явне, прямо сформульоване. Такий перехід веде до уточнення знання, до відмови від деяких припущень і виникненню нових неявних припущень. Це нове неявне знання, в свою чергу, може бути отрефлековано і т. д. Ступінь отрефлектованості знання розглядається в якості одного з критеріїв стадії розвитку науки.

Виділяють зовнішньонаукову та внутрішньонаукову рефлексію. Зовнішня, "неспецифічна" рефлексія, спрямована на вивчення соціальних умов і результатів процесу пізнання. Внутрішньонаукова рефлексія має три види: онтологізм, гносеологізм, методологізм.

Онтологізм – рефлексія спрямована на пошуки єдиною істини в об'єкті. Центром рефлексії науки стає відношення знання – об'єкт. Такий тип рефлексії найбільш характерний для емпіризму. Методологічні ідеї мислителів Античності і Середніх століть, а також вчених Нового часу, починаючи з Ф. Бекона і Р. Декарта, спрямовані на розробку засобів, що дозволяють побудувати правильний шлях пізнання.

Гносеологізм – рефлексія спрямована на ставлення суб'єкта до об'єкту, що пізнається. Центром рефлексії науки стає ставлення суб'єкт – об'єкт. Передбачається множинність підстав пізнання. Перехід від онтологізму до гносеологізму почав здійснюватися з моменту, коли виник сумнів у пізнавальних здібностях людського розуму, що не має за собою абсолютний інтелект Бога (філософія Д. Юма та І. Канта). Істинність знання відносна і полягає в адекватності завданню пізнання.

Методологізм – рефлексія (сучасна наука) спрямована на засоби пізнання. Розвиток методологізму призводить до систематичного виробництва засобів пізнання. У методологізмі в центрі уваги опиняється співвідношення «суб'єкт – знання». Характерні риси методологізму: 1) створення нових загально-методологічних підходів (Г. Хакен, У. Матурана, Ф. Варел, І.Р. Пригожин), 2) перенесення методологічних результатів із однієї області знання в іншу; 3) пошук методологічних основ науки не тільки в сучасності, але й в минулому; 4) рефлексивна роль загально-методологічних концепцій у науково обгрунтованій практиці. Можна сказати, що сучасне методологічне знання поступово перестає бути надбанням вузького кола вчених і все більше стає феноменом культури.

1.3. Співвідношення поняття «методологія» із поняттями «світогляд» «філософія», «наука», «наукознавство»

Слід відокремити методологію від науки взагалі, наукознавства, філософії та світогляду.

Світоглядом прийнято називати систему поглядів на світ і місце в ньому людини, що включає ставлення людини до навколишньої дійсності і саму себе, а також обумовлені цими поглядами життєві позиції. Виділяють три види світогляду як різні форми суспільної

свідомості – буденно-життєве, релігійне і філософське . Світогляд включає в себе філософські положення, положення приватних наук, спирається на всю духовну культуру і вбирає в себе, синтезує в собі відбиток всіх форм і аспектів суспільного буття крізь призму основного світоглядного питання про ставлення людини до світу.

Філософія – це концентроване, узагальнене і теоретично оформлене вираження світогляду. При цьому ті чи інші історично сформовані форми світогляду можуть не мати філософськи оформленого завершення. Тому завжди залишається правомірним питання про прогресивність того чи іншого світогляду, його історичній перспективі, його соціальної сутності.

Наука – сфера людської діяльності, результатом якої є нове знання про об'єктивно існуючої дійсності, що відповідає критеріям відносної істинності, які вдосконалюються і конкретизуються в міру розвитку методів наукового пізнання.

Філософія спирається на всю сукупність суспільної практики, наука є лише однією з форм кристалізації людського досвіду. Філософія зіставляє тип орієнтації науки з усіма іншими типами орієнтацій. Це дозволяє філософії задавати орієнтири науці і навіть часто виконувати змістовно евристичну функцію. Часто наука " перевіряється " на конкретному матеріалі ті істини, які були відомі філософії у вигляді більш абстрактних формулювань на сторіччя раніше.

На перший погляд може здатися, що філософія дає конкретне рішення цілого ряду психологічних проблем. Відкривши будь-який підручник діалектичного матеріалізму, ми знаходимо, наприклад, такі глави як «Свідомість, її походження та сутність», «Теорія пізнання» (включає параграфи про чуттєве та логічне пізнання). Однак філософія, розбираючи зазначені питання, вирішує власні завдання, використовує систему своїх понять і категорій, що істотно відрізняються від понять конкретних наук, у тому числі й психології, навіть якщо вони передаються одним і тим же словом. Безпосереднє віднесення теорії до питань психології неможливе. Положення філософії не містять конкретно-психологічних знань, які залишається лише експлікувати.

Методологія науки як форма рефлексії над науковим знанням тісно пов'язана з філософією. Однак методологічний аналіз науки крім філософського рівня і включає в себе і ряд інших рівнів або поверхів. Вирішенням цієї проблеми є диференціація методології на загальнофілософську і приватно-наукову.

Для науки основне призначення методологічного знання полягає в тому, що воно виконує рефлексивну функцію, тобто функцію інтелектуального засобу, що дозволяє вченому або практику вийти в рефлексивну позицію і усвідомити свої пізнавальні засоби і адекватність їх застосування.

Наукознавством називають галузь досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами життя суспільства. Принципи і методи отримання знань не стають предметом наукознавчих досліджень.

1.4. Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного методологічного аналізу

Прийнято виділяти два види методологічного знання – дескриптивну та нормативну методологію. Дескриптивною методологією прийнято називати дослідження, що мають характер ретроспективного аналізу вже здійснених процесів наукового пізнання. Функції дескриптивного методологічного аналізу наступні:

Функції дескриптивного методологічного аналізу наступні.

1. Каталізація, стимулювання процесу наукового пізнання за рахунок критичного осмислення ідей, наявних в культурі, аналізу існуючих наукових теорій і концепцій.

2. Організація і структурування наукового знання як цілого за рахунок його інтеграції та синтезування, за рахунок розробки загальнонаукових засобів і форм пізнання, загальнонаукових понять, категорій, методів, підходів, а також за рахунок виділення філософсько-світоглядних принципів пізнання.

3. Евристична функція.
4. Функція вироблення стратегії розвитку науки, оцінка перспективності наукового напрямку.
5. Світоглядна інтерпретація результатів науки з точки зору тієї чи іншої картини світу.

Нормативна методологія грає в науці роль приписів та норм, спрямованих на вирішення низки організаційних проблем науково-дослідної діяльності. Вона виконує три основні функції: забезпечує правильність постановки проблеми (за формою і за змістом), дає кошти для вирішення вже поставлених завдань і покращує організаційну сторону досліджень.

1.5 . Структура методологічного знання

У вітчизняній психології досить широко поширилася структурна модель методологічного знання, в якій виділено чотири рівні: рівень філософської методології; рівень загальнонаукової методології; рівень конкретно- наукової методології; рівень процедури і техніки дослідження.

Рівень філософської методології пов'язаний з аналізом найбільш загальних принципів пізнання і категоріального ладу науки в цілому; являє собою філософські знання, отримані за допомогою методів філософії і розроблювані зазвичай професійними філософами.

Рівень загальнонаукових принципів і концепцій включає змістовні наукові концепції (наприклад, концепція ноосфери В.І.Вернадського), універсальні концептуальні системи (тектологія А.А.Богданова, загальна теорія систем Л. фон Берталанфі) і деякі сучасні общенауково - методологічні підходи (синергетика Г. Хакена, концепція автопоєзиса У.Матурани і Ф.Варели, теорія дисипативних структур І.Р. Пригожина), а також методологічні або логіко-методологічні концепції – структуралізм, що одержав широке поширення в антропології, етнографії і почасти в психології та психотерапії, системний аналіз, логічний аналіз.

Рівень конкретно-наукової методології застосовується до конкретної науки і специфічних для неї пізнавальних завдань.

Рівень процедури і техніки дослідження пов'язаний з дослідницькою практикою. Він являє собою норми і вимоги до прийомів ведення дослідницької та практичної роботи.

Диференціація рівнів методологічного знання дозволяє недопустити:

- 1) спроб надати узагальненням на рівні приватних знань філософське і світоглядне звучання;
- 2) перенесення положень більш високого рівня узагальнень без заломлення та конкретизації їх на приватні області.

Процес консолідації методологічного знання приводить до формування методологічних підходів і методологічних теорій. Багато які з них будуються за дихотомічним принципом і протистоять один одному (діалектичний та метафізичний, аналітичний та синтетичний, атомістичний та холичний (цілісний), якісний та кількісний, енергетичний та інформаційний, алгоритмічний та евристичний). Поняття підходу застосовується найчастіше до філософської та загальнонаукової методології.

1.6. Значення методологічного знання для психології

Потреба психології в методологічних орієнтирах обумовлена наступними чинниками:

1. Складність і багатоплановість самого предмета дослідження, його якісна своєрідність: психічні процеси і феномени недоступні об'єктивному зовнішньому спостереженню; психологічні властивості і особливості людини знаходяться в безперервному зміні та розвитку; процедури і методики психологічного дослідження вносять зміни в досліджувану реальність.

2. Психологічне знання несе велике світоглядне навантаження, оскільки воно має саме безпосереднє відношення до відповідей на запитання про сутність особистості; про

природу людських цінностей, що визначають ставлення до світу; про сенс існування людини і її місце у світі.

3. Психологія як одночасно природна і гуманітарна наука, використовує найширший спектр методів і процедур дослідження в порівнянні з будь-який інший наукою: у психології паралельно існує безліч парадигм, які не сходять зі сцени деколи протягом століть; при описі психологічної реальності неможливо послідовно реалізувати один підхід, не привертаючи поняття і пояснювальні принципи різних теорій; у психології досі не відбулося достатньо повного і чіткого розмежування наукового і навколонаукового і навіть відверто псевдонаукового знання.

1.7. Базові поняття методології

Базовими поняттями методологічного аналізу наукового дослідження є предмет дослідження, об'єкт дослідження, засоби дослідження та пізнавальна ситуація.

Предмет дослідження – сукупність об'єкта дослідження, дослідницької задачі та засобів її дослідження. У спрощеному варіанті – сторона об'єкта, яка вичленяється в ньому кризь призму проблем.

Об'єкт дослідження – це деяка частина зовнішньої реальності, в якій виявлені стійкі і необхідні зв'язки в цій галузі явищ і закріплені в системі наукових абстракцій. У об'єкті відокремлено його зміст від форми відображення цього змісту.

Засоби дослідження включають фундаментальні поняття науки, за допомогою яких розчленовується об'єкт дослідження і формулюється проблема, принципи і методи вивчення об'єкта, засоби отримання емпіричних даних, включаючи технічні засоби.

Пізнавальна ситуація – пізнавальна трудність як розрив між сформульованої в науці проблемою і наявними в науці засобами, предмет дослідження, вимоги до продукту, а також засоби організації та реалізації наукового дослідження.

Специфіка психології як науки в тому, що пізнавальна ситуація в ній – суб'єкт-суб'єктна. І дослідник, і випробовуваний в психологічному дослідженні або психолог і клієнт в практиці невід'ємні від ситуації.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке «методологія»?
2. Розкрийте змістовні аспекти форм рефлексії наукового знання.
3. У чому відмінність методології та науки, наукознавства, світогляду? філософії?
4. Які два види методологічного знання були виділені Е. Г. Юдіним?
5. Дайте змістовну характеристику кожному з чотирьох рівнів методологічного знання.
6. В силу яких особливостей психології як науки методологічне знання для неї особливо значимо?
7. Що входить в предмет науки?
8. Дайте характеристику понять «предмет дослідження», «об'єкт дослідження», «пізнавальна ситуація».
9. Які елементи входять до пізнавальної ситуації?
10. У чому специфіка пізнавальної ситуації в психології

1.1.2. ТЕМА 2. РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

Навчальний час: 2 години

Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму. Проблеми логічних основ науки і критеріїв науковості. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера. Методологічні дослідження в постпозитивізма (Т. Кун, І. Лакатос, М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабенд).

Список рекомендованої літератури:

- Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
1. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
 2. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
 3. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
 4. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
 5. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
 6. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
 7. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
 8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.

2.1. Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання

Форми наукового знання розвиваються разом з розвитком культури.

Першою формою існування науки стала «замкнута теоретична наука», прикладом якої може служити вчення Піфагора. Наукове знання тут виступає у формі особливої реальності ідеалізованих сутностей, насамперед чисел і геометричних форм.

В якості другої форми наукового пізнання виділилася «фактуально-описова наука», прикладам якої може служити система наукового знання Аристотеля. Фактуально-описовій науці властива установка на вивчення реальних об'єктів у навколишньому світі, їх класифікацію, систематичний опис, зіставлення один з одним. Натуралістичність такого наукового підходу виявлялася в тому, що досліджуваний об'єкт розумівся як не залежний від акту пізнання.

Наука Нового часу (XVII ст.), коли сталася перша наукова революція, представлена науковими відкриттями Г. Галілея, М. Коперника, І. Кеплера, І. Ньютона та ін. У науці з'явилися теоретичні конструкти, в яких відображені істотні сторони і зв'язки реальних об'єктів. В основі першої наукової революції лежало також з'єднання математичних методів з емпіричними дослідженнями, що вперше призвело до виникнення власне теоретичної науки – науки класичної. Класична наука (класичне природознавство) – система знань і способів їх отримання, побудована на абстракції суб'єкта пізнання, винесеного за межі самого процесу пізнання і пізнаваного об'єкта.

Друга наукова революція відбулася в XVIII – першій половині XIX ст. Механістична картина світу втратила статус загальнонаукової, специфічні картини світу з'явилися в біології, хімії та інших галузях знання. Відбувалася диференціація і спеціалізація наукового знання. Ця стадія науки відповідає такій формі методологічної рефлексії як онтологізм. Вироблення критеріїв розрізнення об'єктивного і суб'єктивного в результатах пізнання – найважливіші напрями методології науки в XVIII – першій половині XIX ст.

Наукове, об'єктивне знання розуміється як встановлені факти або надіндивідуальні схеми пізнання і теоретизування, що стоять за їх одержанням. Суб'єктивне знання – це система уявлень суб'єкта про те, що він безпосередньо знає, тобто одержує в результаті безпосереднього спостереження за зовнішнім світом або у внутрішньому плані руху думки. Об'єктивне знання неможливо поза або безвідносно до суб'єктивного. Психологізм – це змішання суб'єктивного та об'єктивного в знанні.

Проблема об'єктивного знання пов'язана також із розумінням того, що таке раціональність (у пізнанні). Раціоналізм – філософський напрямок, що визнає розум основою пізнання. Емпіризм як напрям в теорії пізнання визнає чуттєвий досвід джерелом всякого знання. Від такого розуміння емпіризму – емпіричне дослідження є фактичною

основою для наукових узагальнень і висловлювань. Від раціоналізму слід відрізнити апріоризм, який виводить критерій істинності знання за межі розуму і досвіду. Апріоризм передбачає знання як ті, що передують досвіду і є незалежним від нього. Суттєві кроки у виробленні критеріїв об'єктивного, що не зводиться до суб'єктивного (емпіричного) знання зробила німецька класична філософія (І. Кант).

Третя наукова революція відбулася в кінці XIX – початку XX ст. Різні сили взаємодій між об'єктами зайняли центральне місце в науковій картині світу. З відкриттям елементарних частинок і подільності атому, становленням квантової теорії, появою концепції нестационарного Всесвіту в космології та іншими епохальними відкриттями сформувалася нова (некласична) парадигма природознавства. Некласична наука (некласична природознавство) – система знань і способів їх отримання, заснована на уявленнях, що процес і продукти пізнання не можна абстрагувати від процедур і засобів (включаючи наукові теорії), за допомогою яких ми пізнаємо світ.

З точки зору некласичного природознавства питання про те, якою є реальність сама по собі, не має сенсу. Пізнаючи світ, ми не тільки виявляємо, але і створюємо в ньому такі властивості, які до людської діяльності не існували, вони виникають тільки у взаємодії з людиною. Ця ідея прямо впливає з наступного загальноприйнятого твердження. Будь-яка властивість будь-якого об'єкта не належить цьому об'єкту самому по собі, а завжди виявляється тільки у взаємодії з яким-небудь іншим об'єктом, інакше кажучи, існує в просторі між першим і другим, третім т. д. об'єктом. І з появою у світі якісно нового об'єкта всі інші об'єкти набувають нових властивостей, що можуть себе виявити тільки у взаємодії з цим новим об'єктом. Таким новим об'єктом є людина як суб'єкт пізнавальної діяльності та її свідомість. І наукова картина світу є сукупність всіх властивостей, що виявляються світом в ході пізнавальної взаємодії з суб'єктом пізнання (форма методологічної рефлексії над наукою – гносеологізм).

Отже, у XX ст. змінилися ідеали наукової істинності і були сформульовані типи раціональності – некласичний та постнекласичний. Це було підготовлено також визнанням об'єктивного існування випадковості і тим, що на зміну класичним уявленням про жорстку лінійну детермінацію прийшли ідеї ймовірнісної детермінації.

Постнекласична стадія розвитку науки формується в ході четвертої наукової революції (остання третина XX століття). У цей період змінюється сам характер наукової діяльності в силу появи принципово нових засобів добування, зберігання і використання наукових знань. Складні приладові комплекси починають функціонувати аналогічно засобам промислового виробництва. На перший план починають висуватися міждисциплінарні дослідження. У виборі цілей дослідження поряд із пізнавальними, все більшу роль відіграють економічні та соціально-політичні чинники. Робота в рамках комплексних програм призводить до зрощення теоретичних та експериментальних, фундаментальних та прикладних знань. Стираються жорсткі межі між картинами реальності, що вибудовувалися різними науками, і з'являються фрагменти цілісної загальнонаукової картини світу. Полідисциплінарні дослідження дозволяють досліджувати надскладні унікальні системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком.

Постнекласична наука – сучасна стадія в розвитку наукового знання, що додає до ідеалів некласичної науки вимоги обліку ціннісно-цільових установок вченого і його особистості в цілому.

2.2. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму. Проблеми логічних основ науки і критеріїв науковості.

З середини XIX ст. з'являються методологічні підходи. Методологічний підхід – сукупність уявлень про шляхи наукового пізнання і розвитку науки, що мають спільні найбільш принципові моменти, незважаючи на всю різницю між поглядами окремих вчених.

Першим в історії методологічним підходом став позитивізм. Позитивізм – напрям філософської думки, що принижував роль теоретичного знання (особливо філософського) та переоцінював роль безпосереднього досвіду; вимагає прямої емпіричної перевірки кожного окремого затвердження.

З точки зору ортодоксального позитивізму наука не пояснює, а лише описує явища і відповідає не на питання «Чому?», а на питання «Як?». Критерієм істинності виступає досвід, який вузько розуміється як сукупність чуттєвих переживань. Емпіризм та обчислення логіки висловлювань є для позитивізму основними критеріями наукового знання.

Для будь-якого різновиду емпіризму як єдиної методологічної платформи наукового пізнання стали характерні:

- абсолютизація ролі емпіричних даних, їх збору та опису;
- недооцінка теорії; завдання науки – опис і передбачення, але не пояснення фактів;
- односпрямована залежність теорії від емпірії (емпірія задає теорію але сама від неї не залежить);
- процедура верифікації (доказ, підтвердження істинності), яка здійснюється шляхом перевірки гіпотез на фактичну істинність або відповідність даним чистого досвіду і повинна бути здійснена щодо будь-якого окремого логічного твердження;
- затвердження поза історичності пізнання як деякої природної здатності людини.

Таке розуміння емпіризму як акцентуації методологічної позиції не слід змішувати із закономірним для наукового пізнання орієнтуванням на отримання досвідчених даних та їх раціональний, в тому числі і теоретичний аналіз.

Неопозитивізм проставив акцент на ролі знаково-теоретичних засобів наукового мислення (насамперед мови), відносинах теоретичного апарату й емпіричного базису, функції математизації і формалізації знання. При цьому критичному аналізу з раціоналістичних позицій в неопозитивізмі піддавалися феноменологія, екзистенціалізм, інтуїтивізм і агностицизм.

Провідним для неопозитивістської методології залишався принцип верифікації, який передбачає встановлення істинності чи хибності наукових пропозицій шляхом порівняння їх з фактами досвіду. Але в неопозитивізмі поряд з поняттям безпосередньої верифікації (пряма перевірка тверджень даними спостереження і експерименту) було введено поняття непрямой верифікації (встановлення логічного зв'язку між побічно верифікованими і прямо верифікованими твердженнями). Це призвело до підвищення статусу самої наукової теорії, оскільки теоретична робота набула відносну незалежність від емпірії в відсутність вимоги покрокової емпіричної верифікації кожного нового затвердження або виведення.

Розгорнута і конструктивна критика позитивістської методології в розумінні сутності і розвитку наукового знання здійснена в роботах Т. Куна, К. Поппера, І. Лакатоса.

2.3. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера

К. Поппер розробив нормативи наукового мислення – теорії перевіряються на істинність емпірично, але складним шляхом, що включає ланка висунення гіпотез. Науковий шлях пізнання був зрозумілий їм як становлення надіндивідуальних схем критичного мислення наукової спільноти.

Основним нормативом зростання об'єктивного знання К. Поппер вважав виведення з теорій (як дедуктивних конструкцій) наслідків, що перевіряються дослідним шляхом. В експериментальному дослідженні перевіряються саме ці передбачувані слідства – гіпотези як висловлювання, істинність або хибність яких невідома, але може бути встановлена дослідним шляхом. Експерименти проводяться для того, щоб емпірично перевіряти наукові гіпотези, які стверджують причинно-наслідкові відносини між змінними.

У полі гіпотез виділяється два рівні: рівень загальних гіпотез (теоретичних конструкцій, формулювань законів; рівень приватних (емпіричних, що відносяться до

узагальнень емпірично встановлених закономірностей). Між гіпотезами існує можливість переходу: загальні висловлювання, що стосуються формулювань законів, можуть бути перевірені на істинність в емпіричному дослідженні.

Основний принцип такої перевірки за К. Поппером – це принцип відкидання, фальсифікації (гіпотеза може бути відкинута, якщо не відповідає дослідним даним; але ніяке безліч даних на користь експериментальної гіпотези не стає підставою, щоб вважати висловлене в гіпотезі припущення істинним). Інакше кажучи, гіпотезу можна фальсифікувати (відкинути), але не можна підтвердити (довести її істинність) на основі дослідних даних. Нагадаємо, що принцип верифікації – це отримання досвідчених даних на користь передбачуваної гіпотези.

При цьому Поппер виходив з того, що будь-яке теоретико-емпіричне дослідження спрямоване на вирішення певної наукової проблеми. Наукова проблема – це усвідомлення якогось протиріччя. Теоретико-емпіричне дослідження включає як постановку проблеми, що завершується обґрунтуванням теоретичної гіпотези, так і перевірку емпірично навантажених гіпотез. Ланка гіпотез відрізняє цю трактування від того критерію верифіцируемості, який був розроблений в позитивізмі.

У підході до наукового пізнання, названого критичним реалізмом, Поппер обґрунтував неможливість індуктивного шляху при оцінці істинності гіпотези. Наукова гіпотеза не може вважатися доведеною також в результаті верифікації, оскільки факти (рівень приватних висловлювань) не можуть служити підставою для визнання істинності теоретичного положення, вираженого на рівні узагальненого, універсального висловлювання. Ніяке безліч даних на користь експериментальної гіпотези не стає підставою, щоб вважати висловлене в гіпотезі припущення істинним. Завжди слід очікувати появу емпіричних даних що суперечать узагальненим висловлюванням. Будь-які теоретичні положення (закони) можуть бути спростовані дослідним шляхом, за допомогою емпіричних даних, що суперечать їм. У цьому і полягає принцип фальсифікації як принципової можливості для будь якої гіпотези бути відкинutoю в ході емпіричної перевірки. Це принцип докази від протилежного. Потрібно не тільки шукати підтвердження вірним гіпотезам, але і спростовувати невірні. Принцип розвитку наукового знання – знання розвивається так, що відкидається більше помилок.

Поппер пропонує розрізняти теорію пізнання, засновану на здоровому глузді і власне наукові теорії. Світ психологічної реальності (свідомість) і світ теорій і гіпотез не повинні змішуватися. Поппер будує теорію 3 -х світів: світ фізичної, предметної реальності; світ психологічної реальності, пов'язаний з індивідуальним пізнанням; світ надіндивідуальних, що включає теорії та гіпотези, здогадки і об'єктивне знання.

Розрізнення здорового глузду і наукової теорії за К. Поппера в поділі самих фактів на встановлені (у тому чи іншому дослідженні) і прийняті в якості думок.

2.4. Методологічні дослідження в постпозитивізмі (Т. Кун, І.Лакатос, М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабанд)

У філософії постпозитивізму націленість на отримання об'єктивного знання була замінена ідеєю множинності істини та шляхів її отримання.

Етап постпозитивізму у розвитку методологічного знання почався з кінця 50 -х рр. і представлений іменами насамперед Т. Куна, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда, С. Тулміна, М. Полані. Загальні теоретичні позиції постпозитивізму: 1) розуміння критеріїв науковості як відносних, а не абсолютних; 2) визнання необхідності побудови універсальної моделі розвитку науки.

Одним з найбільш яскравих представників постпозитивізму став Томас Кун (1922 – 1995). За Куном, у розвитку науки можна виділити два основних періоди – допарадигмальний і парадигмальний. Допарадигмальний період в історії науки є накопичення фактів, які стосуються даної області, які легко піддаються поверхневому спостереженню. Парадигмальний період настає тоді, коли наукове співтовариство приймає деяку наукову парадигму, тобто визнані всіма наукові досягнення, які протягом

певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення. Парадигмальний період розвитку науки відрізняється постійним чергуванням двох етапів – етапу нормальної науки і етапу наукової революції. Для етапу нормальної науки характерно те, що наукове співтовариство прийняло деяку парадигму, яка задає перспективу подальшого розвитку науки. У ході розвитку науки з'являються відкриття, які стара парадигма пояснити не в змозі (Кун називає такі відкриття аномаліями). Стара наукова парадигма під натиском нових фактів і відкриттів поступається місцем новій. Цей перехід здійснює наукова революція.

Критичні зауваження: запропонована модель не відповідає реальній історії науки: в історії науки взагалі не можна виділити етапи нормальної науки; приклад наукових революцій в тому вигляді, як вони представлені Куном, тільки один – перехід від класичної фізики Галілея, Ньютона до фізики Ейнштейна і квантової теорії.

Під впливом критики погляди Куна істотно змінилися і поступилися місцем уявленням про розвиток науки як процесі, «в якому безперервно відбуваються теоретичні мікрореволюції».

Інший видатний представник постпозитивізму – Імре Лакатос (1922–1974). Ключовим у концепції І. Лакатоса стало поняття дослідницької програми, теорії, яка є найбільшим науковим досягненням і яка має евристичним потенціалом. У структуру дослідницької програми входять:

- «жорстке ядро» (у нього включаються фундаментальні допущення програми, що не спростовуються);

- «захисний пояс», що складається з допоміжних гіпотез (він забезпечує схоронність «жорсткого ядра» від спростувань і може бути модифікований частково або повністю замінений при зіткненні з контрприкладом);

- нормативні правила дослідницької програми, розпорядчі, як найбільш перспективні шляхи для подальшого дослідження («позитивна евристика»);

- нормативні правила, що вказують на те, яких шляхів слід уникати («негативна евристика»).

Методологія Лакатоса розглядає зростання «зрілої» (розвиненої) науки як безперервну зміну дослідницьких програм. У розвитку дослідницької програми можна виділити дві стадії – прогресивну і регресивну.

На прогресивній стадії «позитивна евристика» активно стимулює висування гіпотез, що розширюють емпіричне і теоретичне зміст. Проте надалі розвиток дослідницької програми сповільнюється, її «позитивна евристика» втрачає евристичний потенціал, в результаті чого зростає число гіпотез відносяться лише до даного випадку). Вибір тематики досліджень вченому диктує не аномалії, як вважав Кун, а позитивна евристика дослідницької програми.

Ще одна теоретична модель розвитку науки запропонована Стівеном Тулміном (р. 1922). Розвиток наукового знання Тулмін розглядає як еволюцію концептуальних систем. Модель досліджуваної реальності, на його думку, задана концептуальними системами, прийнятими на даному етапі розвитку науки. Еволюцію концептуальних систем Тулмін розуміє по аналогії з дарвінівськими уявленнями про еволюцію живої природи. Наукова традиція змінюється за рахунок: 1) нововведень – можливих способів розвитку існуючої традиції, пропорованих її прихильниками, і 2) відбору – рішення вчених вибрати деякі з пропорованих нововведень і за допомогою обраних нововведень модифікувати традицію. При цьому критерії відбору, якими керуються вчені, задані в тому числі і більш широким соціокультурним контекстом, в якому розвивається наука.

Одна з найбільш екстравагантних методологічних концепцій у постпозитивізма була створена Паулем Фейєрабендом (1924 – 1994). Він критикував положення Поппера і Лакатоса про можливість наближення до істини на шляху зміни наукових теорій. На відміну від прихильників неопозитивізму Фейєрабенд вважав за необхідне розглядати теоретичну навантаженість наукових понять як необхідний компонент розвитку науки.

Але з цим пов'язаний і інший аспект його підходу: визнання, що кожна теорія створює свою мову опису фактів і свої логіко- методологічні стандарти їх дослідної перевірки. Тому теорії стають непорівнянними. На місце попперовського наближення до істини за допомогою конкуруючих теорій був висунутий принцип плюралізму як співіснування різних теорій, жодна з яких не може мати статусу більш істинною. Зокрема, тому, що будь-яка теорія не враховує не вкладається в її русло фактології. Крім того, цей принцип означає право вибору за дослідником, якою методологією йому дотримуватися. І тут не може бути ніякого «методологічного примусу». Обмеження ж у виборі спотворює розвиток, і це несумісне з принципами гуманізму і розвитку індивідуальності.

Замість принципів верифікації і фальсифікації гіпотез Фейєрабендом був висунутий принцип контріндукції, що передбачає можливість пояснення накопичених в рамках однієї теоретико-емпіричної школи фактів з позицій іншої, конкуруючої теорії; пошук альтернативних пояснень в минулому; зміна смислових контекстів замість відкидання не відповідають фактам теорій. В умовах невизначеності і нашарування смислів скоріше можна чекати творчості і проривів в нових напрямках.

Отже, в постнекласичній картині світу поступово йдуть на задній план і ідея істинності пізнання (звідси докір постпозитивізму в ірраціоналізмі), і ідеали ціннісно нейтрального дослідження; позанаукові засоби (міф, релігія, гра) вже не протиставляються власне науковому теоретико-емпіричному пізнанню. Якщо в класичному типі раціональності за дужки виноситься все, що відноситься до суб'єкта і засобам його діяльності, а в некласичному типі раціональності реалізується установка на відносність істинності знань з точки зору зміни властивостей об'єкта вивчення засобами і формами пізнавальної діяльності, то постнекласичний тип раціональності вимагає врахування не тільки засобів і процедур пізнання, а й ціннісно-цільових установок суб'єкта пізнавальної діяльності, а значить, і його особистісних характеристик.

Концепції Т. Куна, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда, С. Тулміна об'єднує спільна проблематика – аналіз підстав науки .

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає методологічне значення грецької філософії для науки в цілому?
2. Назвіть історичну хронологію наукових революцій.
3. Дайте характеристику класичної науки.
4. З якими епохальними науковими відкриттями пов'язане формування нової (некласичної) парадигми природознавства?
5. Охарактеризуйте сучасну стадію в розвитку наукового знання.
6. Коли методологія науки виділилася в окрему галузь наукового пізнання?
7. Дайте характеристику позитивізму і його ролі як методологічного базису .
8. З якими течіями у філософії і логіці пов'язане виникнення неопозитивізму?
9. Дайте характеристику критеріям верифіцируемості і фальсифіцируемості наукового знання. У чому їх методологічний сенс?
10. Дайте визначення наукової парадигми за Т. Куном.
11. Які напрямки досліджень були найбільш поширені в постпозитивізма?

1.1.3. ТЕМА 3. СТРУКТУРА СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Навчальний час: 2 години

Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки). Структура сучасного наукового знання. Критерії відносної істинності наукових теорій. Логіка зміни наукових теорій. Закони в складі наукового знання.

Список рекомендованої літератури:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
9. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.

3.1. Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки).

Підстави науки складають наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки. Кожен етап розвитку науки має свої підстави.

Наукова картина світу в класичній науці: світ реальний і об'єктивний; події в світі відбуваються незалежно від нашого знання про них, та від нашої присутності і спостереження; простір, в якому відбуваються події, за своїми властивостям є ізотропний; час безперервний і направлений від минулого в майбутнє; події незворотні; явища в об'єктивному світі взаємопов'язані, підпорядковуються причинно-наслідковим зв'язкам і не можуть протікати абсолютно ізольовано один від одного; закони (причинно-наслідкові зв'язки), яким підкоряються всі явища і події в світі – об'єктивні і пізнавані.

Ідеали наукового пізнання в класичній науці сформульовано в неопозитивізмі, зокрема, у вигляді критерію верифіцируемості. У класичній тестології мали місце статистичний підхід до тестових норм, величезні вибірки стандартизації, строгий контроль умов тестування у поєднанні з допущенням про уродженості інтелекту і його незмінності протягом життя. Цей ідеал науковості, поряд з вихідними припущеннями, був переглянутий в психодіагностиці тільки до кінця 60 – х рр.. У вітчизняній психології Л.С. Виготський почав роботу щодо заміни ідеалів наукового пізнання.

Філософською основою всієї класичної науки став дуалізм Декарта. Цей базис став основою і для класичної психології. У результаті в психологічному пізнанні суб'єкт і об'єкт виявилися ніби відірваними один від одного, джерелом емпіричних даних ставали або суб'єктивний досвід, або результати спостереження, які розглядалися як об'єктивні дані.

Наукова картина світу в некласичній науці: на зміну лапласовському детермінізму приходять уявлення про імовірнісний характер причинно-наслідкових зв'язків; визнається відносність наукового знання; просторове середовище визнається як неоднорідне за своїми властивостями; закони мають відносний характер і можуть розглядатися лише як окремий випадок по відношенню до більш загальної системи законів; характерні холистичні уявлення про об'єкти наукового дослідження.

Ідеал науковості в некласичній науці заданий принципом додатковості. Науковим визнаються результати, що взагалі не мають прямої емпіричної основи; теоретична модель досліджуваної реальності конструюється апріорі, а потім вчені знаходять їй емпіричне підтвердження.

Некласична наука відмовляється від допущення Абсолютного спостерігача; для неї характерне розуміння залежності уявлень про фізичний світ від положення суб'єкта пізнання у Всесвіті та від специфіки його пізнавальних засобів, завдяки яким він виділяє в природі ті чи інші її об'єкти та зв'язку. Відповідно до цього методологічна рефлексія, в

тому числі і в психології, спрямована на аналіз пізнавальних засобів вченого і вивчення того, як вони задають бачення ним досліджуваних об'єктів. Філософські підстави неklasичної науки – праці А. Ейнштейна, Н. Бора.

Постнеklasична наука відрізняється від неklasичної менш істотно, ніж неklasична від klasичної. Наукова картина світу в постнеklasичній науці характеризується повною відмовою від традиційних детерміністських уявлень про світоустрій, змінною уявлень про співвідношення між хаотичністю і законодадочільністю.

Ідеал науковості в постнеklasичній науці заданий принципом «допустимо все», який реалізується в побудові теоретичного знання, коли сучасні уявлення фізики зіставляються з ідеями світопорядку, сформульованими в стародавній філософії, і підкреслюється наступність ідей.

Філософські підстави постнеklasичної науки – позитивне ставлення до наукових досягнень минулого; асиміляція досягнень духовних практик, освоюються ідеї отців церкви, філософські ідеї, висловлені письменниками, поетами, художниками, тобто людьми, які не були професійними філософами.

На сучасній стадії розвитку психології в ній можна знайти явища, що відповідають не тільки постнеklasичної, а й попереднім стадіям розвитку науки. У розвитку науки в принципі неможливий одноразовий перехід від однієї стадії до іншої і характеристика трьох стадій є абстракцією, теоретичним узагальненням.

3.2. Структура сучасного наукового знання

Як результатів наукового пізнання виступають: а) факти – результати емпіричного (дослідного) наукового пізнання; б) теорії – результати побудови наукових пояснень відомих фактів.

Наукові факти – це зареєстровані і описані події і явища. Явища і події можуть виступати перед спостерігачем як об'єкти і процеси. У свою чергу, і у об'єктів, і у процесів можуть бути виділені склад і структура, властивості, зв'язки, відносини, залежності. Слід розрізняти наукові, достовірно встановлені, і ненаукові факти. Наукові факти реєструються за допомогою вимірювальних засобів і піддаються ретельній перевірці за критеріями надійності, валідності, статистичної значущості і т. д. Ненаукові факти виступають результатом випадкових або неорганізованих спостережень. Сучасні наукові факти часто залежать від методів їх отримання.

Наукова теорія – внутрішньо несуперечлива система знань про частини реальності. Основні функції теорії: пояснення і передбачення явищ і подій.

До складу наукової теорії включаються логічно взаємопов'язані компоненти: вихідна емпірична основа: факти та емпіричні закономірності (предметна віднесеність теорії); вихідні умовні припущення у формі гіпотез, законів, аксіом, постулатів (пояснювальні принципи теорії); логіка теорії, яка представляє собою правила виведення наслідків і побудови пояснень.

Наукові теорії будуються на основі висування гіпотез – наукових припущень, які в подальшому або підтверджуються, або спростовуються в процесі емпіричних досліджень.

Для пояснення будь-якої події чи явища потенційно може бути запропоновано безліч різних гіпотез. Гіпотеза визнається науковою, якщо існує принципова можливість її підтвердити або спростувати в процесі організації наукових досліджень. У разі недотримання цієї умови, гіпотези не розглядаються в якості наукових.

Теоретична наукова гіпотеза про причини явищ підтверджується або спростовується не прямими дослідженнями, а побічно – через реєстровані факти і явища, що спостерігаються. Теоретична гіпотеза дозволяє не тільки пояснити певний діапазон явищ і фактів, вона забезпечує ще пророкування безлічі подібних явищ і фактів в певних умовах. Якщо такі передбачення в подальшому реєструються вченими в якості наукових фактів, то теоретична гіпотеза вважається підтвердженою і отримує статус наукової теорії.

Наукові теорії умовно поділяють на «сильні» і «слабкі». Для «сильних» пояснень характерні термінологічна точність і висока однозначність інтерпретації, математизація

пояснювальних підстав; висока емпірична підтвержуємість наслідків, що впливають з пояснень; статистична значимість емпіричних фактів. «Слабкі» пояснення не математизовані, засновані на емпіричних доказах, що спираються на вірогідну статистику, загальні закони в таких поясненнях формулюються на природній мові із залученням спеціальної термінології і носять зазвичай якісний характер.

У гуманітарних науках, що вивчають найбільш складні об'єкти (біологія, психологія, соціологія та ін.) особливості пояснень обумовлені складністю досліджуваних об'єктів, а також змінами об'єктів і суб'єктів у момент пізнання і внаслідок пізнання. Це веде до наявності безлічі альтернативних пояснень (теорій), часто з їх ціннісним відстоюванням і обґрунтуванням, до прагнення зводити (редукувати) неясне до ясного. Прогрес в поясненні таких явищ часто забезпечується «комунікацією» різних теоретичних підходів. На цій підставі останнім часом все частіше з'являються спроби ввести в структуру гуманітарних наук «принципи додатковості і невизначеності пояснень» шляхом проведення зовнішньої аналогії з фізичними поясненнями квантово-механічних явищ.

У науці прийнято виділяти два види теорій на підставі того, яким чином вони були побудовані, аксіоматичні, або категорично-дедуктивні, і гіпотетико-дедуктивні. Вихідні положення аксіоматичних теорій становлять формальні логічні вираження – аксіоми. Вихідними положеннями гіпотетико-дедуктивних теорій є змістовні пропозиції – принципи та постулати. У психології прикладом гіпотетико-дедуктивних теорій можуть служити теорії когнітивної психології.

Деякі теорії важко віднести до одного з двох видів – наприклад, теорія особистості К. Роджерса була створена ним як узагальнення його практики психотерапевта, але містить у своїй основі чітко виражений аксіоматичний базис (наприклад, твердження про потреби в самоактуалізації як біологічно заданої).

Умовно можна виділити чотири основних типи гіпотетико-дедуктивного побудови теоретичних пояснень: атрибутивні (аналіз шляхом виділення властивостей; структурні (аналіз шляхом виділення елементів, компонентів, складу); функціональні (аналіз шляхом виділення зв'язків і взаємних впливів, що викликають зміни і перетворення предметів і явищ); генетичні (аналіз «шляхом виділення вихідних одиниць» з подальшим виявленням законів та умов їх розвитку).

Прикладами генетичних пояснень є: теорія еволюції Ч. Дарвіна, теорія еволюційного розвитку психіки А. Н. Леонтьєва, теорія розвитку інтелекту Ж. Піаже, теорія формування і розвитку вищих психічних функцій людини Л. С. Виготського, теорія формування розумових дій людини П. Я. Гальперіна.

За використанням формальних засобів (математики, математичної логіки) розрізняють три види теорій – якісні, формалізовані і формальні. До якісних, побудованих без залучення математичного апарату, теоріям можуть бути віднесені культурно-історична теорія Л. С. Виготського, теорія діяльності А. Н. Леонтьєва, концепція мотивації А. Маслоу та ін. Формалізовані теорії, у структурі яких використовується математичний апарат, – це теорія інтелекту Ж. Піаже, теорія мотивації К. Левіна, теорія особистісних конструктів Дж. Келлі. Формальними теоріями, тобто теоріями, в яких основні закони повністю описані засобами математики, є, наприклад, стохастична теорія тесту Д. Раша (теорія вибору пункту, звана також теорією запитань і відповідей), що стала основою для сучасних тестів контролю знань.

Інший вид теоретичного знання в психології – концепції. У науці концепціями найчастіше називають теоретичне знання, в якому немає власного аксіоматичного базису, на якому побудовані основні теоретичні твердження. Термін «підхід» використовується як синонім концепції але традиція вживання цих понять така, що підходом називають радше конструктивний принцип у науці чи практиці, а концепцією – спосіб розуміння або трактування проблемної області. Нарешті, вченням прийнято називати теоретичне знання, отримане шляхом умогляду і не підлягає верифікації. Прикладами навчань можуть бути ряд психотерапевтичних теорій, наприклад аналітична психологія К. Г. Юнга.

3.3. Критерії відносної істинності наукових теорій. Логіка зміни наукових теорій.

Для встановлення відносної наукової достовірності (відносної істинності) теоретичних пояснювальних принципів в якості критеріїв приймалися наступні процедури.

Принцип верифікації: теорія вважається відносно істинною, якщо її положення та передбачення підтверджуються, узгоджуються з фактами. Подальший розвиток наукового знання і накопичення наукових теорій, які альтернативно пояснювали одні й ті ж факти і явища, показало, що цей принцип недостатньо надійний.

Принцип фальсифікації: науковим визнається тільки таке теоретичне знання, яке потенційно може бути відкинуто (визнано хибним) у процесі емпіричної перевірки. У подальшому принцип фальсифікації в різних методологічних підходах формулювався більш м'яко. Так, розвиваючи і узагальнюючи ідеї К. Поппера, І. Лакатос сформулював методологію дослідницьких програм. Дослідницька програма знаходить своє здійснення в серії взаємопов'язаних теорій різного рівня узагальненості, що виникають на основі вихідних теоретичних принципів (ядра програми) по конвенціональним правилам евристики. Фальсифікація теорії можлива тільки при появі нової теорії, а не на основі емпіричних спростувань.

Принцип «взаємного прояснення»: наукова теорія – це система ретельно перевічених гіпотез, що підтримують одна одну за принципом «взаємного прояснення». Гіпотези можуть спростовуватися тільки іншими гіпотезами, яким підкоряється більше число фактів, а не поодинокими, що не узгоджуються з нею фактами.

З того моменту, коли в область емпіричних досліджень починають включатися спроби пояснити явища через недоступні безпосередньому спостереженню причинні підстави – можна говорити про елементи теоретичного дослідження. В основі процедури теоретичного пояснення емпіричних фактів лежить введення гіпотез (передбачуваних зв'язків). Після цього емпіричні залежності починають розумітися через приховані від безпосереднього спостереження «зв'язки» за рахунок абстрактних розумових конструкцій.

У міру розвитку науки її теорії приймають все більш абстрактний характер, що веде до зростання ролі знаків і символів. Але існує момент, коли нові емпірично встановлені факти виявляються несумісними з лежачим в основі теорії поняттям сутності. Таке утруднення пізнання розв'язується шляхом висунення гіпотез: уявного «конструювання» нового теоретичного предмета. До нового теоретичного поняття про сутність пред'являється ряд вимог. Воно повинно: а) вирішувати протиріччя старої теорії і б) забезпечувати в межах нової теорії пояснення сукупності явищ та фактів.

Таким чином, розвиток науки полягає: а) в реєстрації явищ і фактів з наступним встановленням емпіричних і теоретичних законів, яким явища і факти підпорядковуються; б) у встановленні діапазону застосування таких законів шляхом поширення їх дії на нові умови, в) у встановленні діапазону умов, що обмежують існуючі закони.

Аналізуючи процеси розвитку напрямів наукових досліджень в різних предметних областях, Т. Кун зробив висновки: еволюція наукового знання протікає як формування, конкуренція і зміна парадигм; арадигма (зразок, модель, приклад) у науці – тип організації наукового дослідження, прийнятий певною групою авторитетних вчених за зразок.

3.4. Закони в складі наукового знання

Закон – об'єктивно існуюча причинно-наслідковий зв'язок між явищами, який в певних умовах необхідно відтворюється.

Закони можуть носити емпіричний (дослідний) і теоретичний (гіпотетико-дедуктивний) характер.

Емпіричні закони часто називають закономірними зв'язками (закономірностями), які найбільш суворо встановлюються і реєструються в експериментальних дослідженнях.

Теоретичні закони початково формулюються як теоретичні гіпотези і побічно верифіцируються шляхом експериментального підтвердження наслідків. Причинно-

наслідковий (каузальний) зв'язок між предметами і явищами встановлюється за наявності ряду умов: 1) дія одного строго певного предмета чи явища (яке розглядається як причина) передує змінам в іншому предметі або явищі (яке розглядається як наслідок); 2) такий зв'язок між предметами або явищами носить невипадковий характер і постійно відтворюється в одних і тих же умовах; 3) при встановленні такого зв'язку відсутні впливи інших предметів і явищ, які можуть бути іншою можливою причиною предмета чи явища, які виступають наслідком.

В основі встановлення емпіричних причинно-наслідкових зв'язків лежить індуктивний метод наукового пізнання (див. вище). Цей метод спирається на два правила, які були сформульовані Дж. Міллем. Ці правила лежать в основі організації наукового експерименту.

1. «Правило згоди»: якщо два різних комплексу факторів (причин) викликають один і той же ефект (наслідок), то він обумовлений факторами, загальними для цих комплексів.

2. «Правило відмінності»: якщо група чинників при наявності фактора X викликає ефект Y, а та ж група чинників без фактора X призводить до зникнення ефекту Y, то, отже, Y обумовлений фактором X.

Слід розрізняти типи каузальних зв'язків: фізична, фізіологічна причинність – наявність матеріальної причинно-наслідкового зв'язку між явищами в рамках об'єктивного простору – часу; психологічна причинність припускає встановлення неспостережуваних причин, які лежать в основі формування і розвитку психічних функцій, які, в свою чергу, закономірно визначають особливості організації поведінки.

Питання для самоперевірки:

1. Наукова картина світу в класичній, некласичній і постнекласичній науці (і психології в тому числі).

2. Ідеали наукового пізнання в класичній некласичній і постнекласичній науці (і психології в тому числі).

3. Які філософські підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (і психології в тому числі)?

4. Охарактеризуйте поняття факти як результат наукового пізнання.

5. Які логічно взаємопов'язані компоненти входять до складу наукової теорії?

6. Розкрийте поняття «потужність теорії».

7. Розкрийте особливості аксіоматичних (категорично-дедуктивних) і гіпотетико-дедуктивних теорій.

8. Вкажіть принцип виділення якісних, формалізованих і формальних теорій.

9. Дайте характеристику інших видів теоретичного знання в психології (концепції, підходи, вчення).

10. Що виступає критеріями відносної істинності наукових теорій?

11. Яка узагальнена логіка зміни наукових теорій?

12. Що таке науковий закон? Охарактеризуйте емпіричні та теоретичні закони.

13. Назвіть умови встановлення причинно-наслідкового (каузального) зв'язку між предметами і явищами.

14. Охарактеризуйте типи каузальних зв'язків (фізична, фізіологічна причинність, психологічна причинність).

1.2. МОДУЛЬ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

1.2.1. ТЕМА 4. РІЗНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Емпірична і теоретична психологія. Сучасне уявлення про теоретичні та емпіричні методи в психології. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення). Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології

Список рекомендованої літератури:

10. Бєрулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
11. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
12. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
13. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
14. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
15. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
16. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
17. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
18. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

4.1. Емпірична і теоретична психологія. Сучасне уявлення про теоретичні та емпіричні методи в психології.

Поняття «досвідна наука» вперше прозвучало в XIII ст. в роботах Р. Бєкона. За Р. Бєконом, один вид досвіду – це досвід, що отримується за допомогою «зовнішніх відчуттів». Інший досвід – духовний; в цьому досвіді розум йде шляхом пізнання, знаходячи «внутрішнє осяяння», не обмежується відчуттями. Духовні предмети пізнаються також через їх «тілесні слідства», і раціонально – розумом. Таким чином, вже в докартезіанську епоху прозвучало уявлення про зв'язок досвідного (емпіричного) пізнання і раціонального.

Ф. Бєкон розвинув вчення про досвід: досвід опосередковується розумовими знаряддями, «ідолами»; вони дають розуму вказівки чи застерігають його. Але «ідоли» розуму заважають пізнанню, розум повинен від них звільнитися. Тобто в концепції Ф.Бєкона мова йде про необхідність з'єднання досвідного та раціонального в пізнанні. Ф. Бєкон вводить індуктивну логіку в закони пізнання. Він передбачає також можливість емпіричного вивчення психічних процесів і явищ. Критерій відділення таких від організмичних дав пізніше – в першій половині XVIIст. – Р. Декарт.

З одного боку, Декарт послідовно раціоналізував уявлення про людину в своєму вченні про рефлекс, відмовившись від ідеї розуму (або душі) який забезпечує рух тіла. З іншого – він ввів ототожнення душі і свідомості, зробивши емпіричну даність мислення кінцевим критерієм психічного. В якості мислення у нього виступила вся сукупність безпосередньо сприйманого, тобто це і відчуття, і почуття, і думки – все, що усвідомлюється. Він продовжив емпіричну лінію у вивченні свідомості.

У рамках філософського знання раціоналізм і емпіризм не були спочатку розведені по різних «поверхах» пізнання.

Локк також розрізняв два види досвіду, що виходить з відчуттів і такий, що є результатом сприйняття дій нашого розуму (тобто рефлексії). Немає нічого у свідомості, що б не прийшло з досвіду, але основну роль в у душевному житті грає з'єднання ідей діяльністю розуму. Відчуття пасивно, мислення – активно складні ідеї утворюються з простих роботою розуму – операцій порівняння, абстрагування та узагальнення. Визнання активності розуму робить картину емпіричного пізнання досить суперечливою і готує протилежну позицію – раціоналістичну.

Г.В. Лейбніц наділяє душу загальними категоріями, що не виводиться з досвіду – «Немає нічого в розумі, чого не було б раніше в почуттях, за винятком самого розуму». Монада виступила терміном, який закріпив уявлення про внутрішній закон будь-якої речі. Душа, як екран, відображає зовні накладені зображення, але має свої «складки» – вроджені особливості. Активність свідомості також будується за внутрішніми законами – прагненням досягти цілісного сприйняття. Серед них можуть бути і так звані малі сприйняття, що не піддаються свідомому розрізненню.

Терміни емпіричної і раціональної психології ввів німецький філософ Х. Вольф (1679 – 1754). Вольф розділив: 1) науки раціональні теоретичні (куди увійшла раціональна психологія) і раціональні практичні, а також 2) науки емпіричні теоретичні (емпірична психологія, телеологія, догматична фізика) і науки емпіричні практичні (технологія та експериментальна фізика). Тобто будь-яка психологія в цій системі – теоретична. Предметом для обох психологій стала «природа» душі. Загальною частиною названих двох теоретичних психологій (раціональної та емпіричної) передбачався закон асоціацій.

Сьогодні в науковій психології не говорять окремо про теоретичну та емпіричну психологію, а зіставляють різні методи емпіричної перевірки теоретичних гіпотез. Теоретичні та емпіричні методи в психології мають ту спільну мету, вони спрямовані на отримання наукового психологічного знання. Це знання включає як формулювання психологічних законів, так і виявлення емпіричних закономірностей або дослідних даних, на основі яких можлива перевірка теоретичних узагальнень.

Цілісний теоретико-емпіричний шлях побудови психологічного дослідження може бути представлений класифікацією методів.

Одним з варіантів загальної класифікації теоретичних методів можна вважати наступний: 1) дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний), інакше – сходження від загального до окремого, від абстрактного до конкретного. Результат – теорія, закон і ін. 2) індуктивний – узагальнення фактів, сходження від окремого до загального. Результат – індуктивна гіпотеза, закономірність, класифікація, систематизація; 3) моделювання – конкретизація методу аналогій, «трандукція», умовиводи від приватного до приватного, коли як аналог більш складного об'єкта береться більш простий (або) доступний для дослідження. Результат – модель об'єкта, процесу, стану.

4.2. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення)

Асоціація ідей у період виникнення психології свідомості – середина XIX ст. – виступала основним законом психічного. Два типи детермінації асоціацій приймалися науковим співтовариством: порядок і зв'язок ідей пояснювалися з позицій законів механіки і з позицій психологізму як індивідуально-психологічних особливостей, іманентних свідомості суб'єкта. Вчені Англії, Франції та Німеччини розробляли різні аспекти асоціаністського вчення. Еволюція психологічних ідей у XIX ст. багато в чому залежала від успіхів природознавства. У англійського лікаря і філософа Д. Гартлі асоціації мислилися вже за типом рефлексу. Проникнення ідей біологічної еволюції в психологію призвело в подальшому до заміни механістичного детермінізму біологічним. Г. Спенсером була висунута ідея детермінації асоціацій з боку частоти іспитування організмом тих чи інших впливів. Отже, підстави виділення психології в самостійну науку

включали, з одного боку, спрямованість на причинний спосіб пояснення психологічних фактів, а з іншого – суттєві його зміни в трактуваннях асоціацій.

У Німеччині філософи підкреслювали активність суб'єкта пізнання, єдність його внутрішнього життя, і тут сформувалися інші напрямки, що протиставили позитивістській науці і природно-науковому досвіду інший досвід практики пізнання і перетворення дійсності. Й. Гербарт (1776 –1841) намагаючись поєднати неемпіричні (метафізичні) та емпіричні підстави створив передумови нової психологічної системи. У праці Гербарта уявлення (а не асоціації) виступили актами душі, що виникають ще до пробудження самосвідомості суб'єкта і утворюють його індивідуальний досвід. Використавши лейбніцевську категорію несвідомого, Й. Гербарт визначив свідомість як сцену прояву різною мірою виразних персонажів, що тіснять один одного. Було сформульовано поняття апперцепції як впливу всього попереднього досвіду людини на результат нового акту сприйняття. Передбачалася можливість обчислення інтенсивності уявлень.

Теза про принципову можливість математичного аналізу відносин між психічними і фізичними фактами був сприйнятий Г.Т. Фехнером і Г. Еббінгаузом в їх уявленнях про об'єктивні методи в психології. Фехнер створив основи психофізики і сформулював перший кількісний закон в психології. Гельмгольц (1821 – 1894) ввів поняття несвідомих умовиводів у розуміння процесів побудови зорового образу, а також припустив особливу психологічну причинність, яку не можна редукувати до вже відомих (механічної, хімічної, фізіологічної). Учні Гербарта М. Штейнталь і Х.Лацарус розробили програму «психології народів» як особливого розділу вивчення таких культурноісторичних продуктів, як мова, міф, мистецтво і т. п. В. Вундт обґрунтував своє розуміння психології як самостійної науки, що включає два напрямки: фізіологічну психологію і психологію народів. Саме початок роботи створеної ним у м. Лейпцигу лабораторії (1879), призначеної для експериментальних досліджень з психології, розглядається як формальна точка відліку початку функціонування психології як самостійної науки.

Одночасно з вундтовским структуралізмом розвивалася теорія актів свідомості австрійця Ф.Брентано (1838–1917). Під впливом ідей Вундта і Брентано у м. Вюрцбурзі склався оригінальний напрямок психології свідомості – вюрцбуржська школа мислення. Самостійну лінію розуміння свідомості з позицій функціоналізму розробив В. Джемс (1842–1910). В цілому ці рухи, як і асоціанізм, поклали початок психологічній науці.

4.3. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки

Психологія – молода наука, якої немає ще й 150 років. Проте зміна і постійна конкретизація предмета дослідження психології, а також розвиток її теоретичного апарату дозволяють говорити про певну науково-історичну логіку становлення науки про психічні явища (Л.М. Веккер).

Перші психологічні дослідження були спрямовані на виділення і фіксування емпіричних і феноменологічних ознак психічних явищ, а також на розкриття їх специфічних характеристик. Цим визначається неминучість первісної множинності психологічних концепцій, кожна з яких відповідає виділеному аспекту реальності.

Слідом за цим настає етап теоретичних узагальнень і пояснень, здійснюваних переважно засобами тієї системи психологічних понять, мовою яких отримують свій первинний опис психічні явища.

Далі слідує побудова загальних теоретичних принципів організації психіки, що виходять за межі психології та відносяться до фізіологічних, біологічних, соціальних, фізичних, інформаційних та інших закономірностей дійсності та людської діяльності.

Психологія як наукова система знань почала оформлятися з середини ХІХ ст. Наукові уявлення про сутність психічних явищ неодноразово змінювалися. Деякі з основних етапів зміни уявлень про психіку можуть бути представлені у формі визначень психіки, які давалися (або малися на увазі) в різних донаукових напрямках і наукових «школах» психології.

Психіка – це душа, яка не має матеріальних підстав (донауковий період розвитку уявлень про сутність психічного).

Психіка – це свідомість людини, про яку можливо отримати уявлення на основі рефлексії, самоспостереження (Р. Декарт).

Психіка є система асоціацій (зв'язків), що формуються у свідомості людини: у міру знайомства з явищами й подіями у свідомості людини встановлюються зв'язки між власною поведінкою і об'єктами, що сприймаються, а також їх властивостями за подібністю, контрастом, просторово-часовою суміжністю (асоціативна психологія).

Психіка являє собою систему асоціативних зв'язків і відносин між структурними елементами свідомості: існують деякі вихідні елементи психічних явищ (елементарні відчуття і переживання), на основі яких протягом життя будуються все більш складні форми психічних явищ (структурна психологія В. Вундта і Е. Титченера).

Психіка є сукупність функцій, що склалися в процесі еволюції, які забезпечують найважливіші форми пристосування організму до умов зовнішнього середовища (прагматизм і функціоналізм Д. Дьюї і У. Джемса).

Психіка являє собою систему відносин і зв'язків між зовнішньою стимуляцією і поведінкою, що формуються шляхом навчання (біхевіоризм).

Психіка є особливе феноменальне поле, щоструктурно організовується і підкоряється власним законам переструктурування та є ізоморфним реальним ситуаціям життя у фізичному полі й динаміці нейрофізіологічних процесів у мозку (гештальтпсихологія).

Психіка являє собою систему процесів і механізмів у центральній нервовій системі, які забезпечують переробку інформації, що надходить із зовнішнього середовища, а також з внутрішнього середовища організму (когнітивна психологія).

Корисно конкретизувати деякі особливості та недоліки різних наукових напрямків дослідження психічних явищ (Л. М. Веккер).

Нейрофізіологічні концепції психіки мають своїм предметом не самий психічний акт і його результати (уявлення, поняття), а відповідні їм динамічні та структурні зміни в мозковому субстраті. Дослідження власне психічних явищ підміняється дослідженням явищ нейрофізіологічних.

За асоціативною концепцією стоїть найбільш універсальна форма взаємозв'язку – просторово-часова суміжність психічних явищ. При цьому спосіб зв'язку, механізм психічних явищ (асоціація) виявляється відірваним: а) від структури, в яку вони об'єднуються (ціле має властивості, які не зводяться до простого асоціативного об'єднання частин), б) від характеру вихідного «матеріалу» (субстрату), на основі якого формується психіка.

У структуралізмі В. Вундта, Е. Титченера первинним матеріалом є психічна тканина чуттєвого досвіду, що інтроспективно відкривається суб'єкту і повинна бути повністю відокремлена від свого зовнішнього об'єкта.

У гештальтпсихології структура (гештальт) виступає не як асоціативне об'єднання психічних елементів, а як предметна цілісність, детермінована об'єктом і така, що володіє своїми власними суб'єктивними феноменологічними характеристиками і закономірностями. Структура психічних явищ виявляється відірваною від будь-яких форм можливого матеріального субстрату, що становить вихідний матеріал психіки. Будучи відокремленою від матеріалу, структура разом з тим відокремлюється і від фізіологічного механізму, і від фізичного об'єкта (психофізичний і психофізіологічний паралелізм). Це виключає можливість детерміністського пояснення психіки, яке передбачає виведення структури психічного явища як сліdstва, яке впливає із загальних законів природи.

Функціональна психологія в європейському варіанті представлена К. Штумпфом, в американському варіанті – функціоналізмом У. Джемса і Д. Дьюї. У європейському варіанті психічна функція співвідноситься з матеріалом психічної тканини чуттєвого образу, яка дана суб'єкту інтроспективно. В американському функціоналізмі психічна

функція трактувалася не тільки як власне психічний акт, але й як психофізична діяльність, що реалізує процес адаптації організму до зовнішнього середовища. При цьому функція психічного процесу виявляється відокремленою, відірваною від реального вихідного позапсихологічного матеріалу, на основі якого будуються психічний процес і психічний образ. Внаслідок цього у вихідний матеріал психіки перетворюються вроджені психічні функції і створюються логічні передумови для твердження, що психічні акти конструюють об'єкти : об'єкт зроблений від акту і функції .

У біхевіоризмі відбувається отождолення психічних функцій тільки зі сферою спостережуваних тілесних поведінкових і реєстрованих фізіологічних реакцій при повному відриві їх від можливих «внутрішніх» об'єктивно не вимірюваних психічних структур. Отже має місце відмова від факторів внутрішнього структурування поведінкового акта шляхом введення імовірного принципу організації поведінки. Наслідком цього стало введення в психологію статистичних кількісних заходів. В необіхевіоризмі вводяться «проміжні змінні»: фактор випадковості і його вірогідну міру пов'язують з такими аспектами організації поведінки і психіки, як мотив, «когнітивна карта», значення. Всі напрямки біхевіоризму і необіхевіоризму характеризуються двома загальними ознаками: а) наявністю об'єктивно вимірюваних форм поведінки та ймовірнісної міри її організації, що є загальними для поведінки і психіки; б) повною абстрагованістю від специфіки вихідного матеріалу, з якого синтезуються психічні структури.

У психодинамічному напрямку (фрейдизм, психоаналіз, психологічний енергетизм) у психологію вводиться мотиваційний аспект поведінки в якості самостійного об'єкта дослідження. Мотивам приписується енергія, яка міститься в організмі. Мотиваційний початок психічної діяльності протиставляється матеріалу та структурі. Ставиться питання про те, що виступає специфічною формою психічної енергії і психоенергетичних перетворень.

4.4. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології

Особливості існування (онтології) психічних явищ розглядаються в рамках питання про предмет психології.

Перші способи онтологічного представлення психічних явищ носили феноменологічний характер і визначали психіку через поняття «душа», а пізніше – через поняття «свідомість», «свідомий досвід». Досвід, який даний суб'єкту в самоспостереженні у формі відчуттів, уявлень, переживань, думок, розглядався як онтологія психічних явищ

Якщо В. Вундт і Е. Тітченер своє завдання бачили в інтроспективному розкладанні феноменів на «психічні елементи» – відчуття і переживання – з метою подальшої побудови з них більш складних психічних утворень, то гештальтпсихологи наполягали на принциповій цілісності різних феноменів і пропонували дослідити закономірності організації їх цілісних форм. Питання про походження феноменів залишалося відкритим. Постулювання тільки феноменологічної онтології психіки закриває можливості для використання об'єктивних методів її дослідження.

В якості онтологічної основи психіки в біхевіоризме виступали системи відповідних реакцій організму на зовнішні стимули. Подальше зміщення позицій класичного біхевіоризму до необіхевіоризму і, далі, до позицій сучасної американської когнітивної психології – це процес повернення до аналізу феноменології. Інформаційний аналіз психічних явищ в американській когнітивної психології (репрезентативні системи) часто веде до ігнорування онтологічної специфіки психіки.

Інший спосіб обійти питання про специфіку психологічної онтології – зведення (редукування) психіки до нейрофізіологічних процесів, які реєструються об'єктивними методами. На цьому шляху встановлено велику кількість кореляційних відносин між феноменами і нейрофізіологічними процесами. Але при цьому самі феномени вислизують

від причинно-наслідкового виведення їх із закономірностей нейрофізіологічних процесів у мозку, в нервовій системі і в органах почуттів.

У вітчизняній психології питання про онтологічну статус психічних явищ завжди знаходився в центрі наукових обговорень (Виготський, Леонтьєв, Рубінштейн, Гальперін). Обговорення забезпечували розвиток єдиного теоретичного підходу до дослідження психіки, який початково будувався як культурно-історичний підхід, а пізніше отримав теоретичне узагальнення в рамках діяльнісного підходу до аналізу та поясненню психічних явищ.

Відповідь на питання про онтологічну сутність психічних явищ міститься у функціональному визначенні психіки. Психіка – це система функцій живого організму, які закладаються в філогенезі, але змістовно наповнюються і розвиваються протягом онтогенезу у процесах активної взаємодії з предметним світом, у процесах реалізації операцій, дій, діяльностей і забезпечують:

– орієнтування живого організму в навколишньому світі і постійне вдосконалення способів орієнтовно-дослідних операцій і дій;

– організацію на основі орієнтовно-дослідних операцій і дій різних форм цілеспрямованої поведінки;

– накопичення протягом життя і фіксування у формі «образу світу» найбільш ефективних способів орієнтування і організації поведінки.

У людському суспільстві найбільш ефективні (власне людські) способи орієнтування і організації поведінки і дій фіксуються в предметах культури, знаряддях, знаково- символічних засобах і транслуються у низці поколінь у формі суспільно-історичного досвіду.

Таким чином, онтологічними формами психічних явищ визнаються всі зовнішно орієнтовні і дослідницькі форми активності живих організмів, які у людини можуть набувати характеру опосередкованих знаряддями і знаками, цілеспрямованих рефлексивних розумових форм орієнтованих дій. Такі форми розумових дій, по мірі їх формування у людини в онтогенезі, починають складати різноманіття феноменології. Таким чином, феномени отримують пояснення через механізм перетворення орієнтовних компонентів предметно-практичних дій в індивідуальні, опосередковані знаково-символічними засобами, рефлексивні розумові дії. Процеси формування розумових дій, включаючи і формування феноменів, забезпечуються психологічним механізмом інтеріоризації, закономірності якого завжди знаходилися в центрі досліджень у вітчизняній психології.

Запитання для самоперевірки:

1. Визначте уявлення про емпіризм і раціоналізм в рамках філософського знання.
2. Дайте характеристику сучасних уявлень про теоретичні та емпіричні методах в психології.
3. Дайте характеристику підстав виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення).
4. У чому полягає науково-історична логіка становлення науки про психічні явища (за Л. М. Веккером).
5. Виділіть визначення психічних явищ в контексті різних підходів. Що таке психіка?
6. Визначте особливості та недоліки нейрофізіологічних концепції психіки.
7. Визначте особливості та недоліки асоціативної психології.
8. Визначте особливості та недоліки структуралізму.
9. Визначте особливості та недоліки гештальт'психології.
10. Визначте особливості та недоліки функціональної психології.
11. Визначте особливості та недоліки біхевіоризму.

12. Визначте особливості та недоліки психодинамічного напрямку (фрейдизм, психоаналіз, психологічний енергетизм).
13. Як психічні явища визначаються у вітчизняній психології?

1.2.2. ТЕМА 5. КРИЗА В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПОШУКИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Психологія свідомості та ознаки кризи. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л.С. Виготським. Сучасний стан кризи і варіанти її подолання. Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи

Список рекомендованої літератури:

19. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
20. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
21. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
22. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
23. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
24. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
25. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
26. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
27. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

5.1. Психологія свідомості та ознаки кризи

Психологія свідомості стала першою парадигмою психології. Психологія свідомості отримувала додаткові назви: асоціанізм, інтроспекціонізм, атомізм, механіцизм, структуралізм, функціоналізм. Загальноновизнаної парадигми, аналогічної парадигмі класичного природознавства, в психології свідомості не існувало.

Головним методологічним недоліком психології свідомості була установка на розуміння законів, що регулюють роботу свідомості як внутрішньо властивих свідомості, а не таких, що породжуються в процесі взаємодії людини зі світом. Криза психології свідомості чітко проявилася наприкінці XIX ст. і була викликана наступними її недоліками.

1. Метод інтроспекції вимагав участі в досліді спеціально підготовлених людей, найчастіше самих психологів, що різко обмежувало обсяг потенційних об'єктів дослідження.

2. Процедура інтроспекції в принципі недоступна тваринам, дітям, психічно хворим людям. Виявилось, що величезна область психічних процесів взагалі недоступна свідомої рефлексії (несвідоме).

3. Суб'єктивний характер оцінок, зроблених у процесі самопостереження, настільки сильно виражений, що не вдається дотриматися основних вимог до наукового методу, – повторюваність і відтворюваність результатів в одних і тих же умовах.

Руйнування єдиної методологічної основи та формування безлічі різних психологій (як антитеза психології свідомості) виступило підставою проголошення науковим

товариством кризи в психології. Фактично всі наступні школи будувалися на критиці і певному подоланні перерахованих вище недоліків психології свідомості.

Біхевіоризм виріс із спроби подолати суб'єктивність її основного методу дослідження (інтроспекції) і послідовно реалізувати позитивістський критерій науковості. При цьому Дж. Уотсон обґрунтував відмову від використання поняття «свідомість».

Поведінкова парадигма в російській науці початку ХХ ст. дала інші інтерпретаційні підходи до розуміння психіки – не як чорного ящика», а як засобу пристосування організму до середовища.

Психоаналіз намагався змінити сам об'єкт дослідження, поставивши несвідоме на місце свідомості. З точки зору методу вивчення тут була прийнята прямо протилежна біхевіоризму позиція – не усунення дослідних інтерпретацій (і самого дослідника як впливає чинника в експериментальній ситуації), а їх пряме включення в способи збору емпіричних даних про пацієнта. Психоаналітик, за Фрейдом, «конструює» історію хвороби. При цьому він виступає не стільки в ролі дешифрувальників істини про причини неврозу, скільки в ролі творця тієї психологічної реальності, яка свідомо пропонується в якості істини (едипів комплекс та інші гіпотетичні конструкти»).

Гештальтпсихологія зосередилася на боротьбі з атомізмом, проголосивши примат властивостей цілого над властивостями складових його частин.

К. Левін вперше використав експеримент з метою вивчення мотивації і цільової регуляції поведінки людини, що істотно змінило уявлення про суть психологічного закону.

Французька психологічна школа і культурно-історична психологія сконцентрували свої зусилля на подоланні механістичних установок психології свідомості і в цілому її орієнтації на побудову парадигми психологічного знання за аналогією з парадигмами природничих наук. Відбулося зближення психології з соціальними та гуманітарними науками, що спричинило за собою зміну і предмета, і методів дослідження. На перше місце висунулися проблеми генезису індивідуальної психіки, відсунувши на другий план її функціональний аналіз. Психологічна теорія діяльності внесла великий внесок у розробку конкретних шляхів переходу від соціально-культурних форм існування психічного до індивідуальної психіки конкретної людини. Система детермінант такого переходу розкривалася в структурі і динаміці людської діяльності, що породжує та розвиваючої індивідуально свідомість.

Когнітивна психологія з її комп'ютерної метафорою зробила значний крок вперед у вивченні функціонування психіки за допомогою сучасних методів кількісного аналізу, зокрема методів теорії інформації.

Гуманістична психологія дала зразки найбільш повної та послідовної реалізації гуманітарної парадигми у побудові психологічного знання.

Однак називати психологічні школи самостійними парадигмами не цілком правомірно. Методична орієнтація – сциєнтистська та експериментальна – припускає виділення в сучасній психології двох основних парадигм – природничо-наукової та гуманітарної.

5.2. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи по Л. С. Виготському

У 1910-1930 рр. ХХ ст. в психології прозвучало і отримало різні інтерпретації поняття кризи. Найбільш повно проблема кризи була осмислена Л.С.Виготським.

Їм була висловлена ідея про можливість побудови загальнопсихологічної теорії не на шляху поєднання переваг різних шкіл (К.Бюлер), а на основі принципово нової методології – марксистської.

Методологічною підставою кризи, за Л. С. Виготським, виступила стара картезіанська дихотомія, яка розвела за різними поверхами закономірності душевного життя (з прийняттям ідеалістичної платформи для культурно обумовлених вищих сфер психічного і простих психічних явищ, до яких застосовна ідея матеріалістичної

детермінації). Програмна заява Л.С. Виготського – відвоювати у ідеалістичної психології ту область вищих форм психіки, яка до цих пір осмислювалася тільки метафізично (тобто не в рамках науки). Рішення проблеми нового підходу було здійснено за рахунок звернення до культурно-історичного принципу як основи побудови загальнопсихологічної теорії. Ознаками цієї загальнопсихологічної концепції повинні виступити спільність пояснювального принципу для вищих і нижчих форм психіки, а також розробка об'єктивного методу.

Розбіжність наукового пізнання та безпосереднього сприйняття – інший аспект кризи. Ідеалістична психологія намагається вивчати свідомість прямими методами; така емпірична психологія суб'єктивна і метафізична. Рефлексологія і біхевіоризм, що вивчали поведінку без психіки, хоча і слідували об'єктивного методу, але втрачали доступ до вищих форм психіки. Гештальтпсихологія, втрачаючи специфічний зміст психічного (закони гештальта загальні для живої, і для неживої природи), також не може претендувати на роль загальнопсихологічної концепції.

Підставою поділу двох психологій (а не їх безлічі) служить, за Л.С. Виготським, також відмінність між двома основними методами: аналітичним і феноменологічним (з прийняттям постулату безпосередності) (табл. 1).

Таблиця 1.

Відмінності методів двох психологій (як підстави поділу психології на наукову і метафізичну в термінології Л.С. Виготського)

Аналітичний метод	Феноменологічний метод
Спрямований на пізнання реальності	Не припускає існування цієї сутності, на яку спрямований
Вивчає факти; дає достовірні знання	Шукає істини аподиктичні, абсолютно достовірні та загально обов'язкові
Основою є досвідні знання, тобто фактичні за Юмом	Заснований на апіорізмі (не є видом досвіду)
Спирається на узагальнення та нові поодинокі факти, приводить до нових фактичних узагальнень, що мають обмеження та винятки	Приводить до пізнання не загального, але ідеї-сутності, яка є поза часом, реальністю, умосяжні тільки розумом)

Важливо враховувати, що саме різке неприйняття всякого роду містицизму пов'язувалося Л.С. Виготським з науковим пізнанням в психології. Ненаукові підходи – які пов'язані з апеляцією до принципово іншого шляху пізнання, що припускає безпосередню даність психологічного знання або проникненню в сутнісні – як недоступні досвідченому шляху і лише умосяжні – ідеї.

За Л.С. Виготським наявність відкритої і загально визнаної кризи в психології говорить про процеси росту і розвитку наукового знання. Своєрідність психології полягає в тому, що нові парадигми не призводять до відходу зі сцени колишніх; вони продовжують співіснувати і розвиватися паралельно з новими, що дозволяє говорити про сьогоденній стадії як полі-або мультипарадигмальної психології.

5.3. Сучасний стан кризи і варіанти його подолання

Необхідність зміни природничо-наукової психології пов'язана з пошуком нового об'єктивного методу вивчення психіки. На шляху міждисциплінарних досліджень повинна реалізуватися методологія, яка допоможе переосмислити принцип активності, зв'язати воедино пошуки теоретичних і практичних зусиль психологів, а головне – визнати рівнозначність для фундаментальної науки областей, що виділялися традиційно як безпосередні (нижчі) та опосередковані (вищі) психологічні явища.

К. Стернберг і В. Григоренко констатували кризу в сучасній психології, виділивши такі її характеристики: звуження поля емпіричних досліджень як наслідок вузькості будь-

якого методу; ізоляція підходів, що використовують розмитий мову, коли під одними і тими ж термінами мислять різні реалії; неможливість об'єднання різнорідних психологічних знань в єдину цілісну систему.

М. Коул через 70 років після роботи Л.С. Виготського писав також про дві парадигми в психології, які він називає «шлях науки» і « шлях історії та культури». Формування третього шляху і на його основі єдиної психології бачиться їм в об'єднанні двох світоглядів, пов'язаних з природною та культурною складовими системи В. Вундта в єдиному науковому підході. Таким чином, можливість третього шляху продовжує обговорюватися у зв'язку з проблемою подолання кризи як розмежування предметів двох психологій (натуральних і культурно обумовлених процесів), але не тих двох психологій, які мав на увазі Л.С. Виготський (матеріалістичної та ідеалістичної).

Інший аспект сучасного стану кризи – це переосмислення можливостей діяльній парадигми яка долає безпосередній шлях до пізнання психічного. Діяльній концепція повторює багато в чому шлях природно-науково орієнтованої психології – її прагнуть відкинути або замінити герменевтичною психологією.

Легалізація орієнтування на різні типи раціональності, що пов'язані з різними метадігмами, – інший напрямок формування єдиного простору психології. Метадігми – когнітивні системи, або світоглядні картини світу, які спираються на різні типи побудови знання (західна наука, східна наука, парапсихологія, релігія).

У рамках цього напрямку відстоюється позиція, згідно з якою криза психології – це не тільки криза «традиційної природно-науковості», але також і криза взаємин психології з суспільством. Утворення двох соціодігм – психологічних спільнот, зайнятих переважно академічною або практичною психологією, – також є одним з проявів цього соціального аспекту сучасної стадії кризи. І справа вже не в розвитку когнітивних підстав науки, а в нормалізації соціальної складової шляхів її розвитку.

У сьогоденній психології виділення таких психічних феноменів, якими можна тільки перейматися, але ніяк не вивчати їх, знову повертає проблематику метафізичної психології. Інше питання полягає в тому, що сучасне розуміння вищого як духовного стає передумовою відродження філософії психології (в іншому статусі, ніж метафізика, про яку писав Л.С. Виготський).

Дискусійним питанням в психології продовжує залишатися загальний предмет вивчення в психології. Це, зокрема, дискусії про те, що може бути виокремлено в якості тієї далі неразділеної одиниці, в якій сфокусовані всі ознаки психічного або тим чи іншим чином понятого предмета. Це також проблема категорій як психологічних конструктів, що охоплюють сутнісні характеристики буття людини у світі або базові властивості психічного відображення і психічної регуляції. Це також рефлексія подальших шляхів розвитку психології на нових етапах становлення науки, з відповідною зміною критеріїв науковості і уявлень про основні методи психології.

В.П. Зинченко підкреслив катастрофічність наслідків тих переломів, які характеризували розвиток саме вітчизняної психології – ідеологічні замовлення, партійні постанови, павловська та інші сесії, на яких психології знову і знову доводилося відстоювати свій предмет і право не називатися буржуазною наукою. Він же відзначив і той загальний напрям, щодо якого існує безсумнівна наступність у школі Виготського – Лурії – Леонтєва – ідея опосередкування, що дозволяє перейти до тричленної схеми детермінації, що долає картезіанське спадщину.

Угорські психологи Л. Гараї і М. Кечку у своїй статті 1996 вказали в якості одного з сучасних ознак кризи на спробу відмовитися від природничо-наукової орієнтованої психології на користь герменевтично орієнтованої. Вони визнали справжнім лихом для психології поділ її на дві «напівнауки». Ні позитивізм як основа природничо-наукового підходу, ні герменевтика як основа історичного пізнання не можуть служити методологією єдиної психології – для цього потрібна єдина теоретична база, яка мала б схожі пояснювальні можливості для різних областей психології. Звернення до теорії Л.С.

Виготського обґрунтовано саме наявністю в ній єдиної методологічної платформи, на якій психологія знайде «лікування від своєї шизофренії».

Отже такі основні проблеми, як проблема єдиної теорії, специфіка предмета психологічної науки, одиниць аналізу психіки, методу, адекватного предмету дослідження продовжують обговорюватися. І це обговорення стає іншим – пов'язаним з осмисленням різних парадигм (а не тільки різних теорій) у сучасній психології.

Л.С. Виготським передбачалося, що в якості характеристик кризи необхідний аналіз не тільки її негативних складових – як чинників, що перешкоджають успішному розвитку психології, – а й тих перспектив, пошук яких задається самою констатацією стану кризи. Парадигмальний підхід вирішує завдання оцінювання наявних або ще тільки намічених перспектив, як вимагають вивчення й усвідомлення.

З такого роду перспектив відзначимо наступні.

По-перше, це проблема невідповідності безпосередньої даності психологічного знання людині та опосередкованого характеру наукового пізнання, «обтяженого» конструктами і концепціями. Піддаючи критиці феноменологічний метод, Л.С. Виготський у своїй роботі про кризу в першу чергу виступав проти ілюзії безпосередньої даності психологічного знання та ірраціонального шляху його прийняття. Інший поворот тієї ж теми – це проблематичність «безпосередності» психічного образу.

По-друге, це залежність об'єктивного знання від включення людини в процес отримання дослідних даних, або конструювання психологічної реальності в ході її вивчення. Одним з поворотів цієї теми виступає рефлексія тих метапідходів (як прерогативи теоретичної психології) і нових парадигм, в рамках яких психологічна теорія шукає для себе емпіричний базис і які долаються на шляху формулювання нових завдань психологічного дослідження.

По-третє, це прозвучала в кінці ХХ ст., ідея об'єднання не теорій, але розумових зусиль психологів що стоять на різних теоретичних платформах. Діалог існуючих підходів з метою дістатися до бажаного «несліяної єдності» – це шлях до відтворення втраченого в радянський період розумового простору у вітчизняній психології.

Зі зміною парадигм змінюються і критерії того, що вважати науковим, а що – ненауковим. Звідси питання, як порівнювати теорії, прописані в рамках різних парадигм? Теорії прописані в рамках різних парадигм відрізняються за способом виділення предмета, за методами предметно-чуттєвої діяльності психолога. Не випадково сьогодні поставлено питання про комунікативної функції методології психології.

Тут важливі такі поправки.

1) мова повинна йти не про комунікації методологій, а про спілкування між членами наукового співтовариства. Члени наукового співтовариства – носії певної «професійної» картини світ. Ще вони люди, що здатні до рефлексії, а тому здатні до інтелектуального охоплення і тих «психологій», позиції яких ними не розділяються.

2) комунікативну функцію можуть виконувати ті теорії, розвиток яких сприяє інтеграції психологічного знання. Важливо звернення зарубіжних дослідників до культурно-історичної концепції.

Таким чином проблеми, пов'язані з розумінням причинності і кризи в психології наступні: «постулат безпосередності»; виділення специфіки вищих психічних функцій; необхідність розробки непрямого методу вивчення психіки людини.

5.4 . Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи

У сучасних методологічних роботах стан психологічної науки оцінюється і як допарадигмальний (єдина парадигма ще не вироблена), і як мультипарадигмальний. Останнє передбачає принципову множинність психологічних концепцій в силу багаторівневості психічного і незвідність всіх психологічних реалій до опису в рамках якогось одного пояснювального принципу. При цьому важко підсумувати перелік всіх можливих парадигм, що склалися в психології. І практично в кожній парадигмі психологія здійснювала придбання на шляху уточнення тих аспектів свого предмета і методу

вивчення, які не могли бути охоплені рамками іншої (попередньої або тієї, що дискутує з нею). Поняття множинності парадигм – використання оціночного критерію, що означає визнання явно прогресивного руху психологічної науки.

Ситуація множинності методологічних підходів провокує самі різні установки дослідників щодо ролі методологічного знання в конкретному дослідженні.

Прямо протилежна позиція – «методологічний монізм». Повинна існувати єдина «справді наукова» методологія. Суворе дотримання цієї методології є критерієм науковості. Навряд чи можна побудувати таку методологію.

«Методологічний анархізм» – вибір методологічної позиції довільний, і його можна робити виходячи зі своїх суб'єктивних смаків і уподобань. Роль методології прихильниками цієї позиції також оцінюється досить низько.

«Методологічний лібералізм». Різні типи психологічного пояснення релевантні різним рівням детермінації психічного. При цьому кожен рівень детермінації психічного має самостійну значимість і принципово незамінний жодним іншим. Методологія повинна розглядати переходи між різними рівнями. Найбільш перспективними для побудови зв'язної системи психологічного знання вважаються комплексні, міжрівневі пояснення, в яких знайшлося б місце і для сенсу життя, і для нейронів, і для соціуму.

«Методологічний плюралізм». В принципі не можна розраховувати на створення єдиної психологічної теорії за рахунок зв'язування принципово різних предметів аналізу за рахунок «комплексних міжрівневих переходів. Кожна теорія конституює свій предмет і метод дослідження, тому побудова єдиної теорії психічного передбачало б створення універсального методу дослідження психічної реальності. А це нереально.

Методологічний плюралізм – система поглядів, згідно з якою адекватність тих чи інших методологічних засобів психологічного аналізу (включаючи і власне психологічні теорії на рівні конкретно-наукової методології) може бути виявлена тільки в ході «методологічного експерименту», і не може існувати теорія навіть найвищого рівня, яка б априорі була придатною для подолання знову виникає пізнавальної труднощі.

Саме на таку роль претендувала б «єдина теорія психічного». Поняття методологічного плюралізму практично синонімічно поняттю «поліпарадигмальності» психології, принаймні на сучасній стадії її розвитку.

Запитання для самоперевірки:

1. Назвіть методологічні недоліки психології свідомості.
2. Виділіть основні моменти критики психології свідомості в різних школах (біхевіоризм, психоаналіз, гештальтпсихології і т.д.).
3. Які методологічні підстави кризи виділив Л.С. Виготський?
4. Які перспективи розвитку психології можуть бути виділені як позитивних характеристик кризи?
5. У чому полягає комунікативної функції методології психології?
6. Які характеристики сучасної кризи психології виділяють дослідники?
7. Назвіть варіанти подолання кризи розглядаються на сучасному етапі розвитку психології.
8. Розкрийте поняття множинності парадигм.
9. Охарактеризуйте різні установки дослідників щодо ролі методологічного знання в конкретному дослідженні.

1.2.3. ТЕМА 6. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ПОЯСНЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань. Особливості психологічної причинності. Проблема причинності в

підході С.А. Рубінштейна. Характеристики законів у психології. Проблема редукціонізму в психології. Психологічне дослідження: види, етапи. плани досліджень.

6.1. Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань.

Основні форми психологічних знань: описові та пояснювальні.

Описові знання про психічні явища складаються з двох джерел:

Емпіричні знання – реєстрація безпосереднього чуттєвого сприйняття різних параметрів поведінки, дій, способів спілкування людей. Коли такі результати фіксуються за допомогою методів вимірювання та приладів, вони отримують статус наукових фактів.

Феноменологічні знання – реєстрація психічних явищ (феноменів), які суб'єкт спостерігає і пізнає шляхом «заглядання всередину себе» – на основі самоспостереження і інтроспекції. Результати такого пізнання називають феноменами.

Пояснювальні знання – спрямовані на встановлення причин (пояснення) фактів і феноменів. При цьому слід розрізняти різні способи пояснень.

Емпіричні пояснення: в таких поясненнях причини явищ спостерігаються і являють собою інші явища. Такі спостережувані причинно-наслідкові відносини і зв'язки між явищами називають емпіричними закономірностями.

Теоретичні пояснення (психологічні теорії): пояснення фактів і феноменів будується на основі припущень (гіпотез) про неяви, неспостережувані причини, підстави, сутності.

У психології часто спираються на «методи квазіпояснень». Таких методів важко уникнути в дослідженні психічних явищ, але опора тільки на них веде до суперечностей, зникненню об'єктивності в одержуваних знаннях і навіть містицизму. В даний час на «методах розуміння» (тлумачення) засновані багато напрямків гуманістичної психології.

Квазіпояснення – спосіб пізнання шляхом інтерпретації, тлумачення явищ і подій, що спирається на необґрунтовані й непідтверджені пояснювальні підстави, в які вірить суб'єкт, який пояснює явища. Можна виділити два основних типи квазіпояснень, які зустрічаються в психологічній літературі.

1. Квазіпояснення шляхом ідентифікації і емпатії. Суб'єкт, який будує пояснення, подумки «уподібнюється» станам, думкам, переживань іншого суб'єкта і на цій основі за аналогією зі своїм життєвим досвідом дає пояснення його психічним або поведінковим особливостям.

2. Квазіпояснення шляхом інтерпретації, тлумачення фактів, подій, процесів без опори на достовірні об'єктивні закони. Найчастіше інтерпретації піддаються події індивідуальної духовного життя, а також вчинки людей.

Найбільш достовірними в рамках будь-якої науки є теорії, які спираються на причинно-наслідкові зв'язки.

Пояснення – спосіб пізнання явищ і подій шляхом їх підведення під загальний закон, теорію, концепцію, які верифіковані науковими методами. Залежно від розташування зв'язків між подіями в часі наукові теорії можуть спиратися на два типи пояснень.

Номологічні, або причинно-наслідкові (каузальні) пояснення будуються шляхом вказівки на причини явищ в минулому до явищ в сьогоденні (наслідків) і, далі, від явищ в сьогоденні до їх можливих змін в майбутньому. При цьому розрізняють:

– лапласовській, або класичний, детермінізм – в основі лежать закони, наслідки яких можуть бути чітко передбачені і дія яких має жорсткий, необхідний характер;

– імовірнісний детермінізм, який спирається на статистичні закони, що пророкують тільки ступінь ймовірності настання певних подій.

2. Телеологічні, фіналістичні пояснення будуються від вказівки на цілі та досягнення можливих подій і явищ в майбутньому до вказівок на способи організації

необхідних для цього умов в сьогоденні (від мети, віднесеної до майбутнього, до організації та підпорядкуванню подій такої мети).

В номологічних поясненнях явища виступають як наслідки передбачуваних причин.

В телеологічних поясненнях закладені припущення, що явища, що відбуваються в сьогоденні, визначаються майбутнім. Пояснення будується за схемою: явище чи подія відбувається для того, щоб в майбутньому був отриманий певний результат; явище чи подія відбувалася в минулому для того, щоб забезпечити певний результат в сьогоденні.

6.2. Особливості психологічної причинності

В античності поняття «причина» і «початок» не розлучені. У Демокріта присутній атомістичний детермінізм; у Аристотеля – теологічний: розділені причини для природних тіл і для живого.

У релігійному вченні Августина телеологічність як цільова спрямованість придбала форму індетермінізму.

Р. Декарт заклав основи дуалізму у розуміння причинної детермінації. Він розвів детермінацію дії людини за різними рівнями – тіла і душі. Непротяжна духовна субстанція не могла аналізуватися з позицій детермінізму. Але з таких позицій могли пояснюватися рух організму як автомата, машини. Рухи душі відбувалися за своїми законами; їм не було потрібно причинного обґрунтування, оскільки вони не відносилися до системи просторово-часової причинності, що діє в зовнішньому світі.

У науці Нового часу склалося інше розуміння причинності. Це ідея *причини, що впливає* яка була сприйнята в схемах реалізації експериментального методу. Три основні умови причинного (каузального) висновку:

1. Причина передує в часі слідству. Наступні висновки про імплікативні відношення забезпечуються управлінням причинно діючого фактора або експериментального впливу.

2. Існує коваріація (невипадковий зв'язок) між змінами причинно діючої змінної (званої також незалежною) і наслідком, або змінами, що фіксуються залежною змінною.

3. Відсутні конкуруючі гіпотези; перевіреній теоретичній гіпотезі яка пояснює встановлювану емпіричну закономірність не можуть бути протиставлені настільки ж сильні пояснення, які виходять із іншої теорії або аналізу іншого кола змінних (впливаючих чинників).

Згідно класичної картини світу причина (цільова або впливаюча) діє в часі і просторі, а знання причин події дає нам «істину».

Перехід до некласичних теорій в психології обумовлений зміною в розумінні психологічної причинності.

В теорії розвитку інтелекту Ж. Піаже поняття причинності виявилось пов'язаним з питанням про стадіальність розвитку; зокрема, було обґрунтовано синхронне розуміння причинності. Зі становленням функції означування на стадії символічного (або наочного) інтелекту одночасно розвиваються обидві функції; логічна координація, а не впливаюча або інша «причина» покладена в основу становлення структур інтелекту (як угруповань).

В екзистенціальній психології В. Франкл (1905 – 1997) у центр ставить смислову, специфічно людську причинність, для якої особистісний сенс та спілкування надають підставу детерміністському розвитку подій. У нього саме духовні підстави розглядаються як причинно-діючі.

Культурно-історична психологія ввела в уявлення про детермінації ідею знакового опосередкування.

6.3. Проблема причинності в підході С.А. Рубінштейна

С.Л. Рубінштейн обґрунтовує новий принцип розуміння причинності, закладений в ідею буття людини в світі: «... за самою своєю природою психічні явища включаються в причинний взаємозв'язок буття одночасно і як обумовлені, і як ті, що обумовлюють. Вони обумовлені об'єктивною дією умов життя, але здійснюють регуляторну функцію по

відношенню до рухів, дій і вчинків. Свідомість не відокремлює, а пов'язує людину з миром. Практика і дії забезпечують нескінченність процесу проникнення людини у світ, прилучення до нього і разом з тим його зміни».

С.Л. Рубінштейн також дійшов думки про розуміння внутрішніх умов як причин: «... внутрішні умови виступають як причини (проблема саморозвитку, саморуху, рушійні сили розвитку), джерела розвитку знаходяться в самому процесі розвитку як його внутрішні причини, а зовнішні причини виступають як умови, як обставини».

У концепції С.Л. Рубінштейна причинність включалася у розгортання подій на цілісному континуумі «буття – свідомості».

Розуміння людини як творця і істоти, що діє повертає її в світ, в буття, яке не може тепер охоплюватися тільки поняттям матерії. Свідомість не «менша» реальність, ніж матерія. Свідомість – не зовнішній придаток, а включена в ряд буття об'єктивна реальність. Причинний ряд охоплює весь континуум «буття – свідомості». Буття являється людині в чуттєвої даності. Тим самим сприйняття і дія (життя) людини виступають як взаємодія, стикаючись з поверхнею сущого, існуючого. Це стає і вихідним пунктом для теорії пізнання, і підставою включення людини (і свідомості) в єдиний причинний ланцюг подій. Тобто не можна тепер окремо розглядати причинність для світу зовнішнього і світу внутрішнього; причинність задана єдиної спільної детермінацією.

Причина, що породжує наслідок як зміни в об'єкті, дає різні ефекти залежно від внутрішніх умов. Природа об'єкта, його стан змінює її вплив. Більш того, сумарний ефект дії різних причин не аддитивен, загальне слідство не дорівнює сумі окремих наслідків. Виникають також зворотні причинно-наслідкові відносини: 1) дія слідства на причину полягає в тому, що змінюється сама причина; 2) зворотні зв'язки зраджують частіше не саму причину, а лише умови її дії.

Причинні зв'язки не є узагальненням. Вони існують в дійсності, оскільки дійсним виступає тільки те, що впливає на інше, що бере участь у взаємодії і є єдністю зовнішнього і внутрішнього. Причинність нерозривно пов'язана із самим існуванням і його збереженням, саме існування є не тільки стан, але й акт, процес.

С.Л. Рубінштейн говорить про вплив об'єктів на самих себе, в результаті чого вони і виступають як певні тіла. Така самодія можлива тільки всередині системи. Закон збереження причинності у фізиці означає збереження субстанціональності всередині причини. Ця «процесуальна» причина породжує слідство, що відділяється, відокремлюватися від неї.

С.Л. Рубінштейн у вирішенні проблеми причинної детермінованості явищ найбільш складним питанням називав свободу волі. Спосіб вирішення цього питання в екзистенціалізмі викликав у нього сумнів (людина детермінована майбутнім, минаючи минуле). Відповідно, свобода людини в екзистенціалізмі – це свобода заперечення, що означає у відношенні до причинності абсолютну дискретність без всякої спадкоємності.

С.Л. Рубінштейн підкреслює, що ситуація завжди включає в себе щось ще – прогалини, які будуть заповнені в ній людиною. Ситуація пов'язує минуле і майбутнє, вона «неминуче є вихід за її межі». Можливості людини визначати своє майбутнє пов'язані з розвитком попередніх етапів її життя, кожен з яких раніше був майбутнім.

Проблема свободи волі повинна розглядатися в трьох різних аспектах. Перший пов'язаний з введенням поняття самовизначення як ролі внутрішнього в детермінації поведінки. Це один з аспектів реалізації принципу, що отримав назву «зовнішнє діє через внутрішнє». Другий аспект – обговорення свободи особистості в суспільстві. Третій – свобода контролю свідомості над стихією потягів (всхідний до концепції Спінози).

6.4. Характеристики законів у психології. Типи законів

Експеримент як метод перевірки каузальних гіпотез розділив уявлення про причину на рівень закону і на рівень причинно-діючих умов. Закон – суворі закономірність, що припускає причинно-наслідковий характер психологічних зв'язків і діюча «завжди і скрізь». Причини як умови означали кондіціональне уявлення в розумінні

законосообразності; тут мова йшла про необхідність і достатність реальних умов для виникнення або зміни характеристик досліджуваних явищ.

К. Левін ввів в психологію уявлення про кондіціонально-генетичні закони. Психологічні закономірності, що виходять за область психології відчуттів (і далі йдуть до процесів пам'яті і мислення, волі і почуттів, тобто вищих у традиційному поділі видів психічних явищ) описуються скоріше «полузакономірностями».

Сутність закону повинна співвідноситися не з поняттям безлічі (випадків), а з поняттям типу. Для наукового опису достатньо одного випадку, якщо він є індивідуальним представником типу. Тип відображає каузальні зв'язки в ситуації, або каузально-генетичні властивості, які не зводяться до феноменальних властивостей явищ, доступних безпосередньому сприйняттю. Висновок закономірності на основі безлічі випадків – проблема індуктивного узагальнення. На основі ж змістовного розвитку теорії можливо розрізнення динамічних факторів, однаково причинно діючих в різних ситуаціях. Тобто закон може кондіціонально-генетично пояснювати послідовності зовні зовсім різнорідних процесів які представляють один і той же тип. І навпаки, зовні (фенотипічно) схожі процеси можуть істотно відрізнятися за структурою своєї каузальної обумовленості. Розпізнавання «дійсних»цілостностей, за Левіном, – це і є передумова «для встановлення законів психічних процесів». Вирішальним для каузально-генетичних взаємозв'язків є «величина і тривалість існування системи сил, що визначають обговорюваний процес.

Враховуючи концептуальні положення школи Левіна, можна говорити про формулювання ним поняття кондіціонально-генетичного закону як динамічного закону. І в цьому розумінні важливі обидві складові: 1) загальна, пов'язана з розумінням закону як сутності явищ, які відносять до їх причинно-наслідкового генезу; 2) спеціальна для цієї теорії складова – уявлення про цілісні і динамічні сили, що стоять за каузальністю.

Ж. Піаже розглядав закон як «логічну координацію», що відноситься до певних психологічних реалій. За таким розумінням стояли три методологічні заснування: 1) затвердження причини думкою, а не виведення закону з природи; 2) уявлення про процеси адаптації та акомодатції: логіка може врівноважити біологічну і психологічні складові причинного пояснення; 3) ідея атеоретичності психологічного підходу: підстави виводяться з емпірики, без використання теоретичних понять.

Уявлення про причинність, яке пов'язується з тими чи іншими психологічними законами, забезпечувало спільність закону для певних областей психологічної реальності, що підпадають під відповідне пояснювальний дію закону. Але сформульоване для однієї області розуміння причинної обумовленості зазвичай мало тенденцію поширюватися шир. Так сталося з категоріями гештальта, комплексу, психологічного захисту та ін.

Поряд з цим у вітчизняній психології утвердилось методологічне уявлення про рівневу представленість психологічних законів і парціальний характері їх дії. Це положення було сформульовано Б.Ф. Ломовим.

Вихід за межі одновимірних лінійних схем в розумінні законосообразності як детермінованості психічних явищ, Б.Ф. Ломов пов'язує з поділом психологічних законів відповідно до рівнів психічного. Закони розкривають різні «виміри» психіки, беруть її в різних зрізах, або площинах. Таким чином, необхідно виділяти закони, що пояснюють психічне на рівнях:

- елементарних залежностей, розглянутих ізольовано від системи психічного в цілому (закони асоціацій, пам'яті, психофізичний закон);
- динаміки психічних процесів (відчуття, сприйняття, мислення);
- «механізмів» формування психічних явищ (установки, творчість);
- процесів психічного розвитку (стадії інтелекту, гетерохронність розвитку психічних функцій);
- підстав психічних властивостей людини (нейрофізіологічні підстави властивостей темпераменту, діяльність як підґрунтя ряду рис психічного складу особистості);

–закономірні відносини між різними рівнями організації психічних процесів і властивостей.

Отже, закони розкривають різні аспекти психічного і виявляють «істотні, стійкі, необхідні зв'язки в якійсь одній, визначеній і обмеженій площині». Вони діють за певних умов і допущень, що робить їх «вузькими, неповними і приблизними». Тобто залежність від причинно-діючих умов розуміється тут зовсім в іншому ключі – вузькості кола явищ, який пояснюється, встановлення меж сфери дії закону, а не віднесеності явища до типу.

Критикуючи біхевіоризм за слідування лінійному і безпосередньому розумінні причинності, Б.Ф. Ломов бачить наступний крок наукового пояснення у встановленні імовірнісного детермінізму. При цьому Б.Ф. Ломов розуміє причинно-наслідкові зв'язки в складних системних об'єктах як опосередковані реальними функціями конкретні ланки системи. Цим реальним функціям (ланкам системи) протиставляється «трясовина невизначеності». Те, що саме невизначеність може розглядатися в якості умови розвитку самоорганізованих систем, – завоювання наступних етапів розвитку методології науки і неklasичної психології зокрема. Причому етапність тут дійсно є гетерохронною.

Існує побоювання формалізації поняття закону в рамках системного підходу, якщо буде втрачено змістовне наповнення відповідних психологічних понять. Інше зауваження – те, що ставлення до поняття несвідомого найменш освоєно в уявленні про психологічний законі.

6.4 Проблема редукціонізму в психології

У науковій психології з метою пояснення складних психічних явищ існують спроби зведення їх до більш простих. Побудова таких способів пояснення носить назву наукового редукціонізму. До редукціонізму найчастіше призводять спроби будувати пояснення психічних явищ засобами якоюсь однією науки без урахування онтологічної специфіки психічних явищ. Розрізняють:

– фізіологічний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до фізіологічних явищ і процесів, до структурних зв'язків між нейронами, нервовими центрами, відділами мозку (см.: психофізіологічна проблема);

– соціологічний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до певних способів спілкування та взаємодії між людьми (наприклад, зведення особистісних особливостей до інтерацій);

– генетичний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до дозрівання і розвитку різних форм структурної організації дій у логічно організованій системі операцій (наприклад, в теорії Ж. Піаже);

– інформаційний (кібернетичний) редукціонізм – зведення психіки до процесів і механізмів переробки інформації мозком людини. При цьому аналіз психічних явищ як інформаційних процесів найчастіше обмежується побудовою можливих моделей перетворення інформації про зовнішній світ, а також способів її організації та зберігання безвідносно до аналізу онтологічної специфіки психіки. Особливо яскраво ця тенденція виступає в американській когнітивній психології.

Існують думки, що будь-яка теорія необхідно передбачає редукціонізм – зведення якої-небудь групи явищ або об'єктів до елементів, одиниць, що лежать в їх основі (атом, ген, інтерація, асоціація, дія і т. п.). Звинувачень уникають тільки ті теорії, які мають високу надійність в прогнозі нових фактів у якій-небудь строго окресленій області застосування теорії.

6.5 Психологічний дослідження: види, етапи. Плани досліджень. Достовірність висновків

Структура психологічного наукового дослідження наступна.

Постановка проблеми. Включає в себе кілька етапів: 1) виявлення неповноти знання щодо предмету, що вивчається; 2) опис проблеми на рівні буденної мови; 3) формулювання проблеми в термінах наукової дисципліни.

Формулювання гіпотез. Гіпотези бувають теоретичні або емпіричні. До гіпотез пред'являються вимоги: до теоретичних – верифікованості і фальсифікованості, до емпіричних – операціоналізованості. За змістом гіпотези можна розділити: на гіпотези про наявність явища; гіпотези про наявність зв'язку між явищами; гіпотези про наявність причинно-наслідкового зв'язку між явищами (експериментальні).

План наукового дослідження. Будується для перевірки гіпотез. Він включає в себе вибір групи людей, з якими буде проводитися дослідження. Уточнюється об'єкт дослідження. Вибирається місце і час дослідження. Емпіричні процедури, використовувані для перевірки гіпотез, можна класифікувати за двома підставами: 1) наявності або відсутності взаємодії дослідника і випробуваного, а також інтенсивності цієї взаємодії; 2) об'єктованості – суб'єктованості процедури. Показником об'єктованості є використання вимірювальних засобів (апаратури, тестів і т.д.), суб'єктованості – опора на досвід і інтуїцію дослідника.

Планування дослідження. Визначається підхід в дослідженні – номотетичний або ідіографічний. Номотетичний підхід – орієнтований на пошук загальних законів, що описують існування і розвиток об'єктів (досліджені Л.С. Виготським, А.Н. Леонтьєвим і А.Р. Лурією опосередкування в структурі вищих психічних функцій). Ідіографічний підхід – орієнтований на опис унікальних, одиничних об'єктів, явищ і подій (дослідження А.Р. Лурії – «Маленька книжка про велику пам'ять»).

І номотетичний і ідіографічний підходи чреваті певними методологічними помилками. Номотетичний підхід небезпечний абсолютизацією статистичних норм і загальних закономірностей. Ідіографічний підхід, навпаки, несе в собі небезпеку поширення висновків, отриманих на матеріалі одного випадку, на більш численну популяцію. Психосемантичні методи в сучасній психології розглядаються як засіб, який дозволяє подолати крайнощі і номотетичного і ідіографічного підходів.

Плани емпіричних досліджень діляться на доекспериментальні, квазіекспериментальні, плани екс-пост-факто, плани кореляційних досліджень і власне експериментальні плани.

Доекспериментальними називають плани досліджень, що проводяться за схемами, які не враховують вимог до плану класичного експериментального дослідження: а) дослідження одиничного випадку, коли одноразово тестується одна група, що піддана впливу; б) план з попереднім і підсумковим тестуванням однієї групи (недолік – відсутня контрольна вибірка); в) план для двох нееквівалентних груп з тестуванням після впливу.

Квазіекспериментальними називають плани із свідомим відступом від схеми класичного експерименту в тих випадках, коли повна реалізація вимог до експерименту неможлива з яких-небудь причин.

План екс-пост-факто застосовується в тому випадку, якщо вивчаються психологічні особливості, що виникли у людей в результаті деякої життєвої події. Така схема дослідження застосовується, наприклад, при вивченні посттравматичного стресу.

Кореляційним називають дослідження, в якому перевіряється припущення про зв'язок між декількома змінними. За схемою кореляційні дослідження найчастіше є квазіекспериментальними планами, але без впливу незалежної змінної на залежну. Кореляційне дослідження – один з найпоширеніших планів дослідження в сучасній психології.

Проведення досліджень за наміченим планом. В ході реального експерименту завжди виникають відхилення від задуму, які необхідно врахувати при інтерпретації результатів і повторне проведення досвіду.

Після фіксації результатів експерименту проводиться первинний аналіз даних, їх математична обробка, інтерпретація і узагальнення. Вихідні гіпотези перевіряються на достовірність. Формуються нові факти чи закономірності. Теорії уточнюються або відкидаються як непридатні. На основі уточненої теорії робляться нові висновки і передбачення.

Загальна вимога до висновків з будь-якого наукового дослідження – їх достовірність.

Дослідник може визначити, наскільки відповідають обрані ним методики цілям і завданням дослідження. Для цього мета і завдання дослідження зіставляються з якісними особливостями даних, які дослідник отримує за допомогою вибраних методів.

Методи математичної статистики істотно підвищують вірогідність висновків при дотриманні двох умов. Одне з них – облік тих відступів від плану класичного експерименту, які допущені в дослідженні. Інша умова – застосування методів математичної статистики, адекватних тому виду даних, що отримані в дослідженні.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте основні форми психологічних знань.
2. Назвіть джерела описових знань про психічні явища
3. Які існують способи пояснення психічних явищ?
4. Які існують типи теоретичного пояснення явищ.
5. Зіставте поняття «пояснення» і «квазіпояснення».
6. У чому полягають відмітні особливості психологічної причинності?
7. Які основні умови причинного (каузального) висновку?
8. Які особливості розуміння причини в класичній та некласичній науці?
9. Охарактеризуйте проблему причинності в підході С.А. Рубінштейна.
8. Охарактеризуйте специфіку кондіціонально-генетичних законів у психології (по К. Левіну).
9. Назвіть методологічні підстави розгляду закону як «логічної координації» (за Ж. Піаже).
10. Назвіть положення системного підходу висунуті Б.Ф. Ломова
11. Розкрийте можливості використання принципу імовірнісного детермінізму для встановлення законів в психології.
12. Як уникнути редукціонізму при аналізі та поясненні психічних явищ?
13. Назвіть основні вимоги до планування наукового дослідження.
14. Назвіть основні вимоги до проведення наукового дослідження.
15. Назвіть основні вимоги до інтерпретації даних наукового дослідження.

1.2.4. ТЕМА 7. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Проблема об'єктивного методу в психології. Сучасні підходи до створення об'єктивного методу. Психофізіологічна і психофізіологічна проблеми в психології. Проблема одиниць аналізу психіки. Проблема біологічного і соціального.

Список рекомендованої літератури:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.

7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологи. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологи. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

7.1 Проблема об'єктивного методу в психології

Різні варіанти вирішення проблеми коливалися між двома полюсами: або об'єктивність методу досягається ціною відмови від розуміння психічної реальності, або збереження психічного досягається за рахунок відмови від об'єктивності аналізу. У психології термін «об'єктивний» часто вживається як синонім терміну фізіологічний», а «психологічний» – як синонім «суб'єктивний».

Вперше проблема об'єктивного методу була поставлена в біхевіоризмі (Дж. Уотсон). Єдиним об'єктивним методом вивчення психіки в біхевіоризмі були визнані спостереження і експеримент. Об'єктивний метод в біхевіоризмі ґрунтувався на тих правилах наукового спостереження, які характерні для класичного ідеалу наукової раціональності.

Природничонаукові уявлення про психіку, і зокрема біхевіоризм, стали теоретичною основою для класичної теорії тестів. Як і методи наукового дослідження в біхевіоризмі, тести створювалися відповідно до правил класичного ідеалу науковості. Можна сказати, що вимоги надійності та валідності тесту є кількісними показниками того, наскільки методика близька до ідеалу Абсолютного спостерігача.

Опитувальники особистісних рис також мають у своїй основі біхевіористичне трактування поняття особистісної риси. Нарешті, вся теорія психологічного експерименту є спробою зробити експеримент методом, що володіє якостями Абсолютного спостерігача. Можна сказати, що всі номотетичні методи дослідження створювалися в психології з опорою на класичний ідеал наукової раціональності.

У той же час в психології створювалися і методи, в основі яких були зовсім інші вихідні філософсько-світоглядні передумови. Такі, наприклад, психоаналітична терапія, проектні методики (асоціативний тест Юнга, методика Роршаха, тематичний апперцептивний тест). Вони відповідали некласичного ідеалу раціональності. Проте в роботі з такими методами неминуче внесення дослідником свого суб'єктивного світу у розуміння психічної реальності іншої людини.

Ці крайнощі психологи намагалися подолати по-різному. Так, наприклад, наприкінці 30-х рр. створюються різні психологічні теорії, що представляють собою компроміс між психоаналізом і біхевіоризмом (теорія фрустрації – агресії Н. Міллера і Дж Долларда.). Ці теорії створювалися як теоретичні основи для методу, який дозволяв би вивчати психологічну реальність людини, залишаючись в той же час по можливості об'єктивним. Всі вони ставили собі завдання створити таку систему критеріїв для інтерпретації проєктивних методів, щоб результат по можливості не залежав би від суб'єктивності дослідника. Але, через бажання відповідати класичним ідеалам науковості спрямованість на вивчення унікального, одиничного трансформувалася в лінію вивчення відхилень від середньостатистичного індивіда.

Згадаймо найбільш значні досягнення, зроблені на шляху пошуку об'єктивного методу.

Перш за все, до таких досягнень слід віднести запропонований А.Ф. Лазурським метод природного експерименту, реактологія К.Н. Корнілова і рефлексологія В.М. Бехтерева.

Підсумком такого пошуку для Л.С. Виготського було створення ним методу формуючого експерименту, або інструментального методу. Перш за все,

інструментальний метод – засіб вивчення психологічних знарядь людини, існування яких для Л.С. Виготського – аксіома. Психологічні знаряддя людина використовує для оволодіння своєю поведінкою, а оволодіння ними «перестворює функцію і піднімає її на новий щабель». Об'єктивність методу досягається за рахунок того, що він дозволяє вивчити процес перестворення психологічної реальності при оволодінні людиною знаряддями (наприклад, при навчанні та вихованні).

Особливим чином було поставлено питання про можливість об'єктивного методу в російській психологічній науці в 1950-ті роки. Від науковців вимагали строгої відповідності об'єктивному методу, що означало, по-перше, перейти до об'єктованих психофізіологічних показників і, по-друге, обмежитися структурою психофізіологічного експерименту і відповідним типом пояснення (І. Павлов штрафував співробітників за використання психологічних термінів у поясненнях зв'язку між стимулом і реакцією організму). На противагу цьому Б.М. Тепловим було обґрунтовано право психології не втрачати свій предмет і використовувати при цьому способи критичної перевірки психологічних гіпотез, а не апелювати до об'єктивованих показників як критерію науковості та об'єктивності. Відповідність (репрезентативність) показників самозвіту («подумав», «згадав», «відчув» і т. д.) змісту гіпотези, відповідність структури дослідження його цілям – ось ті підстави, за якими можна судити про об'єктивність вивчення суб'єктивної реальності в психологічному дослідженні.

У більш пізні роки у вітчизняній психології виділилося кілька напрямків, в яких вирішувалася ця проблема. Один з них – подальший розвиток експериментально-формуючого методу Л.С. Виготського. Метод формуючого експерименту розвивали в педагогічній психології (метод розвиваючого навчання Д.Б. Ельконіна і В.В. Давидова), в психології розвитку (метод поетапного (планомірного) формування розумових дій і понять П.Я. Гальперіна). Інша лінія у розвитку об'єктивного методу психології була намічена А.Р. Лурією у вивченні динамічної локалізації психічних процесів.

В 1990-і рр. у вітчизняній науці й філософії стара суперечка про можливість методу відродилася в рамках дискусії про співвідношення природничо-наукової та гуманітарної парадигм. З одного боку, ця суперечка відбивала зміну критеріїв науковості в розумінні психологічних методів і пояснювальних принципів. У цьому слід бачити її позитивний внесок в рефлексію основ психологічного дослідження. З іншого боку, вона характеризувалася негативним протиставленням експериментальному методу іншого шляху до психологічного знання – шляху психопрактик та використання мов опису. Від експерименту як ознаки природно-наукової парадигми пропонувалося відмовитися, психологічні теорії стали розглядатися як рудимент, саме ж теоретичне знання в психології чомусь виявилось пов'язаним з маркером «природно-наукового».

Вихідними філософськими передумовами об'єктивного методу стають ряд положень, які згодом були розвинуті В.П. Зінченко і М.К. Мамардашвілі в більш пізніх роботах:

- 1) неразложимість явищ психологічної реальності на елементи;
- 2) необхідність перегляду традиційно різкого протиставлення матеріального і ідеального, зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного;
- 3) внесення внутрішньої (психологічної) реальності в об'єкт вивчення: «... прийняття того факту, що суб'єктивність сама входить в об'єктивну реальність, дану науці, є елементом її визначення, а не розташовується над нею в якості розчиненого фантома фізичних подій ... або за нею у вигляді таємничої душі»;
- 4) розгляд свідомості як психологічної реальності, що знаходиться в зазорі триваючого досвіду, що дозволяє відстрочувати дію і, що представляє собою простір, куди «... вторгаються символізовані речові перетворення об'єктивних обставин, що дають при цьому цілком тілесні, а не суб'єктивно діючі утворення, розгорнуті поза інтроспективної реальності»;

5) розгляд психічної реальності як особливого, неевклідової за своїми просторовим характеристикам поля, в якому представлені одночасно і предметний зміст зовнішніх об'єктів, і сам суб'єкт пізнання, спілкування і дії.

Тільки після такого перегляду вихідних філософських передумов можливе створення об'єктивного методу. Як один з можливих шляхів автори називають створення наочних структурно-функціональних моделей психічної реальності, які є «і видимою річчю, і розумінням». Намічений підхід реалізується в психології особистості і психосемантиці, хоча і дещо по-іншому. Параметри семантичного поля або особистісні фактори є вимірами суб'єктивної реальності людини. Однак психологія особистості виходить з принципової можливості їх об'єктивації за допомогою психометричних методів, процедур суб'єктивного шкалювання, ранжування списків цінностей. Природно, що особистісні фактори або параметри семантичного простору людини мисляться не як просторові в буденно-життєвому сенсі і не як просторово локалізовані в корі головного мозку.

Деякі дослідження в області проєктивної психології також спрямовані на пошук об'єктивного методу в тій сфері психодіагностики, яка традиційно протиставлялася об'єктивним методам. Так, Н.С. Бурлакова і В.І. Олешкевич (2001), спираючись на ідеї М.М. Бахтіна як загальнонаукову методологію і на культурно-історичну теорію Л.С. Виготського як конкретно-наукову методологію, розглядають проєктивний метод як засіб винесення назовні внутрішнього діалогу людини. Психодіагностику в цій ситуації відводиться роль медіатора (посередника), який сприяє об'єктивації внутрішнього діалогу за допомогою зовнішніх засобів (проєктивної методики).

Спроби створення об'єктивного методу йдуть як по лінії розробки нових процедур і технік дослідження, так і по лінії переосмислення вже відомих дослідницьких прийомів. Однак у більшості цих спроб є щось спільне. Це відмова від традиційних дуалістичних протиставлень об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього, матеріального і ідеального.

7.2 Психофізична і психофізіологічна проблема в психології

Проблема співвідношення душі і тіла, мозку і психіки має давню історію, певні пізнавальні традиції і не настільки вже велике число варіантів рішення. Перш за все, необхідно внести термінологічну ясність у співвідношення понять «психофізична проблема» і «психофізіологічна проблема». У літературі можна зустріти різні трактування співвідношення цих понять. Спочатку проблема ставиться як співвідношення між тілом і душею і вирішується в області філософії. Різними аспектами даної проблеми є співвідношення між сутностями душі і тіла, їх взаємозв'язок, первинність і т. д. У такому вигляді проблема отримала назву психофізичної.

В психофізиці проблема була переформульована як співвідношення між фізичними параметрами стимулу і психічними процесами (відчуттями). Пізніше в фізіології вона була поставлена як питання про співвідношення між психічними і нервовими процесами в конкретному організмі (тілі). У такому формулюванні вона зазвичай називається психофізіологічною проблемою.

Відомо кілька варіантів вирішення даної проблеми. Один з них – психофізіологічний паралелізм. Суть його полягає в протиставленні незалежно існуючих психіки і мозку (душі і тіла). Відповідно до цього підходу психіка і мозок визнаються як незалежні явища, не пов'язані між собою причинно-наслідковими відносинами. У психології такої точки зору дотримувався В. Вундт, для якого фізіологічні методи грали допоміжну роль в дослідженні психічного, а головна роль відводилася інтроспекції. Відомо, що фізіологи ХХ ст. дотримувалися дуалістичного рішення психофізіологічної проблеми. Згідно з їх думкою, при вивченні нервової діяльності не треба брати до уваги психічні явища, а мозок можна розглядати як механізм, діяльність певних частин якого в крайньому випадку паралельна різним формам психічної діяльності. Метою

психофізіологічного дослідження, згідно з їх думкою, повинно бути виявлення закономірностей паралельності протікання психічних і фізіологічних процесів.

Психофізіологічний паралелізм обходить стороною очевидні факти впливу психічного стану людини на фізичне (наприклад, виникнення психосоматичних захворювань чи зцілення словом від тілесних недуг) і ігнорує вплив фізичного стану людини на психічне.

Інша точка зору на проблему – психофізіологічна відповідність, або психофізіологічна ідентичність. Прикладом такого підходу служить відома метафора: «Мозок виробляє думку, як печінка – жовч». Даний підхід являє собою крайню форму фізіологічного редукціонізму. Основою для цього підходу послужило відкриття Д. Хьюбел і Т. Візелем клітин-детекторів, що реагують лише на певні стимули. Найпоширеніше заперечення проти теорій психофізіологічної ідентичності полягає в тому, що свідомість людини як форма відображення навколишньої реальності виявляється непотрібною, якщо в центральній нервовій системі все одно відбувається виявлення всіх параметрів оточення.

І той і інший варіанти вирішення проблеми є варіантами епіфеноменалізму – погляду на психіку як епіфеномен фізіологічних процесів: «побічне явище ніяк не впливає на хід матеріального процесу».

Третій, компромісний варіант рішення проблеми – психофізіологічна взаємодія. Припускаючи, що психічне і фізіологічне мають різні сутності, цей підхід допускає певну ступінь взаємодії і взаємовпливу. Психологічна взаємодія являє собою варіант часткового вирішення проблеми, оскільки лише відсуває неминуче виникнення питання про співвідношення психічних і фізіологічних процесів. Це питання, в свою чергу, при вихідному визнанні того, що психологічне і фізіологічне мають різну сутність, знову приводить нас до вирішення проблеми в дусі психофізіологічного паралелізму.

При всій складності даної проблеми є деякі підходи до її вирішення, вільні від недоліків паралелізму, теорії ідентичності та теорії взаємодії. У філософсько-методологічному плані для вирішення проблеми необхідно розвести онтологічний і гносеологічний плани даної проблеми: онтологічний план – існування зовнішнього світу, протікання різних явищ в душі і тілі людини; гносеологічний план – підходи до розуміння цих явищ з точки зору різних наук, уявні репрезентації цих явищ у свідомості людей. В цьому сенсі фізіологічне і психологічне – два різних види уявних репрезентацій єдиного процесу. Ю.Б. Гіппенрейтер справедливо зауважує при цьому, що сучасна наука поки не в змозі відповісти, якого саме процесу.

Для ілюстрації цього положення Ю.Б. Гіппенрейтер пропонує наступний уявний експеримент. Уявімо собі якогось гіпотетичного інопланетянина, який, вперше прилетівши на Землю, має набір незвичайних «фільтрів», через які він розглядає життя людей: «І ось, взявши один фільтр, він виявив би, що маси наповнені якимись станами: гнівом, радістю, ненавистю, захопленням і що ці стани поширюються на інші маси, заражають їх, впливають на їх функціонування. Взявши інший фільтр, він побачив би зовсім інше, наприклад розподіл інформації: згустки інформації, канали передачі інформації тощо. п. Він побачив би, що щільність інформації не відповідає щільності розподілу самих мас, що інформація накопичується і осідає в одних місцях (наприклад, в бібліотеках), народжується в інших (в головах вчених) і т. д. Через третій фільтр він побачив би тільки біохімічні процеси і більше нічого, а через четвертий – трансформацію метричних тензорів. І все це, повторюю, він побачив би, спостерігаючи один і той же процес – існування в просторі та часі згустків високоорганізованої матерії. Що ж, він міг би назвати його процесом життєдіяльності людини (чи людства), розуміючи, однак, незвичайне багатство і різнобічність цього процесу» (Ю.Б. Гіппенрейтер).

Така точка зору отримала назву емпіричного паралелізму. При такому варіанті вирішення проблеми залишаються відкритими багато питань, але найголовніше з них – де закінчується область, в якій правомірні фізіологічні описи, і починається область

психологічного вивчення явищ. Велику допомогу у вирішенні цієї проблеми відіграє фізіологія. Фізіологія допомагає психологам сформулювати точку зору 1) на сутність фізіологічних процесів (теорія А. А. Ухтомського про функціональні органи як будь-яке часове поєднання сил); 2) на місце психологічної реальності в побудові живого руху (Н.А. Бернштейн); 3) на гнучкість функціонування нервової системи та участь психічних інстанцій – «акцепторів дії», «образів потрібного майбутнього» – в регуляції життєдіяльності (П.К. Анохін). Вдосконалення методів фізіологічного дослідження дозволяє визначити більш точно вододіл між предметними областями двох суміжних наук.

7.3 Проблема одиниць аналізу психіки

Проблема одиниць аналізу є однією з найактуальніших методологічних проблем будь-якої науки, в тому числі і психології. Історію психології можна розглядати не тільки як історію розвитку уявлень про предмет науки, але і як багаторазову зміну уявлень про одиниці аналізу психіки. Виділення одиниці аналізу – ознака методологічної зрілості того чи іншого напрямку в науці і початок систематичної побудови теорії».

В історії психології практично кожна значна наукова школа формулювала свої уявлення про одиниці аналізу психіки – відчуттях, уявленнях, ідеях (асоціанізм); структурних відносинах між фігурою і фоном (гештальтпсихологія); реакції або рефлексу (реактологія і рефлексологія); поведінкового акту (біхевіоризм). В необихевіоризмі дана проблема була однією з центральних для Е. Толмена, який доповнив схему «стимул – реакція» проміжними змінними. Свій підхід Толмен назвав молярної теорією, підкреслюючи значущість проблеми одиниць аналізу. Проблема одиниць аналізу була дуже значущою для Ж. Піаже. У його теорії в якості одиниці аналізу виступає інтелектуальна операція, що володіє властивістю оборотності і включена в угруповання.

У вітчизняній психології проблема одиниць аналізу психіки була детально проаналізована Л. С. Виготським. Л.С. Виготський розрізняв аналіз за одиницями і аналіз за елементами. Аналіз за елементами – спроба розділити досліджуване ціле на складові частини, які самі по собі не дають уявлення ні про ціле, ні про його функціонування. Аналіз за одиницями припускає виділення в досліджуваному об'єкті деяких змістовних одиниць, які містять в собі значимі властивості цілого об'єкта. Вивчення одиниць аналізу дає уявлення про властивості досліджуваного об'єкта. Для розрізнення цих варіантів наукового аналізу Л.С. Виготський запропонував наступну метафору, яка стала потім загальновідомою. Аналіз за елементами в хімії – розкладання досліджуваної хімічної речовини, наприклад води, на елементи. Кисень і водень, що одержані в результаті такого аналізу, за своїми хімічними і фізичними властивостями не мають нічого спільного з вихідною речовиною. Аналіз за одиницями – дослідження властивостей молекули води, яка як найдрібніша частинка цілого дає уявлення про її властивості.

Н.Д. Гордєєва і В.П. Зінченко сформулювали ряд вимог до одиниці аналізу психіки:

1. Одиниця аналізу повинна бути не дифузним і не синкретическим цілим, побудованим з елементів, тобто шляхом з'єднання всього з усім, а структурним утворенням, внутрішньо пов'язаною психологічною структурою.

2. Одиниця повинна містити у вигляді протилежностей властивості цілого. Іншими словами, одиниця повинна в цілому виокремлювати головні внутрішні протилежності і фіксувати їх у собі. Ці протилежності (як в одиниці, так і в цілому) завжди пов'язані в деяку осмислену єдність.

3. Одиниці життєдіяльності, що зберігають структурні властивості цілого, повинні бути здатні до розвитку, в тому числі і до саморозвитку, тобто вони повинні володіти можливостями трансформації в щось інше порівняно із своїми вихідними формами.

4. Одиниця повинна бути живою частиною цілого. Л.С. Виготський використовував терміни «жива єдність», «жива клітинка». У той же час така одиниця сама повинна бути єдиним далі нерозкладним цілим, свого роду системою. Останнє потрібно

розуміти в тому сенсі, що подальше розкладання цього цілого на елементи можливо, але воно вб'є його як живе і ціле.

Необхідно виходити з таксономического підходу до одиниць психологічного аналізу. Останній був виражений в роботі А.Н. Леонтьєва (1975), який виділив три рівня організації діяльності та три типи психологічних одиниць аналізу життєдіяльності: окрему (або особливу) діяльність, дія і операцію.

Одиниці аналізу психіки, які виконують функції генетично вихідних, повинні мати реальну чуттєво споглядаєму форму. Це положення було сформульовано В.В. Давидовим, що розвивав уявлення про одиницю аналізу психіки як про генетично вихідну «клітинку» або «нерозвинений початок розвиненого цілого»

Аналіз, що расчленяє складне ціле на одиниці повинен створювати можливість синтетичного вивчення властивостей, що властиві будь-якій складній єдності (цілого) як такої.

Виділені одиниці аналізу повинні не тільки відображати внутрішню єдність психічних процесів, але також повинні дозволяти досліджувати ставлення тієї чи іншої досліджуваної психологічної функції (або процесу) до усього життя свідомості в цілому і до її окремих найважливіших функцій Глибокий аналіз даної проблеми, проведений Н.Д. Гордєєвій і В.П. Зінченко, дозволив багатьом іншим дослідникам формулювати свої уявлення про одиниці аналізу досліджуваної психологічної реальності, дослідити попередні теорії з точки зору даної проблеми.

В історії вітчизняної психології ця проблема піднімалася неодноразово. Як відомо, Л.С. Виготський вирішував її не тільки стосовно до проблеми мислення й мови. Одиницею аналізу мислення стало для Виготського значення. Виготський був одним з перших у вітчизняній психології, хто поставив дану проблему по відношенню до особистості. Одиницею аналізу особистості для Л.С. Виготського стали ключові переживання як далі нерозкладні внутрішньоособистісні інстанції, які опосередковують зовнішні впливи. Згадавши знамениту тезу С.Л. Рубінштейна про те, що зовнішнє діє через внутрішніумови, можна сказати, що ключові переживання і є тими внутрішніми особистісними умовами, які опосередковують зовнішні впливи.

Проблема одиниць аналізу психіки вирішувалася різними авторами порізному. В деяких випадках в якості одиниць аналізу пропонувалися психічні стани (установка у Д. Н. Узнадзе). А.Н. Леонтьєв в якості одиниці аналізу психіки пропонує діяльність. Діяльність в якості одиниці аналізу психіки відповідає деяким істотним методологічним вимогам до одиниць аналізу – вона є мінімальним проявом цілого, що містить його властивості (молярна), і дозволяє провести теоретичну реконструкцію цілого не як простий суми одиниць, його складових.

Спираючись на дослідження Н.А. Бернштейна і А.А. Ухтомського в області фізіології, В.П. Зінченко, розвиваючи ідею С.Л. Рубінштейна, пропонує дію в якості одиниці аналізу психіки.

Проблема одиниць аналізу ставилася в психології стосовно вивчення особистості. Як одиниці аналізу особистості пропонувалися значущі переживання (Ф.В. Бассін), особистісні смисли (А. Н. Леонтьєв).

Одним з найважливіших показників методологічної обґрунтованості теорії є виділення в ній одиниць аналізу з урахуванням вимог, перерахованих в цьому розділі.

7.4 Проблема біологічного і соціального

Проблема біологічного та соціального – міждисциплінарна, тому вона конкретизується по-різному в залежності від того, в якій області психології вона ставиться. На стику психології і фізіології вона конкретизується як психофізіологічна проблема. На перетині загальної психології та психології розвитку вона розглядається в плані співвідношення між умовами, джерелами і рушійними силами розвитку.

У загальній психології проблема розглядається в декількох аспектах: як проблема співвідношення між природними задатками і прижиттєво сформованими здібностями; як проблема співвідношення між біологічним і соціальним в природі людини.

Розглянемо ці варіанти постановки проблеми і підходи до її вирішення. Слід зазначити, що проблема співвідношення між природними задатками і прижиттєво сформованими здібностями знаходиться на перетині загальної та диференціальної психології. Вивчення найбільш загальних закономірностей формування здібностей – завдання загальної психології. У загальній психології дана проблема розглядається в декількох аспектах. По-перше, вивчається якісна своєрідність людських здібностей. По-друге, досліджується співвідношення між генетичною і середовищної обумовленістю людських здібностей.

Якісна своєрідність людських здібностей вивчалося А.Н. Леонтьєвим і його співробітниками в рамках діяльнісного підходу на прикладі формування звуковисотного слуху. Піддослідним треба було розрізняти по висоті два звука, які пред'являлися їм попарно. Експерименти А.Н. Леонтьєва, Ю.Б. Гіппенрейтер і О.В. Овчиннікової показали, що в тому випадку, коли випробовувані намагалися просто розрізняти два звука по висоті, пороги розрізнення залишалися високими і не відбувалося помітних змін звуковисотного слуху. При включенні випробовуваним своєї діяльності в процес звукорозлічення порогів чутливості до розрізнення порогів значно падає і формується звуковисотний слух. Іншими словами, коли випробовувані проспівують звуки, які потрібно було розрізнити по висоті, їх тональна чутливість підвищувалася і завдяки вокальній діяльності формувалася новий функціональний орган.

Експерименти А.Н. Леонтьєва, Ю.Б. Гіппенрейтер і О.В. Овчиннікової дозволили зробити висновки про те, що «специфічно людські здібності і функції складаються в процесі оволодіння індивідом світом людських предметів і явищ і що їх матеріальний субстрат складають прижиттєво сформовані стійкі системи рефлексів». За висловом А.Н. Леонтьєва, віртуально мозок містить в собі не ті чи інші специфічно людські здібності, а лише здатність до формування цих здібностей. Дослідження А.Н. Леонтьєва і колег дозволило конкретизувати принцип, сформульований С.Л. Рубінштейном: психічний розвиток людини обумовлено загальними закономірностями суспільно-історичного розвитку; при цьому значення біологічних природних закономірностей не скасовується, але «знімається».

Уже після Фрейда до числа природних інстинктів в психоаналізі додалися уникнення страху і голоду, але суть від цього не змінювалася: базові спонукання людини успадковані від природи. Цікаво, що не тільки в психоаналізі, а й в гуманістичній психології визнавалося, що значні потреби людини обумовлені біологічно. Так, С. Роджерс (1951) визнавав, що людині, як і будь-якій живій істоті, властива потреба в зміцненні себе як осередку власного досвіду.

Протилежна точка зору на людську мотивацію зводиться до того, що біологічних потреб як таких у людини взагалі немає. Можна говорити лише про те, що людина відчуває деякі потреби, як і будь-який живий організм, але його потреби відділені як від способу їх задоволення, так і від об'єктів, за допомогою яких вони задовольняються (С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв, П.Я. Гальперін). В основі цієї точки зору – марксистське положення про якісну своєрідність задоволення потреб у людини, яке конкретизується стосовно психології. Так, за словами А.Н. Леонтьєва, в людському суспільстві предмети потреб виробляються, а завдяки цьому виробляються і самі потреби.

П.Я. Гальперін замість традиційної формулювання проблеми як співвідношення біологічного і соціального пропонував іншу. Біологічне Гальперін розумів як пов'язане з інстинктивними формами реагування у тварин, на відміну від цього органічне є вільним від такого зв'язку. По відношенню до людини методологічно коректно, на думку П. Я. Гальперіна, постановка проблеми як співвідношення органічного і соціального. При цьому органічні потреби у людини задовольняються специфічно людськими способами.

Механізми мотивації людини дійсно представляють собою почасти розвиток тих механізмів, що зустрічаються у тварин. Прикладами можуть бути мотиваційні явища, аналогічні імпрінтингу, тобто фіксація людини на об'єктах, про які, користуючись метафорою А.Н. Леонтьєва, можна сказати, що потреба зустрілася з ними в першу чергу. Поряд з такими у людини є й інші механізми мотивації, що не мають аналогів в природі («зсув мотиву на мету», смислоутворення та ін.). Наявність біологічних механізмів мотивації у людини не може бути доказом того, що немає якісних відмінностей у психічній організації людини і тварин.

Таким чином, вчені намагаються вирішити дану проблему різними шляхами – як через подальші емпіричні дослідження, так і через переформулювання самої проблеми в більш коректну з методологічної точки зору.

Запитання самоперевірки:

1 Назвіть шляхи вирішення проблеми об'єктивного методу в рамках класичного і некласического ідеалу раціональності.

2 Назвіть вихідні філософські передумови об'єктивного методу у вітчизняній психології.

3 Які сучасні дослідження спрямовані на пошук об'єктивного методу?

4 Виділіть предметну віднесеність психофізичної і психофізіологічної проблеми.

5 Охарактеризуйте основні варіанти вирішення психофізіологічної проблеми – паралелізм, взаємодія, відповідність.

6 Розкрийте точку зору емпіричного паралелізму за Ю.Б. Гіппенрейтер.

7 Визначте методологічне значення робіт А.А. Ухтомського, Н.А. Бернштейна і П.К. Анохіна для вирішення проблеми.

8 Як формулювали свої уявлення про одиниці аналізу психіки різні наукові школи?

9 Розкрийте значення аналізу за одиницями і аналізу за елементами.

10. Назвіть сучасні методологічні вимоги до одиниць аналізу.

11. У чому полягає якісна своєрідність людських здібностей в рамках діяльнісного підходу?

12. Поясніть розуміння співвідношення між генетичною і середовищної обумовленістю людських здібностей в рамках діяльнісного підходу.

МОДУЛЬ III. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ПСИХОЛОГІЇ: КАТЕГОРІЇ, ПОЯСНЮВАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

ТЕМА 8. ТЕОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Історичні корені принципу діяльності. Співвідношення понять взаємодія, відображення, активність і діяльність. Основні змістовні характеристики діяльності людини. Теорія діяльності як общепсихологическая парадигма

Список рекомендованої літератури:

11. Борулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
12. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
13. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
14. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
15. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
16. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
17. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
18. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
19. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
20. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

8.1 Історичні корені принципу діяльності

У понятті діяльності виражена специфіка взаємозв'язку людини з зовнішнім світом, що відрізняє її від зв'язку тварини з зовнішнім середовищем.

Умови для виділення принципу діяльності були створені буржуазними громадськими відносинами (XVII – XVIII ст.). В докапіталістичних суспільних формаціях в якості підстави філософської свідомості виступала будь-яка одна форма діяльності, яка з тих чи інших причин вважалася вищою.

В античній цивілізації, де вся тяжкість матеріальної діяльності була долею рабів робота не могла стати культурним взірцем для вільних громадян. Низький статус практичної діяльності в античній культурі пояснює аристократичну гидливість до матеріально-чуттєвої діяльності. Поняття діяльності ототожнювалося з політичним діянням, морально-громадянською відповідальністю. Культурним взірцем античності було споглядання, в якому досягаються вищі моральні цілі.

У Аристотеля теоретичне знання принципово відмінно від практичного відношення до світу, від практичного розуму. Теоретичне знання розуміється їм як споглядання, предмет якого – вічне і необхідне буття. Практична свідомість має справу з приватним і мінливим, зі зміною прагнень, бажань і рішень людини.

В епоху середньовіччя чуттєва діяльність знаходить свержосподарський сенс. У діяльності вбачається не тільки зв'язок із земним світом, але і шлях порятунку. У середньовіччі домінує релігійно-етична гідність практичної діяльності, яка оцінюється не

як безглузда робота, а як праця в ім'я любові до ближнього і богу, а сама людина приймає образ трудівника.

Ще більше зріс статус поняття діяльності в епоху Відродження, епоху розквіту стихійно-індивідуалістичної орієнтації людини, яка була спрямована на звільнення людини від усього об'єктивно значущого і орієнтована на внутрішні потреби людини.

У Новий час сформульоване у Декарта поняття мислячої субстанції вказувало на те, що існує шар явищ, що утворюють надприродну дійсність. Декарт дає перше формулювання принципу діяльності в якості субстанціального і, отже, універсального.

В філософії Канта виявляється ідея примату практичного розуму над теоретичним. Осередком практичного розуму у Канта є поняття волі – специфічного виду причинності живих істот, що включає в себе поняття законів «дійствования» розумних істот. Ідея свободи виявляється відмітним принципом практичного розуму.

Фіхте будує свою систему як філософію активізму, де діяльність – основа всього людського буття. При цьому однією з головних стала для нього проблема органічного зв'язку пізнавального і морального аспектів діяльності. Як критерій він висунув совість – як початок, що лежить за предметом самої діяльності.

Гегель розглядає діяльність як усепроникаючу характеристику абсолютного духу, породжувану потребою останнього в самозмінах. Головна роль відводиться духовній діяльності та її найвищій формі – рефлексії, тобто самосвідомості. Показана глибока взаємовизначаємість мети і засобів, а також вирішальне місце останніх у структурі діяльності; зроблено ряд зауважень щодо соціально-історичної зумовленості діяльності та її форм. Концепція Гегеля знаменує перехід від емпірично очевидного факту активності, безпосередньо зафіксованого в слові «діяльність», до подання її як особливим чином розчленовану реальність. Після цього діяльність перетворилася в справді універсальний пояснювальний принцип.

Категорія діяльності в марксистській філософії. Діяльність визначається як «специфічно людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільна зміна і перетворення».

Філософсько-методологічний аналіз співвідношення діяльності і психіки, діяльності і свідомості піднімає питання про вихідні засади, з яких виростають ці полюси суперечливого цілого. Такими початками в рамках діалектико-матеріалістичної традиції, спільної для всієї вітчизняної психології, визнавалися взаємодія, відображення і активність як атрибути будь-якого матеріального об'єкта. Передбачалося, що ускладнення і розвиток матеріальних об'єктів під впливом внутрішніх і зовнішніх детермінант призводило до появи на вищих рівнях діяльності і свідомості. Розглянемо ці категорії.

8.2 Співвідношення понять взаємодія, відображення активність і діяльність

Взаємодія є загальною формою взаємозв'язку явищ дійсності, що виражається в їх взаємному зміні або в обміні змінами.

Відображення є загальною властивістю матеріальних об'єктів, що складається в їх здатності реагувати, змінюватися і зберігати слід, відбиток впливу на них інших матеріальних об'єктів.

Відображення в більш вузькому сенсі має місце там, де об'єкти – учасники взаємодії перестають бути рівноправними, рівнозначними. Вони диференціюються на суб'єкт відображення, який відтворює в собі особливості іншого об'єкта і об'єкт відображення, образ якого стає приналежністю суб'єкта.

Для реалізації такого типу взаємодії необхідно, щоб існували системи, здатні до самозбереження своєї цілісності в мінливому середовищі. Здатність до відбиття у таких систем, є як умовою збереження їх визначеності, так і умовою їх розвитку і вдосконалення.

Відображення в метафізичному варіанті розуміється як пряме, однозначне і безпосереднє поелементне копіювання дійсності в образі. Основним атрибутом такого відображення і психіки є їх пасивність.

У теорії діалектичного матеріалізму, віддзеркалення треба розуміти у вічному процесі руху, виникнення протиріч і розв'язанні їх. Свідомість людини не тільки відображає об'єктивний світ, а й творить його. Суб'єктивне і об'єктивне, матеріальне і його ідеальне відображення не відділені прірвою, але мають свої межі.

Існує дві форми детермінації, які реально знаходяться у взаємному зв'язку і навіть припускають один одного, неможливі один без одного. Перша форма детермінації полягає в визначеності об'єкта зовнішніми впливами. Друга форма – самовизначеності об'єкта, само обумовленості його, яка і задає його самотність.

Механічний детермінізм абсолютизує момент зовнішньої взаємодії, а активізм – момент внутрішньої самовизначеності.

У теорії діалектичного матеріалізму суперечність між внутрішньою активністю (самозбереженням, саморозвитком, самодіяльністю) і зовнішньої залежністю розв'язується завдяки властивості відображення. Розвиток матерії виражається у прогресивному розвитку властивості відображення, яке реалізує різні типи взаємозв'язку зовнішнього і внутрішнього на різних щаблях еволюції матерії. Чим вище рівень організації, тим більшою мірою зовнішня залежність переломлюється через внутрішню активність (саморегуляцію) і опосередковується нею.

Перше найважливіше для психології положення діалектичного матеріалізму полягає в тому, що відображення розуміється як спосіб вирішення протиріччя між внутрішньою і зовнішньою визначеністю буття об'єкта.

Друге найважливіше для психології положення діалектичного матеріалізму полягає в тому, що відображення можливо не в формі споглядання, а обов'язковим включенням процесів матеріального, практичної взаємодії між об'єктами, діяльності суб'єкта з об'єктом відображення.

Таким чином, категорія відображення дозволяє визначити якісну специфіку психічного як властивості органічної матерії.

Вся матерія володіє властивістю відображення. Будучи властивістю матерії, функцією мозку, психіка виступає як особлива форма відображення, як передумова розвитку психіки. Будучи специфічною формою відображення, психіка і виникла в процесі розвитку матерії, переходячи від її одних форм руху до інших. Виникнувши закономірно в ході біологічної еволюції, психіка стала найважливішим її чинником. Завдяки відображенню забезпечуються більш широкі різноманітні зв'язку організму з середовищем.

Внутрішнє психічне життя не існує без зовнішнього, фізичного. Тобто психіка, свідомість відображають об'єктивну реальність, яка існує поза і незалежно від неї, це усвідомлене буття. Будь який психічний акт – це і шматок реальної дійсності: не або одне, або інше, а і одне й інше. Своєрідність психічного саме в тому й полягає, що воно є і реальною стороною буття, і його відображенням.

Методологічне значення теорії відображення – закономірності, що управляють психікою потрібно шукати не тільки всередині неї самої, а насамперед у відбиваній дійсності. Щоб суб'єктивне адекватно відображало об'єктивне, воно (суб'єктивне) повинно підкоряться законам об'єктивного. У пошуках детермінант психіки, свідомості необхідно йти від зовнішнього світу як первинного до психічного образу як вторинного.

Проблема активності людини, в тому числі і її психічного відображення, знаходить своє рішення за рахунок включення діяльності і насамперед практичної діяльності в теорію пізнання як джерело знання, форми його існування і критерію його істинності.

В ході взаємодії на рівні неорганічної природи об'єкт виявляється як би жертвою подій, що розгортаються поза ним, що призводить, як правило, до його руйнування, а не відтворенню.

Активність живих систем «ініціативно надходить» від них самих, забезпечує виборче ставлення до факторів зовнішнього детермінації, збереження і відтворення

системи в її специфічному якості. Активні дії живого внутрішньо детерміновані, а зовнішні детермінанти діють тільки заломлюючись через внутрішні.

Звідси у неживих систем зовнішня детермінація домінує над внутрішньою, а у живих навпаки.

Діяльність виступає в якості особливого виду активності, специфіка якої полягає в її перетворювальному характері. Діяльність людини на відміну від активності тварин спрямована не на безпосереднє оволодіння предметом потреби, а на оволодіння засобом праці, за допомогою якого природний об'єкт перетворюється, пристосовується до потреб, стає продуктом праці.

Людина перестає бути безпосередньо залежною від наявності в природі тих чи інших предметів потреби, але стає залежний від характеру і рівня розвитку трудової перетворювальної діяльності.

В рамках філософії діяльність є форма активності живої істоти, яка покликана відтворити надприродні умови її буття – соціальні відносини, культуру, нарешті, її саму.

Якщо рух є всезагальний спосіб існування матерії, то для неорганічної природи способом існування є взаємодія; способом існування органічної природи – активність, а способом існування суспільства – діяльність. Поняття активність є родовим до поняття діяльність.

8.3 Основні змістовні характеристики діяльності людини

Характеристики діяльності: продуктивність (творчий, творчий характер), предметність, суб'єктивність (суб'єктно-об'єктний характер), доцільність, свідомість. Всі характеристики взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Творчий, творчий характер діяльності у тому, що вона несе в собі способи "витягання" з природної субстанції таких її потенційних якостей, які природа сама по собі ніколи не могла б виявити. Вони викликаються до життя за рахунок творчого добудовування, "до-розвитку" природи людиною в ході її діяльності. Побудова будь-якої діяльності – це завжди розширення, збагачення, розвиток буття.

Предметний характер діяльності проявляється ще до початку реального процесу дійствования з предметом. Людина у своїй діяльності, щоб не "псувати" свого предмета не взаємодіє з ним, а відтворює його в усій його власній міру", тобто в ідеальному плані. Для людини предметність світу розкривається в ході освоєння нею суспільно вироблених і закріплених у культурі норм предметного ставлення до світу. Об'єктивно існуючий в культурі світ "ідеальних форм" опосередковує взаємодію людини з будь-яким природним об'єктом, перетворюючи це взаємодія в діяльність.

Суб'єктно-об'єктний характер діяльності. Об'єктивна сторона збагачення діяльності предметністю розвиватися у взаємозв'язку з протилежним процесом – нав'язування світу своєї логіки, перетворення дійсності сумісних із цілями діючої людини. Діяльність людини, що склала собі об'єктивну картину світу, змінює зовнішню дійсність. Підпорядкування світу суб'єктивним цілям людини веде до розвитку суб'єктивного початку діяльності, виділенню та становленню людини як суб'єкта діяльності. Це значить, що діяльність не можна зрозуміти тільки як об'єктивний процес. В реальній будові діяльності людина виявляє себе як її суб'єктивний момент.

Цілеспрямованість діяльності – наявність мети як свідомого способу планованого результату діяльності. Діяльність суб'єктивна за формою і об'єктивна за змістом.

Доцільний характер діяльності призводить до того, що одним з найголовніших її умов і підстав є свідомість «... з одного боку вона виступає як її внутрішнього компонента, засоби контролю за ходом діяльності; з іншого боку сфера свідомості виступає як зовнішня по відношенню до діяльності, як джерело формування уявлень про її цілі, сенс і оцінці". Яка будова діяльності, таке і будова свідомості. Теза ця є конкретизацією тези про примат буття над свідомістю і служить важливим методологічним орієнтиром при розробці методів психологічного дослідження свідомості.

8.4 Теорія діяльності як загальнопсихологічна парадигма

Діяльність – це не просто сукупність процесів реального буття людини, вона несе в собі ті внутрішні суперечності, які породжують психіку, виступаючи, в свою чергу, в якості умови здійснення діяльності. Предметна діяльність включає в себе два взаємодоповнюючих процеса: активне перетворення світу суб'єктом і зміна самого суб'єкта за рахунок «вбирання» в себе все більш широкої частини предметного світу.

Діяльність є первинною як по відношенню до суб'єкта, так і предмету діяльності. Головний канал розвитку суб'єкта – інтеріоризація – переклад форм зовнішньої матеріально-чуттєвої діяльності у внутрішній план.

Головною характеристикою діяльності, як вона розуміється в концепції А.Н. Леонтьєва, є її предметність. Під предметом мається на увазі не просто природний об'єкт, а предмет культури, в якому зафіксований певний суспільно вироблений спосіб дії з ним. І цей спосіб відтворюється кожного разу, коли здійснюється предметна діяльність.

Самостійно відкрити форми діяльності з предметами людина не може. Це робиться за допомогою інших людей, які демонструють зразки діяльності та включають людину у спільну діяльність. Тому друга сторона діяльності – її соціальна, суспільно-історична природа. Переход від спільної (інтерпсихічної) діяльності до діяльності індивідуальної (інтрапсихічної) і складає основну лінію інтеріоризації, в ході якої формуються психологічні новоутворення.

Діяльність завжди являє собою акт, який ініціюється суб'єктом, а не запускається зовнішнім впливом. Тому діяльність – не сукупність реакцій, а система дій, зцементованих в єдине ціле що спонукає її мотивом. Мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, він визначає сенс того, що робить людина.

Найважливішим положенням психологічної теорії діяльності є твердження про спільність будови діяльності зовнішньої, матеріальної, і діяльності внутрішньої, психічної, здійснюваної в ідеальному плані. Це витікає з уже зазначеного уявлення про формування внутрішньої діяльності із зовнішнього. При цьому зовнішня, матеріальна дія, перш ніж стати розумовою, проходить ряд етапів, на кожному з яких зазнає істотні зміни і набуває нових властивостей. Принципово важливо, що вихідні форми зовнішньої, матеріальної дії вимагають участі інших людей (батьків, вчителів), які дають зразки цієї дії, спонукають до спільного його використання і здійснюють контроль за правильним його протіканням. Пізніше і функція контролю інтеріоризується, перетворюючись в особливу діяльність уваги.

Внутрішня психічна діяльність має такий же орудійний, інструментальний характер, як і діяльність зовнішня. В якості цих знарядь виступають системи знаків (насамперед мови), що не винаходяться індивідом, а засвоюються ім. Вони мають культурно-історичне походження і можуть передаватися іншій людині тільки в ході спільної (спочатку обов'язково зовнішньої, матеріальної, практичної) діяльності. В результаті виникає особлива форма психічного відображення «свідомість – спільне знання» яке не зводиться просто до послідовності внутрішніх діяльностей чи дій. Справа в тому, що і в зовнішній, і у внутрішній діяльності поряд з суцесивним планом, в якому представлена послідовність актів, існує і особливий симультанний план, який надає єдність і цілісність будь-якій діяльності, - це план образу: одномоментного відображення вихідних умов, ходу діяльності (внутрішньої і зовнішньої) і її очікуваного результату. Тому існують два плани свідомості – свідомість як внутрішня діяльність і свідомість як відображення (образ). Аналогічно тричленній структурі діяльності (операція – дія – власне діяльність) свідомість також складається з трьох утворюючих – чуттєва тканина, значення і особистісний смисл.

Свідомість як внутрішня діяльність в певному сенсі протиставляється свідомості як образу. Образ являє собою переважно симультанний конструкт, що забезпечує спадкоємність, єдність і цілісність розгортається в часі діяльності. Можна сказати, що свідомість – образ і свідомість – діяльність суть дві форми буття людської психіки, два

аспекти її існування, які, будучи взаємопов'язані, водночас якісно не зводяться один до одного. У діяльності здійснюються їх взаємопереходи і розвиток.

Суб'єктивність образу слід розуміти насамперед як його суб'єктність (приналежність суб'єкту), що припускає вказівку на його активність і упередженість. У той же час не можна стверджувати, що образ належить тільки суб'єкту. Образ наділяється змістом, що належить також і предметному світу. Сама можливість виникнення образу тієї чи іншої частини реальності, того чи іншого предмета визначається особливою властивістю цього предмета, його здатністю думати себе в людській суб'єктивності. Образ – це явище об'єкта суб'єкту, прояв властивостей і того й іншого, і тому він належить їм обом.

Тісний зв'язок, взаємопереходів образу і діяльності висувають на перше місце (в якості найбільш істотних) аномальних характеристик образу, несучі його предметний зміст мовою тих діяльностей, які з ним можуть бути здійснені. Образ не субстанціонален. Образ невіддільний від діяльності, не будучи включеним в діяльність, образ не існує як психологічне явище.

Ідея «образу світу», яку А.Н. Леонтьєв розробляв в останні роки життя, дозволила задати один з напрямків подолання обмеженості стимульно-реактивної парадигми і когнітивного підходу в психології. Свідомість перестало мислитися тотально, з'явилися її складові – чуттєва тканина, значення, особистісні смисли. В психологію повернувся образ, але в новому розумінні його актуалізація: стверджувалося уявлення про зустрічності активності руху суб'єкта до об'єкта.

Запитання для самоперевірки:

1. Визначте наукові передумови визначення діяльності в якості общепсихологической парадигми
2. Які історичні корені принципу діяльності?
3. Охарактеризуйте розуміння категорії відображення теоретично діалектичного матеріалізму.
4. Визначте роль категорії відображення у визначенні якісної специфіки психічного як властивості органічної матерії.
5. Охарактеризуйте взаємовідношення понять активність і діяльність.
6. Визначте основні змістовні характеристики діяльності людини.
7. Розкрийте положення про первинність діяльності як по відношенню до суб'єкта, так і предмету діяльності.
8. Розкрийте зміст такої характеристики діяльності як предметність.
9. Розкрийте зміст такої характеристики діяльності як соціальна, суспільно-історична природа.
10. Визначте роль і значення поняття мотиву в теорії діяльності.
11. Розкрийте становище про спільність будови діяльності зовнішньої, матеріальної, і діяльності внутрішньої, психічної, здійснюваної в ідеальному плані.
12. Визначте теоретичні підстави виділення двох планів свідомості - свідомості як внутрішньої діяльності та свідомості як відображення (образ).
13. Розкрийте діяльність сутність особистості.
14. Чи існують перспективи у діяльнісного підходу?

1.3.2. ТЕМА 9. КАТЕГОРІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Особистість як системоутворююча категорія в психології. Положення про діяльнісної сутності людини та її соціальній природі. Потреба в персоналізації і мотиви поведінки індивіда. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку

особистості. Теорія особистості з позицій категоріального аналізу психології
Онтологическая модель особистості.

Список рекомендованої літератури:

21. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
22. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
23. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
24. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
25. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
26. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
27. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
28. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
29. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
30. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

9. 1. Особистість як системоутворююча категорія в психології

Особистість визнається вищою інтегруючою інстанцією, що керує психічними процесами.

У цьому питанні принциповим є розведення понять «індивід», «особистість» і «індивідуальність». Ці поняття відображають різні аспекти цілісності особистості. Поняття «індивід» має на увазі фенотипічне утворення, продукт еволюції. Індивідними називають ті властивості людини, які піддані дії біологічних законів спадковості і мінливості, як, наприклад, темперамент або природні задатки здібностей.

Особистість «є відносно пізній продукт суспільно-історичного та онтогенетичного розвитку людини» (А.Н. Леонтьев). Особистісними називають ті властивості людини, які характеризують її як суб'єкта відносин з оточуючим світом і формуються у взаєминах зі світом.

Особистістю називають людину, яка досягла певного рівня розвитку (особистістю не народжуються, особистістю стають). Зрілою особистістю можна вважати людину, що опанувала своєю поведінкою (Л.С. Виготський, Л.І. Божович). В умовах високого рівня розвитку людини її особистісні характеристики як би «знімають» її індивідуальні властивості (А.Н. Леонтьев, Ю.Б. Гиппенрейтер). В гуманістичній психології наступні критерії особистісної зрілості: відповідальність, опора на себе, прийняття себе і іншої людини такою, якою вона є, рухливість уявлень про себе, позитивна самооцінка та ін.)

Індивідуальністю називають сукупність соціально значущих якостей людини, що характеризують її як унікальну і неповторну. Про сформованість особистості можна говорити, починаючи з певного моменту в розвитку людини. Індивідуальність формується протягом усього життя і неправомірно намагатися виділити критерій її сформованості. А.Г. Асмолов говорить про життєвий шлях особистості як шлях становлення її індивідуальності. Особистістю стають, а індивідуальність відстоюють.

9.2. Положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу

Визнання соціальної сутності людини як родової істоти і як окремої особистості дозволяє сформулювати ряд положень.

1. Індивід стає людиною, особистістю лише включаючись в систему існуючих суспільних відносин. Людина набуває нову системну якість, стаючи елементом більшої системи – суспільства.

2. Окремий індивід, кожне покоління не створюють заново систему суспільних відносин. Система суспільних відносин передує індивіду, «втягує» його в себе, формує з нього певну, конкретну особистість, накладаючи на нього печатку конкретної суспільно-історичної обстановки.

3. Людина активно вступає в суспільні відносини, і тільки в них вона може розгорнути закладені в ній сутнісні сили. Людина ніколи не є тільки об'єктом, але одночасно є і суб'єктом суспільних відносин.

4. Людина здатна, в певних межах, сама активно конструювати соціальну ситуацію розвитку своєї особистості.

5. Сутність людини змінюється зі зміною суспільно-економічних формацій. Незмінною залишається залежність людини від рівня розвитку суспільних відносин.

6. Особистість конкретно-історична і неповторна як неповторні у своїй конкретності соціальні умови життя окремої людини.

7. Виникнення людської особистості, формування уявлення людини про собі також вимагає безпосереднього спілкування її з іншими людьми. Лише вступивши в певні відносини з іншими людьми людина починає формувати ставлення і до самої себе, як одного з учасників цих взаємин.

8. За безпосередньою участю міжособистісних відносин, міжіндивідуального спілкування формується не тільки особистість, але і всі психічні якості і процеси: здібності, почуття, інтереси тощо. Навіть системи сенсорних еталонів, що опосередковують процес отримання елементарних чуттєвих вражень, мають суспільну природу і змінюються із змінами в системі суспільних відносин.

9.3. Потреба в персоналізації і мотиви поведінки індивіда

Потреба в персоналізації – «соціогенна потреба» бути особистістю – реалізується в прагненні суб'єкта бути ідеально представленим в інших людях, що передбачає пошук діяльнісних засобів продовження себе в іншій людині.

Потреба «бути особистістю» забезпечує активність включення індивіда в систему соціальних зв'язків, і разом з тим виявляється детермінованою цими соціальними зв'язками. Прагнучи включити своє «Я» в свідомість, почуття і волю інших за допомогою активної участі у спільній діяльності, залучаючи їх до своїх інтересів і бажань, людина, отримавши в порядку зворотного зв'язку інформацію про успіх, задовольняє тим самим потребу в персоналізації. Задоволення потреби породжує нову потребу більш високого порядку.

Персоналізація здійснюється в діяльності. Щоб здійснити акт трансляції, треба, принаймні, мати що транслювати. Засобом персоналізації служать думки, знання, художні образи, вироблений людиною предмет, вирішені задачі і т.д.

Діяльність – основний шлях, єдиний ефективний спосіб бути особистістю; людина своєю діяльністю продовжує себе в інших людях. Вироблений предмет (збудоване приміщення, поетичний рядок, посаджене дерево, майстерно виточена деталь) – це, з одного боку, предмет діяльності, а з іншого – засіб, за допомогою якого людина стверджує себе в суспільному житті, тому що цей предмет вироблений для інших людей. Цим предметом опосередковуються відносини між людьми, створюється спілкування як виробництво загального (В.А. Петровський).

9.4. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості.

Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості ґрунтується на дихотомії «структурні моделі – функціональні моделі».

У структурних моделях представлена певна структура особистості і простежуються взаємозв'язки між окремими структурними елементами. Ці взаємозв'язки можуть бути

динамічні (класичний психоаналіз, транзактний аналіз Е. Берна, психосинтез Р. Ассаджіолі). Структурні елементи можуть виступати як відносно незалежні параметри (юнгіанська типологія, модель Р. Кеттелла, Г. Айзенка), а вираженість параметрів обумовлює приналежність людини до того, чи іншого психологічного типу. Перший варіант моделей створений психотерапевтами як теоретичні схеми для застосування в психотерапії. Другий варіант моделей використовується як теоретична основа при конструюванні багатофакторних особистісних опитувальників.

В функціональних моделях особистості на перший план виступає деяка центральна функціональна властивість, яка обумовлює модус життя людини та / або динаміку її особистісного розвитку (наприклад, сукупність провідних мотивів особистості). До функціональних відносяться теоретичні моделі особистості, запропоновані в гуманістичній психології та психоаналізі (А. Маслоу, К. Роджерс, К. Хорні, Е. Фромм, Е. Еріксон та ін.) І у вітчизняній психології (В. Мясищев, А.Н. Леонт'єв, Л.І. Божович, Д.І. Фельдштейн, А.Г. Асмолов та ін.).

В дослідженнях особистості у вітчизняній психології проявилася та сама закономірність, що й у вивченні діяльності і свідомості – функціонально-генетичні аспекти виявилися досліджені краще, ніж структурні.

9.5. Теорія особистості з позицій категоріального аналізу психології

Постулати теорії особистості

1. Природні сторони і риси виступають в структурі особистості як соціально зумовлені її елементи. Біологічне існує в особистості в перетвореній формі як соціальне (А.В.Петровский).

2. Особистість \neq індивід: це особлива якість, яку отримує індивід у суспільстві. Особистість є системна і тому «сверхчуттєва» якість, хоча носієм цієї якості є цілком чуттєвий, тілесний індивід з усіма його природженими і набутими якостями "(А.Н.Леонт'єв).

4. Особистість може бути зрозуміла тільки в системі стійких міжособистісних зв'язків, які опосередковуються змістом, цінностями, сенсом спільної діяльності для кожного з її учасників. Ці міжособистісні зв'язки нерозривні, вони реальні, але за природою своєю "надчуттєві" (А.В. Петровский).

5. Особистість індивіда виступає в трьох аспектах її психологічного розуміння: інтраіндивідної, інтеріндивідної і метаіндивідної атрибуції. Вона виступає як ідеальна представленість індивіда в інших людях, у її зв'язках із ними, нарешті, в ньому самому – як представника соціального цілого "(В.А.Петровский).

6. Постулат максимізації, тобто прагнення індивіда до максимальної персоналізації: 1) будь-яке переживання індивіда, що має цінність в плані позначення його індивідуальності, актуалізує потребу в персоналізації; 2) в будь-якій ситуації спілкування індивід прагне реалізувати ті сторони своєї індивідуальності, які в даному конкретному випадку доступні персоналізації; 3) у партнери по спілкуванню суб'єкт вибирає тих, хто забезпечує максимально адекватну і довговічну персоналізацію. (А.В. Петровский, В.А. Петровский).

7. Джерелом розвитку особистості виступає протиріччя між потребою особистості в персоналізації та об'єктивною зацікавленістю даної спільності, приймати лише ті прояви його індивідуальності, які відповідають завданням, нормам і умовам функціонування та розвитку цієї спільності. Особистість формується в групах, ієрархічно розташованих на щаблях онтогенезу, характер розвитку особистості задається рівнем розвитку групи, в яку вона включена і в якій вона інтегрована (А.В. Петровский).

9.6. Онтологическая модель особистості

Онтологічна модель особистості передбачає виділення одиниць аналізу.

Одиниці аналізу для теорії особистості – індивід, особистість, індивідуальність, активність, діяльність, спілкування, група, колектив, свідомість, розвиток (біогенез

організму, біосоціогенез індивіда, онтогенез особистості, соціогенез особистості в історико-еволюційному процесі).

Загальний принцип співвіднесення категорій – визнання єдності, але не тотожності понятійних пар (індивід – особистість, особистість – індивідуальність, активність – діяльність, група – колектив, біогенез – біосоціогенез, онтогенез – соціогенез, розвиток особистості – розвиток свідомості)

Виділяється три аспекти феноменології особистості: її генезис, динаміку змісту, структуру.

Проблеми генезу особистості розглядаються у наступних концепціях.

1. Психогенетична концепція індивідуальності Б.М. Теплова. Стверджується, що в онтогенезі відбувається зміна механізмів, що реалізують психічні функції індивіда: елементарних форм, панівних на ранніх його етапах соціальними формами, опосередкованими спілкуванням і діяльністю дитини. При цьому зі зміною механізмів перебудовується ставлення індивідуально-психологічних особливостей до генотипу: із зростанням значення специфічно людських, соціальних за своїм походженням факторів скорочується частка генетичної мінливості у розвитку індивідуальних за своїм походженням факторів.

2. Концепція А.В. Петровського. В її основі лежить ідея трьох фаз становлення особистості в соціальному середовищі – адаптації, індивідуалізації та інтеграції, виникнення і перебіг яких пов'язані з наявністю соціогенних потреб індивіда в персоналізації і з діяльнісно опосередкованими можливостями задовольняти її в референтних групах.

3. Історико-еволюційний підхід до розуміння соціогенеза особистості А.Г. Асмолова. В якості системоутворюючої підстави, що забезпечує розвиток особистості і що сприяє її конкретно-історичній специфіці, виділяється фактор – спільна предметна діяльність.

Проблеми динаміки змісту особистості розглядаються у наступних концепціях.

1. Концепція смислових утворень особистості, що сформульована групою учнів О.Н. Леонтьєва. Її центральну ланку утворює поняття особистісного сенсу як індивідуалізованого відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність (значення для мене).

Особистісні смисли інтегруються у вигляді системи смислових утворень особистості, куди входять мотиви, ціннісні орієнтації, Я-образ, або Я-концепція людини. Центральна характеристика особистісних смислів – їх залежність від місця людини в системі соціальної ситуації розвитку, тобто від її соціальної позиції. Для трансформації смислових утворень необхідно змінити систему діяльностей, що їх породжують.

2. Диспозиційно-настановчі концепції вирішують проблему стабільності (теорія установки Ш.А. Надірашвілі та ін.. Диспозиційна концепція особистості В.Я. Ядова та ін. А.Г. Асмолов розробляє гіпотезу про ієрархічно рівневу природу установки як механізму стабілізації діяльності.

3. Концепція надситуативної активності В.А. Петровського обґрунтовує порушення стабільності. У русі діяльності відбуваються переходи від стану тимчасової стабільності (в силу сформованих стійких смислових і цільових установок особистості) до надситуативної активності суб'єкта діяльності, що зламає цю стабільність та виводить особистість на нові рівні вирішення її життєвих завдань, які, в свою чергу, можливі в умовах відносної стабільності її диспозицій.

Проблеми структури особистості розглядаються у наступних концепціях.

1. Інтеріндивідна репрезентація особистості відображена в концепції діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин. Міжособистісні відносини опосередковані змістом і цінностями діяльності.

2. Метаіндивідна репрезентація особистості відображена в концепції персоналізації, яка описує діялісно опосередкований процес, в результаті якого суб'єкт отримує

індивідуальну представленість в життєдіяльності інших людей і може виступити в суспільному житті як особистість (В.А.Петровський).

3. Інтраіндивідуальна репрезентації особистості відображена в концепції інтегральної індивідуальності В.С. Мерліна, в якій діяльність виступає як опосередковуюча ланка зв'язку різнорівневих властивостей індивідуальності.

Системоутворюючим принципом всіх концепцій є принцип діяльнісного опосередкування. Сутність принципу діяльнісного опосередкування – відношення однієї людини до іншої, так само як і ставлення розвитку особистості до його результату, мислиться через звернення до третього об'єкту – предметної діяльності, яка має спільний характер і є наслідком об'єднання людей у праці та спілкуванні.

Запитання для самоперевірки:

1. Розкрийте зміст понять характеризують принцип єдності єдності й цілісності особистості.
2. Перелічіть основні положення про діяльнісної сутності людини та її соціальній природі
3. Як реалізується потреба в персоналізації – соціогенна потреба бути особистістю?
5. Виділіть змістовні відмінності типологій теорій особистості заснованих на дихотомії «структурні моделі – функціональні моделі».
6. Як розкривається поняття особистості Л.С. Виготським?
7. Розкрийте основний зміст теорії самопрічинності особистості В.А.Петровського.
8. В чому особливості історико-еволюційного підходу до розуміння особистості Асмолова?
9. Розкрийте постулати теорії особистості з позицій категоріального аналізу психології.
10. Як реалізуються методологічні принципи (детермінізм, системність, розвиток) у загальнопсихологічних теоріях особистості?
11. Які виділяються аспекти феноменології особистості?
12. Які концепції вирішують завдання розгляду генезису особистості?
13. У яких концепціях вирішуються проблеми динаміки змісту особистості?
14. У яких концепціях вирішуються проблеми структури особистості?

1.3.3. ТЕМА 10. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ У ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Принцип детермінізму в психології. Принцип активності в психології. Принцип розвитку. Уявлення про розвиток людини в сучасній вітчизняній психології. Принцип системності. Загальне визначення, конкретизації принципу в різних галузях психології.

Список рекомендованої літератури:

31. Бєрулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
32. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
33. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
34. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
35. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
36. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.

37. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологи. – М, Воронеж, 2005.
38. Никандров В.В. Методологические основы психологи. – СПб: Речь, 2008.
39. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
40. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

10.1. Принцип детермінізму в психології

Детермінізмом прийнято називати вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу. Інакше кажучи, одне явище (причина) за цілком певних умов з необхідністю породжує, виробляє інше явище (слідство). Причинна обумовленість і причинно-наслідкові зв'язки психічних явищ дуже складні.

М.Г. Ярошевський показує, що в історії наук про душу було п'ять основних варіантів вчень про детермінації психічного. Предмеханістичний детермінізм був найбільш поширений в античній науці (Емпедокл, Демокрит, Гіппократ, лікарі і вчені Стародавнього Сходу). Найбільш значними досягненнями предмеханістичного детермінізму були: 1) положення про відчуття як результат прямого контакту органів чуття з зовнішніми об'єктами; 2) вчення про темперамент як результат переважання в організмі однієї з чотирьох рідин.

Механістичний детермінізм превалював в принципах наукового пізнання в Новий час – з XVII до середини XIX в. і мав два основних аспекти: лінійну і статистичну детермінацію в єдиному причинно обумовленому світі. Покладена в основу класичної картини світу причинність називається фізикалістичною причинністю, оскільки відображає взаємодії у фізичному світі, понятаму в рамках класичного природознавства, де панувала ньютонівська картина світу.

Фізикалістична причинність припускає вплив одних матеріальних умов (факторів) на інші виходячи з припущень про закони, що відображаються в узагальнених висловлюваннях, прояв яких і служить підставою причинних висловлювань.

При цьому в Новий час відбулося подвоєння в розумінні причинної детермінації. З одного боку, причина закладена в необхідності, яку пов'язують з проявом закону як логічної координації в рамках якої знаходять своє детерміністське пояснення емпіричні закономірності. З іншого боку, прояв цієї необхідності реалізується в зв'язку з причинно-діючими умовами, де в якості впливу виступає фактор, названий пізніше причинно-діючою умовою (і згодом – незалежною змінною).

Входження імовірнісних методів в науку стало стимулом для розуміння детермінізму як імовірнісного. Ймовірність стала ототожнюватися з використанням статистики. В XVIII ст. вперше підійшов до статистики як до засобу виявлення причинних зв'язків пастор І.Зюсмільх. У наступному столітті Курно (1801 – 1877) пояснив випадковість події як перетин незалежних причинних ланцюжків подій. Таким чином, поняття випадкової події перестало суперечити лапласівському детермінізму. Згідно Курно, введення уявлень про ймовірність на основі зазначеного розуміння випадковості дозволяє поширювати причинний погляд на всі події неживої і живої природи.

Наступним етапом затвердження імовірнісного розуміння причинної детермінації стало виявлення у великих сукупностях складних об'єктів закономірної дії регулярних причин. Тобто відзнакою статистичного закону стало розуміння його як такого, що проявляється тільки в сукупності явищ. Але і це не змінювало основного принципу лапласовського детермінізму.

Також було розглянуто і такий тип ймовірності, який не належить до компетенції математики і пов'язаний з інтуїтивним орієнтуванням людини в житті та науці. Тоді він був названий філософським.

Лінійне розуміння причинності в концепції детермінізму і імовірнісний детермінізм були представлені в безлічі психологічних і психофізіологічних теоріях.

Під впливом успіхів природознавства в першій половині XIX ст. поширюються нові пояснювальні моделі (рефлекторна дуга, закон специфічних енергій органів чуття). На зміну механістичного детермінізму приходять біологічний детермінізм. Впливаюча причина стала доповнюватися цільовою, і доцільність як принцип раціональності доповнив класичну картину світу. Стверджується повне визнання об'єктивної ймовірності та випадковості як таких, що не суперечать картині світу з однозначною детермінованістю явищ. Представники біологічного детермінізму сформулювали ряд принципів, які згодом перейшли в психологію, – гомеостаз або саморегулюючий характер життєдіяльності живих організмів (К. Бернар, У. Кеннон), еволюційний принцип (Ч. Дарвін). Принцип гомеостазу знайшов в психології найширше застосування – від теорії інтелекту Ж. Піаже до психотерапевтичної концепції Ф. Перлза. Еволюційний принцип став основоположним у підході до вивчення інтелекту починаючи з часів Ф. Гальтона аж до кінця 60-х рр. XX в. Теорії де прийняті за основу подібні детерміністичні положення – психоаналіз, гештальтпсихологія і біхевіоризм.

Особливу лінію в розвитку біологічного детермінізму слід пов'язати з концепцією П.К. Анохіна (1989 – 1974). Завдяки його теорії функціональних систем поняття акцептора дії ввело нове розуміння цільової причини в схеми наукового пізнання.

Біологічні основи біопсихічного детермінізму були закладені ще в роботах І. М. Сеченова. Теоріями, де прийняті за основу подібні уявлення, М. Г. Ярошевський називає психоаналіз, гештальтпсихологію і біхевіоризм. В основі даних теорій лежать пояснення або за принципом гомеостазу, або фізичних принципів енергії та поля.

Соціопсихічний детермінізм існує в психології паралельно з біопсихічним і, так чи інакше, визнає соціальну детермінацію психіки людини. Виділяється три варіанти соціопсихічного детермінізму: 1) вчення про «колективні уявлення» (Е. Дюркгейм, К.Г. Юнг); 2) вчення про породження актів свідомості в соціальному процесі, понятю як взаємодія індивідів (П. Жане, Дж. Г. Мід); 3) вчення про суспільно-історичну природу психіки, що формується в предметній діяльності (культурно-історична школа і діяльнісний підхід у вітчизняній психології).

Головне, що відбулося у першій третині XX ст. – це зміна розуміння фізикалістичної причинності, що було пов'язано з кардинальною зміною розуміння детермінації як причинно наслідкової.

В сучасній квантовій фізиці не передбачається ідея впливу. Н. Бор та інші фізики вказали на те, що властивості об'єктів (мікросвіту) безвідносно до процесу їх спостереження (при фізичному вимірі) не існують як фізичні реалії. Таким чином, був поставлений під сумнів один з основних світоглядних постулатів, відповідних методології класичної фізики, – прийняття положення про об'єктивну даність явищ як незалежних від суб'єкта, що їх пізнає. У фізиці мікросвіту, або в квантовій фізиці, виявилось, що вони – вимірювані властивості фізичних явищ – конструюються процесом вимірювання, залежать від того, в якому досвіді і якими засобами вони відображаються.

Філософське осмислення цього відкриття було здійснено в концепції М. Хайдеггера (1889 – 1976): «вся причинність сплющується до видобутої складними шляхами інформації про одночасність або взаємослідованії встановлюваних станів».

Наступна зміна в розумінні фізичної причинності стало розвиватися в нових напрямках. Вона включила принцип додатковості в фізичну картину світу, принцип мережевої організації знань – в опису устрою світу, нові інтерпретації принципу невизначеності. Також в некласичному природознавстві відбувся перехід до уявлення про уривчастість причинності в іншому аспекті – саморозвитку динамічних (фізичних) систем, розуміння їх як неперервнозакономірних.

Сучасне природознавстві відрізняється наявністю альтернативних точок зору. Не погоджуючись з тезами некласичного періоду розвитку фізики (фізики мікросвіту), І.

Пригожин, Стенгерс стверджують, що не «акт спостереження, а стан хаосу опосередковує наш доступ до природи: події є наслідком нестійкості хаосу, зовнішні умови (наприклад, експериментальні) зрушують рівновагу в нестійкій системі таким чином, що з усіх потенційних можливостей реалізується тільки одна. Сценарій подальшого розвитку системи не може бути обчислений заздалегідь, більш того, еволюцію системи можна описувати тільки в такому просторі, який залежить від її динаміки, ландшафт майбутніх подій також утворюється в точці невизначеності.

Слід зауважити, що тим самим руйнується основний принцип експериментальних роздумів як гіпотетико-дедуктивного виведення, коли в основу експериментальної моделі кладеться деяка теоретична гіпотеза в рамках дії закону.

В ХХ ст. структурний розгляд світу, що припускає певну архітектуру (фізичної реальності) і розкриття законів, згідно з якими елементи утворюють ціле стало замінюватися холистичною парадигмою, тобто розглядом світу як взаємопов'язаного цілого, Виникли абсолютно нові уявлення про взаємозв'язок – теорії, що припускають внутрішню взаємопов'язаність, «зашнурованість» реальності.

Отже, ідея тотального детермінізму зникає навіть в природничих науках, які приваблюють нові математичні розробки для опису еволюції фізичних систем. Але при цьому навіть зміни у фізичній картині світу не відмінили співіснування в описі закономірних явищ уявлень про детермінізм.

Співвідношення між детермінованістю і свободою волі обговорювалося багатьма творцями теорій особистості: А. Маслоу, К. Роджерсом, Дж. Келлі, Л. Фестінгер, Л.І. Божович, М.С. Неймарк, Є.І. Савонько, Т.І. Юферева та ін.

В роботах В.П. Зінченко проблема детермінації – свободи волі – розглядається на основі філософської традиції Декарта. У структурі діяльності місцем для породження вільної дії є зупинка, зазор в безперервному потоці досвіду. Робота свідомості починається в зазорі безперервного досвіду, і умовою виходу і знаходження в цьому зазорі є надлишкова, в порівнянні з вимогами ситуації, напруга душевних сил. Однак тільки воно і є умовою звільнення. Поглянути на себе в світі з деякою фіксованою точки напруги (термін М.К. Мамардашвілі) – значить створити внутрішні умови для вільної дії.

10.2. Принцип активності в психології

Активність – атрибут матерії, що виражається в її здатності:

1) до саморуху (вихід зі стану врівноваженості з середовищем за рахунок внутрішніх відхилень);

2) змінювати інші об'єкти;

3) розвивати певні внутрішні стани, що актуалізують природу об'єкта, під впливом зовнішніх впливів (відповідна активність або реактивність).

Розвиток активності у живих систем:

1) на клітинному і молекулярному рівнях – негентропії;

2) пошукова активність (на відміну від рослин) може бути спонтанною, зумовленою тільки внутрішніми процесами; характеризується значним збільшенням тимчасових, просторових проміжків між актом витрати енергії і актом отримання, компенсації цієї витрати – чутливість;

3) людська діяльність – перехід від пристосування до природи до її перетворення, відповідно до власних цілей людини, що мають соціальне, суспільно-історичне походження.

У більш широкому контексті принцип активності протиставляється принципу реактивності. Відмінними рисами психологічних концепцій, що реалізують принцип реактивності, є уявлення про реактивну і в цьому сенсі пасивну природу людини, що ґрунтуються на аналогії між людиною і машиною (ідея механістичного матеріалізму). Принцип реактивності реалізується в змістовно різних підходах – рефлєкторному, біхевіористичному когнітивному (якщо будуються схеми пізнавальних процесів, виходячи з комп'ютерної метафори), при будь-яких формах гомеостатичних підходів.

Немає ні абсолютно активних, ні абсолютно пасивних процесів, будь-який з них є результатом як зовнішніх, так і внутрішніх причин. Віддзеркалення і активність нерозривно пов'язані. Віддзеркалення – механізм, за допомогою якого організм перетворює зовнішні детермінуючі чинники в моменти свого самовизначення.

Роль принципу активності в загально психологічній теорії була обґрунтована саме у вітчизняній культурно-діяльній школі. Таким чином, принцип активності можна розглядати як пов'язаний з реалізацією принципу діяльностного підходу (і суб'єктно-діяльностного) в психології.

А.Г. Асмолов назвав формулою активності слова А.Н. Леонтьєва «Внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим само себе змінює», включивши в принцип активності положення про саморух, саморозвиток діяльності.

В діяльній парадигмі було виділено три параметра прояву активності (Смірнов С.Д.):

- 1) ініціювання дії суб'єктом;
- 2) спрямованість на зміну зовнішньої дійсності;
- 3) відставленість в часі і просторі акта діяльності від остаточного результату, з одного боку, і від подій, що його ініціювали, з іншого, а також наявність між ними багатьох дій (їх віддаленість один від одного в просторі структурних елементів діяльності).

Слід підкреслити, що саме по собі визнання цільової причини ще не говорить про реалізацію принципу активності. Підпорядкованість поведінки заздалегідь встановленої мети це скоріше характеристика адаптивності. Але людина характеризується і неадаптивними діями, прагненням до порушення гомеостазису. У теорії В.А. Петровського неадаптивна активність особистості, вихід за рамки ситуативно заданих вимог (безкорисливий ризик) стали таким же предметом вивчення.

В.А. Петровський: активність в цілому можна визначити як сукупність обумовлених суб'єктом моментів руху діяльності. Зовнішні чинники впливають на формування внутрішньої організації суб'єкта (людини) тільки за умови його активних відносин з елементами оточення. Розвиток активного початку діяльності йде не в бік незалежності від зовнішньої дійсності, а по шляху все більш широкого перекладу зовнішньої детермінації у внутрішню, більш повного і глибокого відображення дійсності у внутрішній організації суб'єкта.

10.3. Принцип розвитку в психології

Один з найбільш значних методологічних принципів психології – принцип розвитку. Під розвитком розуміються два якісно різних процесу – зростання і власне розвиток.

Головна характеристика зростання – це процес кількісних змін внутрішньої структури і складу входять до неї окремих елементів без істотних змін в структурі окремих процесів. Уявлення про розвиток як зростанні характерні для нормативного підходу в психології розвитку (А. Гезелл), біхевіоризму (класичний біхевіоризм, теорія оперантного обумовлення Б. Скіннера, теорії соціального навчання), класичного психоаналізу (уявлення про розвиток в послеедіпов період як процесі без якісних змін особистісної організації). Представники цих підходів зосереджували у своїх дослідженнях увагу на тих процесах, де за кількісними змінами не настільки очевидні якісні перетворення. Такому розумінню розвитку, можливо, сприяли і обрані ними методи дослідження (наприклад, тести інтелекту, що дають, насамперед кількісні показники).

Розвиток характеризується, перш за все, якісними перетвореннями, ламкою старих форм психічної організації і появою на їх місці нових.

Принцип розвитку пов'язаний з прийняттям генетичної точки зору на психіку. Це проблема існування психічного тільки в його процесуальному розвитку – «необхідність відображати, прогнозувати, передбачати мінливість умов різних форм соціально зумовленої діяльності людини породила особливий спосіб існування психіки: в якості

безперервного (континуального), постійно розвивається процесу» (Анциферова Л.І.). Генетичний шлях розгляду зв'язується і з методом побудови дослідження. Так, метод лонгитюда претендує на перевірку гіпотез про розвиток. Л.С. Виготський називав свій метод експериментально-генетичним в тому сенсі, що він штучно викликає і створює генетично процес психічного розвитку.

Принцип розвитку реалізується при аналізі онтогенезу. Л.С. Виготський сформулював ряд законів психічного розвитку дитини:

Дитяче розвиток має складну організацію в часі: свій ритм, який не співпадає з ритмом часу, і свій ритм, який змінюється в різні роки життя. Так, рік життя в дитинстві не дорівнює році життя в отрочстві.

Закон метаморфози в дитячому розвитку: розвиток є ланцюг якісних змін. Дитина не просто маленький дорослий, який менше знає або менше вміє, а істота, що володіє якісно відмінною психікою.

Закон нерівномірності дитячого розвитку: кожна сторона в психіці дитини має свій оптимальний період розвитку. З цим законом пов'язана гіпотеза Л. С. Виготського про системний та смисловою будову свідомості.

Закон розвитку вищих психічних функцій: вищі психічні функції виникають спочатку як форма колективної поведінки, як форма співпраці з іншими людьми, і лише згодом вони стають внутрішніми індивідуальними функціями самої дитини. Даний принцип, в тому числі і закони розвитку, сформульовані Л.С. Виготським, був узятий у вітчизняній психології за основу. Найвідоміша і найбільш поширена версія принципу розвитку у вітчизняній психології – діяльні концепції розвитку (Д.Н. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Принцип розвитку реалізується і на рівні мікрогенетического аналізу. Виділення мікроетапов в розгортанні психічних процесів реалізує підхід, що розкриває функціональне становлення, актуалгенеза. Аналіз динаміки регуляції процесу може давати свідчення про його розвиток. Однак не всяке тимчасове розгортання процесу передбачає його розвиток. Переструктурування психологічних систем – важливий критерій розвитку. Так, Л. С. Виготський демонстрував цей принцип в книзі «Мислення і мова», кажучи про перебудову процесів в переході від молодшого шкільного віку до старшого. В ході освоєння наукових понять змінюється не тільки внутрішня структура мислення дитини, а й системна організація свідомості в цілому; зокрема, це виражається в зміні взаємовідносин між мисленням і пам'яттю.

Л.І. Анциферова дає таке визначення принципу розвитку:

Під розвитком у широкому сенсі звичайно розуміється зміна функціонування системи, що супроводжується появою нової якості (виникненням якісних новоутворень). Вона виділяє наступні особливості такого процесу:

1. Незворотність. Будь-яка деградація, зворотний розвиток, не є дзеркальним відображенням поступального розвитку; повернення системи на вихідний рівень функціонування можливе лише за одним або кількома показниками - повне відновлення того, що було раніше, неможливо.

2. Будь розвиток включає в себе дві діахронические структури – прогрес і регрес. Прогресивний розвиток (від нижчого до вищого, від простого до складного) обов'язково включає в себе елементи регресії вже хоча б у силу того, що вибір одного з напрямків розвитку залишає нереалізованими багато інших (за все треба платити, голосують життєва мудрість).

3. Нерівномірність розвитку. Періоди різких якісних стрибків змінюються поступовим накопиченням кількісних змін.

4. Зигзагоподібність розвитку. Неминучим у всякому розвитку є не тільки уповільнення, але і відкат назад, погіршення функціонування системи як умова нового підйому. Цей феномен пов'язаний з формуванням принципово нових структур, які на початкових етапах функціонування працюють в деяких відносинах гірше, ніж старі. Коли

дитина переходить від повзання до ходьби, вона переміщається в просторі повільніше і іноді зі збитком для свого здоров'я.

В такого роду переходах зазвичай виділяються три фази: 1) фаза дезорганізації і кризи, що завершується перебудовою, виникненням нової структури; 2) сензитивний період швидкого розвитку і реалізації нових можливостей; 3) критичний період – зниження темпів розвитку, підвищення уразливості системи.

5. Перехід стадій розвитку в рівні. При появі нового рівня функціонування старий не знищується, але зберігається з деякими специфічними тільки для нього функціями в якості одного з ієрархічних рівнів нової системи. Так, перші дві стадії розвитку мислення – наочно-дієве мислення і образне мислення – не зникають з появою понятійного, але зберігаються в якості особливих форм для вирішення завдань певного типу.

6. Поряд з тенденцією до якісної зміни і переходу на більш досконалі рівні функціонування всякий розвиток здійснюється в єдності з тенденцією до стійкості, збереженню досягнутого й відтворенню сформованих типів функціонування. Інакше кажучи, успішний розвиток неможливо без сильної консервативної тенденції.

Роль спадковості і середовища в психічному розвитку, положення про «провідної діяльності», в ході якої відбувається становлення значущих для наступних періодів новоутворень, періодизації розвитку, моделі розвитку особистості та ряд інших тем кумулюють проблеми, пов'язані з розумінням принципу розвитку.

Л.І. Божович зазначила зв'язок принципів активності, розвитку та системності. У процесі розвитку відбувається якісне перетворення самої особистості дитини, причому відбувається воно на основі її власної активності, її власного активного ставлення до середовища. Міжфункціональні системні новоутворення закріплюють становлення специфічних тільки для людини функціональних систем (мовного мислення, логічної пам'яті, категоріального сприйняття, здатності ставити цілі і т. п.). Процес саморуку – ось більш емне поняття для об'єднуючого звучання принципів в активності та розвитку.

Одна з найбільш сучасних теорій розвитку у вітчизняній психології сформульована В.П. Зінченко як уявлення про духовну вертикаль розвитку. За основу взяті ключові поняття функціональних органів (А.А. Ухтомський та ін.) і медіаторів як посередників у розвитку, якими є знак, слово, символ, міф, сенс, образ. Сам процес розвитку розуміється як «розв'язування вузлів». Такий шлях, пов'язаних з духовним ростом людини, який призводить не просто до виникнення нових функціональних органів, але й до переходу на новий рівень вертикалі духовного розвитку.

Складність розуміння принципу розвитку в психології пов'язана з тим, що розвиток виступає і як предмет вивчення, і як базова категорія, і як пояснювальний принцип. Психологія розвитку (і акмеологія) виділена в окрему предметну дисципліну, що взаємодіє із загальною психологією, психогенетикою, психологією особистості. Аналіз розвитку як актуалгенеза психічних явищ відбувається з абсолютно різних теоретичних платформ в рамках різних психологічних шкіл. У самому ж принципі розвитку необхідно виділяти зміни його інтерпретацій не тільки в психологічних теоріях, але і в різних парадигмах.

10.4. Принцип системності в психології

Принцип системності в загальнонауковій методології означає розгляд будь-якого предмета наукового аналізу з певних позицій: виділення складових елементів і структурно-функціональних зв'язків (не каузальних), обґрунтування її рівнів і системоутворюючих чинників, єдності організації і функцій, стабільності та управління.

Після виходу в світ в 1957 р книги Л. Берталанфі «Загальна теорія систем» категорія системи з філософсько-методологічної перейшла в назви пояснювального принципу.

Теоретичний розвиток наук вже в XIX ст. створив передумови системного розуміння стосовно живому організму. Реалізацію системного принципу пов'язують із підходом К. Маркса до аналізу економічних систем, теорією походження видів Ч. Дарвіна,

розвитком кібернетики як загальної теорії управління. Системний підхід був представлений в біологічних теоріях Бернара і Кеннона. Бернар запропонував теорію «двох середовищ», в рамках якої внутрішнє середовище організму розглядалася як система, що забезпечує виживання його в зовнішньому середовищі. Кеннон стверджував принцип системності як принцип гомеостазу, що забезпечує динамічну сталість властивостей системи в її протидії факторам, загрозливим їй руйнуванням. Принцип системності був представлений в учінні про біоценозі, розвивався в генетиці, соціології та психології.

Принципи, які можна розглядати в якості попередників принципу системності в психології: холізм, елементаризм. Холізм в перекладі з грецького – це цілий (весь). Первинний невитравний початок, який поза збереження цілісності втрачає свою сутність. У психології такими цілостями виступали душа, організм, машина («картезіанська» людина), особистість, свідомість. Елементаризм (атомізм) – принцип, що передбачає з'єднання в цілому окремих елементів, сутності яких не змінюються цілим. У психології свідомості це був структуралізм Вундта і Тітченера, в біхевіоризмі це пояснення формування навички.

Зародження системного підходу пов'язують з ім'ям Арістотеля. Це первинне трактування організму як системи; спроба углядіти в душі специфіку людської форми організму, зачатки концепції гомеостазу (стабільність зсередини всупереч впливам ззовні), доцільності як прояви цільової причини, а також принципу активності як руху в бік і форми, і цілі. Душа і тіло в концепції Арістотеля не можуть бути роз'єднані як сутності. Душа – системостворюючий принцип життя тіла.

В XVII ст. пропонується побудова цілісності людини як рефлекторної машини. Декартом затверджувалася подвійна детермінація душі активними внутрішніми станами і пристрастями як пасивні станами, що виникають під впливом тілесного (фізичного). Але трактування активності тіла обходиться без звернення до душі (або образу) як її регулятору.

В післякартезіанський період уявлення про взаємозв'язок душі і тіла залишаються невіршеними.

В гештальтпсихології приймався принцип ізоморфізму. Він припускав, що просторова конфігурація сприйняття ізоморфна (відповідає) просторової конфігурації відповідних ділянок збудження в мозку. В психоаналізі системність була укладена в співвідношенні роботи свідомості і несвідомого, з іманентною причинністю, яка назовні проступає швидше в порушеннях регулятивної функції цілісної структури особистості (Я, Воно, Над-Я).

В школі Л.С. Виготського в поясненнях психічного було звернення до соціальної детермінації, що знайшло прояв в поняттях соціальної ситуації, ситуації пра-Ми, а також в уявленнях про знакові системи як шляху культурної детермінації. Л.С. Виготський сформулював положення про системну будову вищих психічних функцій. Надалі цей принцип використовувався у вітчизняній психології неодноразово, наприклад, в роботах А.Р. Лурії у вигляді уявлень про системно-динамічну організацію психічних процесів. У практичній психології системний підхід широко поширився в сімейній психотерапії (М. Боуен, А.Я. Варга, А.С. Співаковська, А.В. Черніков та ін.).

У сучасній психології принцип системності полягає в підході до вивчення психічних явищ, при якому вони розглядаються як система, незвідна до суми своїх елементів і що володіє структурною організацією. Завдяки структурній організації властивості кожного елемента визначаються його місцем в структурі. Найбільш поширений варіант реалізації системного підходу в сучасній психології – ієрархічні теорії психічних процесів, наприклад ієрархічна концепція інтелекту Р. Стернберга.

Реалізація системного принципу представлена в дослідженнях Мамардашвілі. Системодіяльні об'єкти стали предметом цілої методологічної школи Г. П.

Щедровицького. На можливість розуміння психічного як системи в рамках саме побудови психологічної теорії вказував О.К Тихоміров.

Принцип системності стосовно до психологічного аналізу розроблявся Б.Ф. Ломовим. Його основні положення такі:

По-перше, потрібно розгляд явища в декількох планах: мікро-і макроаналізу, специфіки його як якісної одиниці (системи) і як частини родовидові макроструктури.

По-друге, це розгляд психічних явищ як багатовимірних, для яких абстракція, реалізована послідовним їх розглядом в якомусь одному плані, не повинна закривати всіх інших можливих планів.

По-третє, система психічних явищ (а також окремих психічних процесів і станів) повинна розглядатися як багаторівнева і ієрархічна. Взаємовідносини між підсистемами динамічні і залежать від системоутворюючого фактора, що об'єднує у функціонування цілого окремі механізми, реалізовані на тому чи іншому рівні. Підпорядкованість і автономія рівнів – найважливіші умови саморегуляції системи. З різними рівнями можуть бути співвіднесені різні психологічні закони.

По-четверте, множинність відносин, в яких існує людина, тягне за собою множинність і різнопорядкових його властивостей. Побудова піраміди цих властивостей передбачається в кооперації з іншими науками.

По-п'яте, системний підхід пов'язується із зміною в розумінні принципу детермінізму. І лінійний детермінізм, і імовірнісний являють собою лише окремі випадки детермінації. Оскільки принцип існування людини є полісистемним (він істота і біологічна, і соціальна, до того ж психічні явища можуть бути віднесені до різних рівнів), то не може бути універсальної форми детермінації. Детермінація може розглядатися і в якості біологічної, і соціальної, і в якості каузального зв'язку, і в якості некаузальних типів зв'язку. Це типи зв'язків, що співвідносяться з поняттями умова, фактор, підстава, опосередкування та ін.

Нарешті, системний підхід співвідноситься з принципом розвитку, оскільки системи існують тільки в розвитку. У розвитку відбувається і зміна детермінант, і їх взаємодія (специфічне на кожній стадії). При цьому розвиток може включати і лінії прогресу, і лінії регресу. Розвиток – це розв'язання протиріч між зовнішнім і внутрішнім, між причинами і умовами, між системами і підсистемами, між рівнями і т. Д.

Принцип системного аналізу поділяється більшістю сучасних психологів. Але підхід Ломова викликав заперечення через недостатнє визначення специфіки власне психологічних систем. Не завершені спирочання вітчизняних психологічних шкіл щодо системної будови свідомості та ролі знакових систем. Між різними психологічними теоріями суперечки йдуть не про принцип системності, а про те, як розуміти самі психологічні системи.

Запитання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте варіанти детерміністичних уявлень в історії науки за М. Г. Ярошевським: предмеханістичний, механістичний, біологічний, біопсихічний, соціопсихічний.

2. Які детерміністські уявлення існують в сучасній науці?

3. Як вирішувалася в роботах В.П. Зінченко проблема детермінації?

4. Назвіть відмітні риси психологічних концепцій, що реалізують принцип реактивності.

5. Охарактеризуйте параметри прояву активності в діяльній парадигмі.

6. Охарактеризуйте якісну відмінність процесів зростання і власне розвитку.

7. Як реалізується принцип розвитку при аналізі онтогенезу?

8. Які особливості розвитку виділяє Л.І. Анциферова?

9. Назвіть наукові передумови принципу системності.

10. Яка історична логіка формування системного підходу?

11. Охарактеризуйте розвиток уявлень про психологічні системи в школі Л.С. Виготського.
12. Які методологічні принципи системного підходу запропонував Б.Ф. Ломов?

1.3.4. ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМ У ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний час: 2 години

Сутність та функції парадигми. Природничо-наукова парадигма психології. Гуманістична парадигма та її особливості. Конструктивістська парадигма. Трансперсональна психологія та її методологічні орієнтації. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології

Список рекомендованої літератури:

41. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
42. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
43. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
44. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
45. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
46. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
47. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
48. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
49. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
50. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

11. 1. Сутність та функції парадигми

Парадигма (давньогрец.– приклад, зразок) – система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, які слугують зразком розв'язування наукових задач.

Основою парадигми є методологічні принципи – загальні вимоги до змісту, структури й способу організації наукового знання. У системі методологічних принципів виокремлюють дві підгрупи: 1) принципи підтверджуваності, спростовуваності, спостережуваності, які регулюють співвідношення теоретичного та емпіричного рівнів наукового знання; 2) принципи простоти, відповідності та системності (погодженості), що реалізуються переважно на теоретичному рівні.

Жодна з парадигм ніколи не пояснює усіх наявних факторів, не може бути останньою істиною про досліджувану реальність, хоча й визначає проблемне поле пошуку, допустимі методи і пропонує набір стандартних рішень. Для теоретичного пояснення одних і тих самих даних можна застосовувати різні парадигми.

Основні функції парадигми:

- а) пізнавальна: система наукових уявлень, конструктів, понять, що забезпечує адекватне пояснення досліджуваної дійсності;
- б) нормативна: сукупність норм, правил, методів і засобів здійснення науково-дослідницької діяльності;

в) методологічна: взаємоузгоджена сукупність принципів, методів, форм, засобів рефлексивної мислєдїяльностї, що дає змогу здїйснювати стандартне (еталонне) розв'язання проблем;

г) світоглядна: згармонїзована цїліснїсть колективно напрацьованих ідей, ідеалів, настановлень, цїнностей, цїннїсних орієнтацій, що формує своєрїдний тип психологічної ментальностї та світобачення, уможливлєє ведення науковцями продуктивного Дїалогу.

Отже, парадигма є сутнїсним ядром методологїї психологїї.

11. 2. Природничо-наукова парадигма психологїї

Упродовж тривалого часу психологїю ідентифїкували як природничо-наукову, експериментальну науку, що вивчає історично інварїантнї феномени природи, а не історично детермінovanі соціальнї феномени.

Природничо-наукова парадигма вїдповїдає стану розвитку науки, яка характеризує класичну картину свїту.

У психологїї «природничонауковїсть» забезпечується двома способами:

– шляхом дотримання позитивїстських стандартів проведення дослїджень (використання репрезентативних вибїрок, обчислення коефїцієнтів кореляцїї, застосування складних математичних процедур, спроби фїксацїї незалежних змїнних тощо). Проте «на виходї» психологи отримують знання, що суттєво вїдрїзняється вїд природничо-наукового, наприклад, це знання не вїдповїдає критерїям унїверсальностї, вїдтворюваностї та ін.»;

– за допомогою «прив'язки» психологічних процесів до фізіологічного та соціального субстратів.

Природничо-наукова парадигма у вивченнї психїчної реальностї конкретизується в таких принципах:

а) опори на емпіричнї факти психїчної реальностї. Джерелом емпіричних даних про явища реальностї психїчного служать «внутрїшнї» вїдчуття і «внутрїшнї» сприйняття («внутрїшнї» спостереження);

б) принцип раціональностї – реальностї психїчної реальностї. У принципі усї явища психїчного свїту пїдлягають несуперечливому опису;

в) принцип редукцїї психїчної реальностї. Наукова теорїя завжди зводить з'ясоване з реальностї психїчного уже визнаного правильним;

г) принцип ідеалїзацїї психїчної реальностї – розгляд наближеної до дїйсностї спрощеної ситуацїї; неможливїсть включити в логїчну конструкцїю теорїї абсолютно усї складовї тих об'єктів, вивченням яких теорїя покликана займатися;

д) принцип простоти психїчної реальностї – інтуїтивне переконання, що правильна (їстинна) теорїя проста («правильне просте»);

е) принцип незалежної перевїрки психїчної реальностї. Пропонованї теорїї (гїпотези) мають пїдтверджуватися іншими емпіричними даними про психїчну реальнїсть і логїчними мїркуваннями, вїдмїнними вїд тих, на пїдставї яких вони сформульованї.

З позицїї цих критерїїв гуманїстична психологїя, не витримують нїякої критики. Це ще бїльшою мїрою стосується психологїї, яка у дослїдженнї психїки враховує наявнїсть духовної сфери.

Вважають, що природничо-наукова система побудови і верифїкацїї наукового знання найстрогїша, найстрункїша і найпростїша в отриманнї, освоєннї і застосуваннї нових знань.

При поясненнї психїчних явищ основним критерїєм у природничо-науковїй парадигмї є визнання принципу детермінїзму – всезагальна зумовленїсть психїчних явищ реалїями об'єктивного матерїального і соціального свїтів. Визнання чи невизнання цього принципу розглядається як одна з найважливїших вїдмїнностей мїж природничо-науковою та гуманїстичною парадигмами у психологїї.

Також для природничо-наукової парадигми характерно: а) визнання досконалості природознавства і недосконалості психології; в) розгляд експерименту як головного шляху перевірки істини; г) потреба розчленовування цілого на елементи і встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків; г) існування об'єктивного знання та абсолютної істини; д) визнання суті наукового пояснення як підведення індивідуальних випадків під «загальні гіпотетичні закони».

11. 3. Гуманістична парадигма

Психологія, яка орієнтується на природничо-наукову парадигму, не передбачає врахування індивідуальності психіки. Однак головною формою існування психічного є його індивідуальна неповторність, активність і самоактивність. У психології виникла криза, на подолання якої були спрямовані зусилля «філософії життя» В. Дільтея, феноменологічної філософії Е. Гуссерля і М. Гайдеггера.

Уперше термін «гуманітарна психологія» використано у працях Е. Шпрангера, К. Ясперса. Предметом цієї психології стало переживання. Вони вважали, що тільки розуміння веде в глибини душі, тоді як природничо-наукове пояснення охоплює лише поверхню душевного життя.

Так, В. Дільтей розділив усі наукові дисципліни на науки про природу, що спрямовані на *пояснення* свого предмета, і науки про дух, зорієнтовані на його *розуміння*. Розуміння вчинків, станів іншої людини містить їх пояснення, але на рівні «внутрішньої» детермінації.

В. Дільтей виступає проти спроб перенести на психологічну причинність старе розуміння детермінізму, а також принципу експериментування як перевірки висунутих гіпотез. Ланка гіпотез не може допомагати психологічному пізнанню, оскільки «в пізнанні природи пов'язані комплекси встановлюються завдяки утворенню гіпотез, а в психології пов'язані комплекси первинні і дані в переживанні».

Суть, ядро психічного – мотиваційні і почуттєві взаємозв'язки – можна тільки зрозуміти, але не пояснити. З допомогою причинної редукції можна пояснити психофізичні взаємозв'язки, але не зрозуміти власне психічне. Прибічники розуміючої психології критикували метод індукції (рух думки від фактів до загального), в основі якого – пояснення, експеримент, вимірювання, статистика. Вони, зокрема, ставили інтуїцію вище за індукцію (індуктивно-раціональний спосіб мислення в процесі пізнання).

Традиційно гуманізм трактують як самоорганізаційний принцип людського буття, що розглядає людину як самоцінність і найвищу мету суспільства (М. Бердяєв, А. Камю, К. Поппер, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр, П. Тейяр де Шарден, Л. Толстой, Е. Фромм, М. Гайдеггер, К. Ясперс та ін). Адаже гуманізм пов'язаний із суб'єктивністю.

У гуманістичній психології розуміння разом з переживанням стало предметом аналізу та вивчення. На думку В. Дільтея, переживання і розуміння перебувають у відношенні взаємної зумовленості. Так, розуміння робить переживання «усвідомленим, воно стає життєвим досвідом. У розумінні переживання виводиться з вузької суб'єктивності у сферу цілісного і загального. Оскільки розуміння зорієнтоване на загальне, то в індивідуальному повинно стати побаченим надіндивідуальне, загальне».

Для розуміючої психології первинним є ціле, взаємозв'язок, а для пояснювальної – частини (елементи): «Той, хто досліджує за допомогою методу розуміння рухається аналітично, намагається розкласти ціле на складові частини. Той, хто досліджує з допомогою методу пояснення, змушений конструювати взаємозв'язки частин, тобто займатися синтезом».

Особливість психологічного методу розуміння полягає в тому, що душевні процеси, які ми сприймаємо внутрішньо, виступають у нас з різним усвідомленням їх цінності для загального. Так, у внутрішньому розумінні відділяється суттєве від несуттєвого. Пізнання суті через безпосереднє усвідомлення є головною метою прийомів розуміння. «Суть є чимось більшим, ніж взаємозв'язок фактів, вона виходить заіснуюче; вона є результатом творчого акту».

Без участі особистості не можна прийти до істинного та повного розуміння. Розуміння, за Е. Шпрангером, це – пізнання сенсу. Ми розуміємо тільки те, що має для нас сенс. Ми розуміємо людину, якщо знаємо, якими цінностями вона керується в житті, і порівнюємо її цінності з об'єктивно значущими та нашими особистими цінностями. Йдеться про розуміння через знаходження місця окремого в загальному смисловому зв'язку.

Сьогодні метод розуміння представлений у Дж. Брунера як наративний шлях пізнання.

Дж. Брунер виділив два шляхи придбання людиною знань про світ. В рамках першого шляху, освоєного пояснювальною психологією (їм належать усі номотетичні підходи), передбачається причинно-наслідкова детермінація подій і певні схеми співвіднесення логічних і емпіричних перевірочних процедур. Другим шляхом виступає апеляція до культури, а значить, до контексту ситуації, динаміці значень і смислів, а головне – до наявності взаємодії з кимось (контекстуально – суттєве придбання в трактуванні надіндивідуальних смислів в сучасних підходах). Розкриття культурно-опосередкованих психічних реалій передбачає перехід до нової методології, яку він називає «оповідальна» (наративна). Пояснення досвіду здійснюється за допомогою його перетворення в оповідальну структуру. Оповідальна необхідність тим самим приходить на зміну встановлення причинної детермінації. Критерій істинності чи хибності до оповідного пояснення важко використати, оскільки і вигадані історії підпорядковуються «оповідній структурі», як і справжні. Наративна методологія припускає опосередкованість психологічного знання, на відміну від безпосереднього переживання в старій парадигмі описової психології.

Розуміння – не інтуїтивне явище, воно «завжди передбачає наочність (презентативну і репрезентативну). Душевні взаємозв'язки ми сприймаємо безпосередньо, наприклад безпосередньо розуміємо дитину, яка безуспішно намагається дістати яблуко і тому плаче. За Г. Олпортом, пряме сприйняття ніколи не розкриває зв'язок між віддаленими причинами та актуальними явищами, тоді як розуміння людини вимагає знання такого роду зв'язків. Для розуміння потрібні знайомство, запас досвіду, причинний і структурний аналіз – усе це вимагає, очевидно, асоціативної активності.

Процес розуміння полягає в тому, що людина зі знаків, чуттєво даних ззовні, пізнає певний внутрішній зміст, те психічне, виявленням якого є вона сама. Розуміння довгочасно фіксованих життєвих виявів називають витлумаченням, або інтерпретацією.

Гуманістичних психологів цікавить психіка здорової людини, можливості її вдосконалення та розвитку. Специфічним об'єктом цього напряму психологічних досліджень стали смислові структури і вищі екзистенційно-онтологічні цінності людини — любов, свобода, творчість, відповідальність, самоактуалізація, психічне здоров'я, а також неповторність, унікальність, індивідуальність кожної особистості.

Гуманістична психологія охоплює теорію самореалізації особистості Г. Олпорта, концепцію самоактуалізації А. Маслоу, систему поглядів К. Роджерса.

У гуманітарній парадигмі пізнаване – кінша людина або колективний суб'єкт – не є жорстко детермінованою системою, не підкоряється строгим законам, а володіє здатністю до внутрішнього розвитку (щодо людини) та свободою волі. Стосовно особистості людини чи соціальної спільноти некоректними є фінальні моделі і прогнози, побудовані на принципі детермінізму. Може йтися тільки про сценарії варіантів розвитку подій, коли в кожен момент часу людина або суспільство реалізують одну можливість набору потенційних можливостей.

11. 4. Конструктивістська парадигма

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. науковці усвідомили, що можна керувати розвитком культури, спрямовувати його. Наука має не лише пізнавально-описову спрямованість, а й (передусім це стосується гуманітарної науки) творчо-конструктивну функцію.

Філософською основою конструктивізму є переосмислення ідей І. Канта та Й. Фіхте. І. Кант чітко розмежував віру в об'єктивну дійсність (об'єкт) і віру в необ'єктивну дійсність (річ-у-собі). «Річ-у-собі» — філософський термін, що позначає речі, як вони існують самі по собі (або «в собі»), на відміну від того, якими вони є «для людей» — в їх пізнанні. За І. Кантом теоретичне пізнання можливе лише стосовно явищ, але не щодо «речі-у-собі». Отже «річ-у-собі» — це непізнана основа плотського відчуття і розсудливо мислимих предметів.

За Й. Фіхте, пояснення «реального життя» свідомості можливе, але лише на основі практичного ставлення Я до світу. Фундаментальною здогадкою Й. Фіхте є те, що він зрозумів недостатність споглядальної свідомості і проклав шлях до пояснення світу на основі «практичного» ставлення.

Згідно конструктивізму, реальність — це не тільки те, що ми бачимо, а й те, що ми конструюємо. Структурне бачення відрізняється від досвіду мислення як аналізу очевидності. Так, конструктивне моделювання враховує структурні елементи системи, внутрісистемні рівні та взаємодію з іншими реальностями, передбачає їх комбінування.

Нині існують різні тлумачення об'єкта конструктивної психології. Так, вона може визначатися як наука про сутність, цінності і способи розвитку психіки. М. Гусельцева вважає, що принцип відображення має бути доповнений принципом створення дійсності, інакше за межами психологічного аналізу залишаться усі феномени людської творчості. Конструктивна психологія прагне зрозуміти психічну діяльність не в термінах причин і наслідків, а в термінах інтенцій, планів, взаємодій, колективних процедур, практик. У її межах особистість розглядається як джерело людських учинків і один з учасників інтерсуб'єктивної взаємодії. Окрім того, у центрі психологічного дослідження опиняється лінгвістична або символічна взаємодія. Особливого значення набувають мовні і культурні чинники психологічної діяльності.

У сучасній психології варіантом конструктивістської психології є теорія особистісних конструктів Дж. Келлі. Згідно з нею, суб'єкт, подібно до вченого, висуває і перевіряє альтернативні гіпотези про світ, а його поведінка розглядається не як реакція на зовнішні стимули, а радше як питання, поставлене світу. Незважаючи на громіздкий апарат формалізації, що охоплює багатовимірну статистику, факторний і детермінаційний аналіз, побудова суб'єктивних семантичних просторів виступає операційною моделлю свідомості. Як вважає Дж. Келлі, «поведінка людини каналізується тими самими руслами, якими відбувається антиципація подій». Це положення близьке до принципу єдності свідомості і буття С.Л. Рубинштейна і виходить з того, що «не лише буття визначає свідомість, а й свідомість організовує, структурує буття».

Конструктивність є важливою ідеєю для психології, але за умов духовного осмислення. Так, культура, ментальність, мистецтво і навіть політика ХХ ст. — виявилися насиченими деструктивними ідеями психоаналізу З. Фрейда, які за своєю суттю є психотерапевтичними міфами.

Свого часу К. Роджерс вказував на практичні успіхи психології та одночасно виражав побоювання з приводу її можливої могутності, оскільки маніпулювати свідомістю можна не лише з творчою метою, а й з руйнівною.

У межах конструктивістської парадигми знання є продуктом домовленості — конвенції чи консенсусу. Будь-які наукові типології, системи цінностей або соціальні утворення є результатом громадянської домовленості. Знання є продуктом соціального, культурного та особистісного конструювання, а тому вони характеризуються необ'єктивністю, історичністю (минуцтвом), суб'єктивністю, штучністю». Соціальні норми, ціннісні орієнтації, значення елементів — складових дієвості не досягаються особистістю шляхом пасивного сприйняття, а конструюються у процесі розгортання різних форм соціальної інтеракції (бесіда, діалог, суперечка, доповідь, обговорення, диспут, дебати, дискурс тощо), тобто живої, передусім емоційно-пристрасної та рекурсивно-саморозвиткової міжособистісної взаємодії».

Конструктивізм тісно пов'язаний із постструктуралізмом, який намагається довести неможливість існування незалежної індивідуальної свідомості. Його послідовники стверджують, що у своєму мисленні людина постійно і несвідомо керується мовними структурами. Вони фактично заперечують теорію цілісної, самодостатньої, автономної людської істоти. Постструктуралізм розглядає фрагментованого індивіда з розщепленою свідомістю і без будь-якої перспективи віднайдення своєї цілісності, себе самого.

Поряд з конструктивною тенденцією у психології існує і деструктивна. Так, психологи долучилися до створення різних маніпулятивних технологій (наприклад, НЛП), рекламної продукції (послуг, продуктів, медикаментів тощо), виборних технологій.

Отже, існує небезпека, що реалізація конструктивізму стане методологічною основою створення деструктивних маніпулятивних технологій, спрямованих на суспільну та індивідуальну свідомість. Створення нових структур свідомості та самосвідомості особистості є небезпечним для психічного, психологічного, морального та духовного здоров'я людини. Постає дуже важлива світоглядна проблема – у якому напрямі здійснювати конструктивні зміни та до якої міри. Конструктивність може перетворитися на деструктивність, якщо не враховуватиме абсолютних цінностей – любові, добра, свободи, відповідальності. Без орієнтації на духовне начало в суспільному та індивідуальному житті створення нових радикальних технологій та психологічних феноменів є небезпечним.

11.5. Трансперсональна психологія та її методологічні орієнтації

Зараз у психології набирає сили четверта хвиля – трансперсональна психологія. Сам по собі цей проект не обмежується психологією, а проявляється в мистецтві і сучасних духовних практиках. Скрізь, де люди виходять за межі обмежень, в яких вони живуть, і вивчають способи та методи виходу за ці межі, що накладаються сім'єю, культурою, освітою, людським баченням, можна знайти ідеї, співзвучні трансперсональній психології.

Стверджується, що транс – це наскрізна базисна властивість душі (про це здогадувався З. Фройд, аналізуючи первинне «океанічне почуття» немовляти).

Прадавньою формою трансперсональних практик є шаманізм. Трохи пізніше в надрах культури виник затіяний Ф. Ніцше бунт проти обмежень культури. У сучасну епоху в Америці відбулася психоделічна революція, коли десятки мільйонів людей отримали психоделічний досвід переживання незвичайних станів свідомості. Ці експерименти людей з власною психікою призвели до поширення наркотиків серед молоді, руйнування здорових основ цивілізації.

Предметом наукового дослідження в трансперсональній психології стали «психологічні виміри релігійного і містичного досвідів. У результаті виникла система знань, які не можна назвати ні наукою (тому що неможливо відокремити себе від предмета, що вивчається, і досліджувати деякі «об'єктивні закономірності, ні релігією (тому що ці знання вимагають нескінченного експериментування). Ці знання називають практикою, їх неможливо передати ні через книги, ні навіть через інструкції до вправ, а тільки через живий досвід складної і багатогранної взаємодії між тією людиною, яка володіє таким досвідом, і тим, хто хоче ним оволодіти».

Християнська психологія, що ґрунтується на духовній парадигмі, пропонує прямі шляхи до цих станів.

Ключовим поняттям трансперсональної психології є поняття «змінені стани свідомості» (ЗСС). Ч. Тарту встановив, що перехід від одного стану свідомості до іншого відбувається за типом «квантового стрибка», з повним розривом специфічних взаємозв'язків психічних підсистем та їх наступною перебудовою в нову стабільну структуру свідомості, що супроводжується зміною функціонування найважливіших психічних процесів.

Інший дослідник С. Гроф запропонував нову картографію людської психіки та новаторські уявлення про духовну кризу. Він переконує, що безліч захворювань, які

констатує традиційна психіатрія, часто є не хворобами, а кризами зростання. Традиційна психіатрія нечутлива до цього процесу, у своїх класифікаціях заморожує його окремі фази як різні види патології, розглядаючи їх як ненормальності, а не як стадії еволюційного перетворення психіки. Ті, кого вважають у психіатрії невротиками і психотиками, іноді є людьми, які спонтанно зустрілися з потужним духовним досвідом і не зуміли впоратися з ним.

С. Гроф стверджує, що у кожному з нас існує латентне духовне ядро. Це ядро починає в особливий спосіб актуалізуватися тільки за умови його активізації досить потужним стимулом. Так, позатілесний досвід людини, отриманий під час клінічної смерті (мандрівка через царство темряви в яскраво освітлену зону і зустріч з небесними істотами – це тільки один із багатьох прикладів каталізації духовних змін.

У трансперсональній психології для зміни свідомості використовують спеціальні дихальні техніки. У цій ситуації причинами зміни станів стають зміни газового складу крові і кислотно-лужної рівноваги. Це є пусковим механізмом перебудови мозкового кровообігу, зміни хвилевої структури електричної активності мозку, що нагадує «квантовий стрибок». Закономірним є формування потужного і великого фокусу дельта-ритму, що локалізується у правій півкулі. Досить часто він охоплює всю праву півкулю, викликаючи асоціації з «правосторонньою свідомістю». Розвиток процесу, що відбувається за стабілізації величин дефіциту вуглекислого газу в крові на максимальних значеннях, супроводжується різким збільшенням потужності та домінуванням дельта і тета-ритмів.

Фізіологічним механізмом компенсації дихального алкалозу при гіпервентиляції є блокування ниркового механізму затримки потовиділень. Внаслідок цього відбувається виведення додаткової кількості лугів в сечу та спостерігається істотне зрушення кислотно-лужної рівноваги (РН) сечі в лужну сторону. Результатом цього є сечогінний ефект та розчинення каменів кислотного складу. Вважають, що гіпервентиляція є більш інтенсивною технікою в порівнянні з холотропним диханням, ребефінгом та ін. Мимовільна гіпервентиляція призводить до виникнення «м'яких» ЗСС (потокові або ресурсні стани). Однак «до останнього часу дослідники цієї проблеми обмежувалися лише самими непрямими знаками змін, що відбуваються в підсвідомій сфері».

У голотропних станах свідомості люди отримують трансперсональний досвід ідентифікації з простором за межами власного еґо. Кожен, хто мав такий досвід, визнає, що це був тимчасовий стан. Одночасно людині страшно трансцендувати у просторі свого існування. З одного боку, у неї є глибинні прагнення стати усім, а з іншого боку, великий страх значно розширити простір своєї душі. Людина прагне до нірвани – до кінця страждань, до іншого берега океану життя, до гавані порятунку, істини, вічності – трансцендентування свого індивідуального Я в часі, в просторі, у свідомості. Одночасно кожен жорстко вкорінений у своєму Я. Цей глибинний конфлікт людського існування породжує творчу енергію свідомості та вічне прагнення наповнити своє життя сенсом, а існування – відношеннями, переживаннями і стражданнями, але з Великою Надією на досягнення внутрішньої і зовнішньої Гармонії.

Особистість у межах свого внутрішнього світу трансцендує від периферії (повсякденності, соціальності) до глибинного (духовного Я), де зосереджені найфундаментальніші здатності особистості: вірити, знати правду, творити любов і добро, прагнути свободи і відповідальності. У такий спосіб особистість долає межі буття: часу, місця, значень, цінностей і смислів. Завдяки активному живому процесу взаємокомунікації різнопорядкових світів людина виходить із стану самодостатності для справжнього взаєморозуміння з Іншим. Вона не лише може спілкуватися з людьми як з «іншими» (іншими по-справжньому), а і з різнопорядковими сутностями – як з простішими «братами меншими», так і із складнішими — групою, культурою, нацією, космосом. Як зазначає Р. Волш, у трансперсональних переживаннях почуття

самототожності виходить за межі індивідуального, особистого, самості, охоплюючи людство загалом, життя, дух і космос.

Слід зауважити, що академічна психологія критикує трансперсональну психологію за «легковажну асиміляцію нею окультних знань, починаючи з шаманізму». Найпослідовніше трансперсональну психологію критикують християнські психологи, звертаючи увагу на згубність несамокерованого процесу трансцендентування з небезпечними для людини наслідками. У східній філософії, яка є основою новітніх напрямів психології, зокрема у філософії йоги, вважають, що стан медитації благотворно впливає на душу і здоров'я людини, оскільки при цьому знижується ритм дихання, зменшується частота серцевих скорочень тощо. Її представники стверджують, що такий стан є найкращим відпочинком для душі та тіла, шляхом виходу в духовну сферу. Отець Анатолій (Берестов) та академік-нейрофізіолог С. Крапивін, досліджуючи роботу мозку людей, що перебували у стані медитації (самогіпнозу) дійшли висновку, що електроенцефалограми свідчать, що це ніякий не відпочинок, а особливий і неоптимальний стан мозку, небезпечна мобілізація всіх мозкових ресурсів, усіх наявних в особи фізіологічних сил. Фактично, це життя за рахунок майбутнього. Адепти трансперсональної психології пропонують за допомогою гіпервентиляції (поширеного дихання), гіпнозу, спеціально дібраної музики та використання деяких психотропних препаратів здійснювати «очищення» душі. Але неконтрольовані стани особистості, які виникають внаслідок застосування цих методів, можуть бути незворотними, призвести до деструктивних змін свідомості та особистості.

11. 6. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології

З самого початку розвитку психології як самостійної сфери наукового знання в ній виникло дві головні лінії: одна – зорієнтована на природничі науки, інша – на суспільні.

На першому етапі еволюції психологічної науки природничо-наукова парадигма явно домінувала, що виражалось у застосуванні позитивістських стандартів отримання і верифікації знання. В останні десятиріччя ХХ ст. і на початку ХХІ ст. гуманістична парадигма стає домінуючою.

Якщо гуманістична парадигма наголошує на «внутрішній» – феноменологічній – детермінації, тобто на зумовленості людських дій, відчуттів, когніцій самими відчуттями, когніціями та ін., то природничо-наукова парадигма – на їх зовнішній спричиненості, наприклад, нейрогуморальними процесами. Важко поєднувати ці парадигми, проте заперечувати легітимність однієї з них означає перекреслити відповідну сферу детермінації психічного.

Основну відмінність між природничо-науковим і гуманітарним підходами в психології пов'язують з відмінностями між «жорстким» природничо-науковим детермінізмом і соціокультурною детермінацією, що керує продуктивною діяльністю людей. Проте, Д. Леонт'єв зауважує, що людину можна одночасно розглядати, з одного боку, як природний об'єкт, індивідуальність, з іншою – як особистість, яка має внутрішній світ, що характеризується змістом взаємодій, в які їй потрібно вступати з Цим світом, щоб розкритися цей зміст. Перший спосіб розгляду є традиційним, класичним природничо-науковим підходом, другий – гуманітарним (некласичним). Природничо-науковий підхід теж може бути класичним, некласичним і навіть постнекласичним. Ототожнення некласичної і гуманітарної складових психології не цілком адекватне і з тієї причини гуманітарна існує з часів В. Дільтея і теж виглядає досить класичною.

Гуманістичну (гуманітарну) парадигму протиставляють природничонауковій, яка була ототожнена з експериментальною в науці. Психологічний експеримент давно перестав бути за своєю суттю природничо-науковим і став конструктивним. Експериментальний метод включений в діяльну і когнітивну парадигми, а також велику частину досліджень у рамках гуманістичної психології.

Гуманітарії звинувачують «природничників» у редукаціонізмі, спробі звести всі феномени психіки до біології і фізіології, пояснити психічне через «механістичні схеми»

рефлексів і реакцій. Крім того, існує редукція психіки в напрямі до соціального. У відповідь «природничники» звинувачують «гуманітаріїв» в ідеалізації. Одухотворені стани, осмислені психічні явища перетворюються на даності, що не передбачають причинного пояснення їх генези.

Однак розмежувати природничо-наукову і гуманістичну парадигми в психології навряд чи можливо. Значна частина психологічних праць містить як природничо-наукові (наприклад, у вигляді кількісних даних), так і гуманітарні (наприклад, у вигляді досить вільної інтерпретації цих даних) елементи. З іншого боку, сучасні дослідження усе більше відводять від протиставлення людини і світу природи, а загальний пошук альтернативних класичному механіцизму теорій, зокрема зорієнтованих на пізнання систем, що самоорганізуються, зближує фізичний і "гуманітарний" типи мислення.

На нинішньому етапі розвитку методології природничо-наукової і гуманітарної знання слід розглядати як взаємодоповнювальні. Так, якщо природничі науки є центром, фокусом з його атрибутами точності і чіткості бачення, то гуманітарні науки відкривають певні горизонти, але вони невиразні і розпливчаті.

Насправді необхідним є парадигмальний діалог представників різних традицій та критична рефлексія досягнутого порозуміння (конвенційної узгодженості) у трактуванні психологічної реальності. Український методолог психології Г. Балл пропонує ідеологію раціогуманізму як нову форму світогляду.

Існують спроби інтеграції психологічної науки та навіть створення інтегративної психології. Зокрема, пропонується розглянути і поєднати п'ять «хвиль» («кроків»), розвитку уявлень про предмет психології:

- 1) фізіологічні акти і закономірності (психофізіологія органів чуття);
- 2) особистість, суб'єктно-суб'єктне діалогічне ставлення до особистості (психоаналіз);
- 3) поведінка (біхевіоризм);
- 4) вищі цінності, самоактуалізація особистості, творчість, любов, свобода, відповідальність, автономія, етика міжособистісної комунікації (екзистенційно-гуманістична психологія);
- 5) переживання почуття самототожності, яке виходить за межі індивідуальної, особистої самості, охоплюючи людство в цілому, життя, Дух і космос (трансперсональна психологія).

Крім означених, ідеться про шосту – «комунікативну» методологічну хвилю у психології, спрямовану на відпрацювання технологій співвіднесення різних психологічних концепцій і розроблення процедур інтеграції психологічного знання. Завершує цю побудову сьома хвиля – інтегративна психологія, завдання якої полягає в тому, щоб через налагодження конструктивного діалогу між представниками різних напрямів психології наблизитися до адекватного розуміння психічної реальності. Наслідком такої інтеграції у психології є кристалізація вихідного розуміння предмета – «психе» – як «душі-розуму» або, якщо використати більш точне і сучасне поняття, – індивідуальної вільної свідомості.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте методологічні принципи та функції парадигми.
2. Якими способами у психології забезпечується «природничонауковість»?
3. В яких принципах у вивченні психічної реальності конкретизується природничо-наукова парадигма?
4. Назвіть відмітні риси гуманістичної парадигми.
5. Охарактеризуйте особливості пояснювальної психології та її відмінності від розуміючої психології.
6. Як визначає розуміючу психологію В. Дільтей?
7. Як визначає «описовість» психології Е. Шпрангер?

8. Охарактеризуйте метод розуміння представлений у Дж. Брунера.
9. Правомірність протиставлення гуманістичної(гуманітарної) та природничо-наукової парадигм.
10. Правомірність ототожнення природничо-наукової парадигми та експериментального методу.
11. Назвіть філософські передумови конструктивізму.
12. Охарактеризуйте конструктивізм у психології.
13. Охарактеризуйте зв'язок конструктивізму із постструктуралізмом.
14. Охарактеризуйте трансперсональну психологію та її методологічні орієнтації.
15. Як відбувається взаємодія, діалог парадигм у психології?

РОЗДІЛ II. ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

2.1. ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Мета проведення практичних занять полягає у структурно-логічному впорядкуванні й історико-генетичному транспективному розміщенні ключових теоретико-методологічних проблем психології, їх експериментальному і феноменологічному обґрунтуванні.

На практичних заняттях значна увага повинна приділятися моделюванню рефлексивної методологічної ситуації, в якій за наперед визначеними критеріями здійснювалася б оцінка певних психологічних теорій, підходів, парадигм, отриманих закономірностей і прогнозованих тенденцій розвитку розглядуваних психічних явищ, ідентифікувалися б «проблемні місця» теоретико-методологічної несумісності, формалістичні побудови і псевдонаукові експериментальні результати, диференціювалися б факти й артефакти тощо.

Практичні заняття призначені для розширення й закріплення знань, отриманих в лекційному курсі з дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» та повинні сприяти свідомому засвоєнню студентами теоретичних основ сучасної психологічної науки, формуванню стійких інтересів до психологічних знань і їх вживання з практики.

У планах занять передбачені модульні тестові завдання, як одна з форм закріплення навиків використання понятійно-термінологічного апарату, а також контролю знань. У цикл занять включені практичні завдання, що передбачають освоєння студентами навиків методологічного аналізу психологічних концепцій, досягнень психологічних шкіл різної спрямованості. Практичні заняття передбачають різні форми групової та індивідуальної роботи, роботу із словником, анотування наукової та науково-методичної літератури.

Загальна схема проведення заняття

1. Ознайомлення студентів із темою заняття і планом роботи.
2. Повторення і закріплення основних психологічних понять за темою.
3. Групове обговорення списку наукової та науково-методичної літератури за темою.
4. Публічне представлення доповідей за основними питаннями теми.
5. Групове обговорення прослуханих доповідей під керівництвом викладача
6. Творча робота (письмова чи усна) або робота.
7. Ознайомлення з темою наступного заняття і темами доповідей, рефератів, контрольних робіт, літературою, що рекомендується.

Організація роботи студентів

За кожною темою представлені плани заняття, основна література, практичні завдання, а також основні питання теми для обговорення, поданий список додаткової літератури. Основна література має бути вивчена студентами. Використовуючи додаткову літературу, студенти за пропозицією викладача готують доповіді за деякими питаннями курсу, або анотації. Практичні завдання також виконуються письмово в зошиті для практичних занять. Працюючи над доповідями, студенти мають використовувати, окрім рекомендованої літератури, додаткові джерела, освітлюючи окремі проблеми психологічної науки. Передбачається, що за час, відведений учбовим планом на вивчення курсу, кожен студент пише доповіді і докладає їх зміст на практичних заняттях.

Самостійна робота студентів

Готуючись до практичного заняття студентів рекомендується виконати наступну роботу:

1. Підібрати за темою необхідну літературу і вивчити її.
2. Підготувати анотацію або рецензію за наданим варіантом наукової або науково-методичної літератури.

3. Викласти вивчений матеріал у формі тез доповідей (тривалість виступу 5 – 7 хвилин).
4. Підготувати творче завдання (у випадку його наявності).
5. Підготувати реферат для модульного контролю.

Методичні прийоми проведення заняття:

Під час практичного заняття викладачеві слід виділяти і тримати під увагою такі основні його компоненти:

– вступне слово викладача має визначати основну мету практичного заняття, місце, яке займають питання даного практичного заняття в курсі дисципліни; головні питання практичного заняття; методичні рекомендації щодо виступу студентів з даної тематики;

– обговорювання питань практичного заняття повинно проходити з залученням обґрунтованих міркувань студентів з приводу виступів учасників заняття, запитань, які виникають у студентів; з організацією дискусії, корегуванням її в межах запланованої теми, коротким висновком після кожного питання;

– заключне слово має реалізовувати мету практичного заняття, давати конструктивний аналіз усіх виступів та відповідей, стимулювати активність студентів.

Методи перевірки знань:

Опитувальний-метод перевірки знань, при якому суб'єкт перевірки ставить запитання об'єкту (в усній або письмовій формі).

Реферативний – метод перевірки знань, при якому заздалегідь визначені студенти (слухачі) доповідають по конкретній тематиці з наступним обговоренням.

Безмашинний програмований контроль – метод перевірки знань, при якому зі слухачами проводиться тестування.

Перевірка конспектів лекцій – метод перевірки знань, який полягає у перевірці лекційного матеріалу у зошитах.

2.2. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ (МОДУЛЬ 1)

2.2.1 Заняття 1. Структура та функції методологічного знання, його значення для психології (тема 1)

Мета: дати загальне уявлення про структуру та функції методологічного знання.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Визначення методології науки.
2. Види і форми рефлексії наукового знання.
3. Співвідношення поняття «методологія» із поняттями «світогляд» «філософія», «наука», «наукознавство»
4. Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного методологічного аналізу.
5. Структура методологічного знання.
6. Значення методологічного знання для психології.
7. Базові поняття методології.

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

51. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
52. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
53. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер,

2010.

54. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.

55. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.

56. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.

57. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.

58. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

59. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.

Допоміжна література:

1. Юревич А.В. Наука и паранаука столкновение на территории психологии / А.В. Юревич // Психологический журнал. – 2005. – № 1. – С 79 – 87.

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури: Юревич А.В. Наука и пара наука столкновение на территории психологии / А.В. Юревич // Психологический журнал. – 2005. – № 1. – С 79 – 87.

Робота із словником: методологія, рефлексія науки, дескриптивна методологія, нормативна методологія, онтологізм, гносеологізм, методологізм.

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Складіть перелік основних методологічних проблем психології; проаналізуйте шляхи та перспективи вирішення цих проблем. Результати зафіксуйте у таблиці 1:

Таблиця 1. Проблеми методології психології

Основні проблеми	Шляхи вирішення
1.	
2.	
...	

По завершенні роботи група студентів (або студент) презентує готову таблицю. Перед студентами висувається завдання проаналізувати результати власної роботи та роботи колег, дати відповіді на питання:

- які проблеми методології психології найактуальніші?
- чи доцільно розглядати проблеми психології та проблеми методології науки окремо одні від одних?

Завдання для самостійної роботи:

1. Продумайте та у вигляді тез опишіть виступ психолога перед колегами з приводу значення методологічного знання для психології.

Під час заняття студенти об'єднуються в групи по 3-4 особи, обговорюють завчасно підготовлені виступи, спільно готують виступ, який презентує один студент від кожної групи. На час виступів решта студентів виконують ролі колег, які заслуховують виступи та задають психологу питання. Після заслуховування останнього виступу, студенти аналізують їх за наступними критеріями:

- чи зміг психолог розкрити значення методологічного знання для психології;
- чи був психолог переконливим, тактовним, чим справив враження на колег;

Питання для обговорення матеріалу:

1. Що таке «методологія»?
2. Розкрийте змістовні аспекти форм рефлексії наукового знання.
3. У чому відмінність поняття «методологія» та понять «наука», «наукознавство», «світогляд», «філософія»?
4. Які два види методологічного знання були виділені Е. Г. Юдіним?
5. Дайте змістовну характеристику кожному з чотирьох рівнів методологічного знання.
6. Що входить в предмет науки?
7. Дайте характеристику понять «предмет дослідження», «об'єкт дослідження», «пізнавальна ситуація».
8. Які елементи входять до пізнавальної ситуації?
8. У чому специфіка пізнавальної ситуації в психології.

2.2.2. ЗАНЯТТЯ 2. РІЗНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 5)

Мета: дати загальне уявлення про різні підходи до розуміння і визначення предмета психології.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття:

1. Емпірична і теоретична психологія. Сучасне уявлення про теоретичні та емпіричні методи в психології
2. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізма та інші досягнення)
3. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки
4. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

Допоміжна література:

1. Бассин Ф.В. О развитии взглядов на предмет психологии // Вопросы психологии, 1971.– №4.– С. 101–113

2. Аллахвердов В.М. Предмет психологии сквозь призму единой теории психологии / В.М. Аллахвердов // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 100 – 104

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури: Бассин Ф.В. О развитии взглядов на предмет психологии // Вопросы психологии, 1971.– №4.– С. 101–113

Рецензування літератури: Аллахвердов В.М. Предмет психологии сквозь призму единой теории психологии / В.М. Аллахвердов // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 100 – 104

Робота із словником: асоціанізм, емпіризм, раціоналізм, структуралізм, онтологія.

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Проаналізуйте особливості визначення психічних явищ в різних підходах; визначте недоліки. Результати зафіксуйте у таблиці 2:

Таблиця 2. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів

Підхід	особливості та недоліки
1.	
2.	
...	

Завдання для самостійної роботи:

1. Обґрунтуйте помилковість виокремлення психології емпіричної та психології теоретичної.

2. Складіть тези доповіді на тему: «Підстави виділення психології в самостійну науку».

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Визначте уявлення про емпіризм і раціоналізм в рамках філософського знання.

2. Дайте характеристику сучасних уявлень про теоретичні та емпіричні методи в психології.

3. Дайте характеристику підстав виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізму та інші досягнення).

4. У чому полягає науково-історична логіка становлення науки про психічні явища (за Л. М. Веккером).

5. Виділіть визначення психічних явищ в контексті різних підходів. Що таке психіка?

6. Визначте особливості та недоліки нейрофізіологічних концепцій психіки.

7. Визначте особливості та недоліки асоціативної психології.

8. Визначте особливості та недоліки структуралізму.

9. Визначте особливості та недоліки гештальтпсихології.

10. Визначте особливості та недоліки функціональної психології.

11. Визначте особливості та недоліки біхевіоризму.

12. Визначте особливості та недоліки психодинамічного напрямку (фрейдизм, психоаналіз, психологічний енергетизм).

13. Як психічні явища визначаються у вітчизняній психології?

2.2.3. ЗАНЯТТЯ 3. КРИЗА В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПОШУКИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ (ТЕМА6).

Мета: дати загальне уявлення про різні підходи до розуміння кризи психології.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Психологія свідомості та ознаки кризи
2. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л.С. Виготським
3. Сучасний стан кризи і варіанти її подолання
4. Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

Допоміжна література:

1. Виготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование / Л.С.Виготский // Виготский Л.С. Собр. Соч. В 6 т.. – М. Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 291 – 436.

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури: Виготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование / Л.С.Виготский // Виготский Л.С. Собр. Соч. В 6 т.. – М. Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 291 – 436.

Робота із словником: асоціанізм, інтроспекціонізм, атомізм, механіцизм, структуралізм, функціоналізм, криза, мультипарадигма, метадиґма, методологічний монізм, методологічний анархізм, методологічний лібералізм, методологічний плюралізм.

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Виділіть основні моменти критики психології свідомості в різних школах (біхевіоризм, психоаналіз, гештальтпсихологія і т.д.). Результати зафіксуйте у таблиці 3:

Таблиця 3. Основні моменти критики психології свідомості в різних школах (біхевіоризм, психоаналіз, гештальтпсихологія і т.д.)

Підхід	Предмет критики
1.	
2.	
...	

По завершенні роботи група студентів (або студент) презентує готову таблицю. Перед студентами висувається завдання проаналізувати результати власної роботи та роботи колег, дати відповіді на питання:

- які положення психології свідомості критикує та чи інша школа?
- чи є можливість вирішення проблем психології у межах певного підходу?

Завдання для самостійної роботи:

1. Напишіть есе на тему «Методологічні підстави кризи за Л.С. Виготським».
2. Складіть тези доповіді на тему: «Варіанти подолання кризи на сучасному етапі розвитку психології».

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Назвіть методологічні недоліки психології свідомості.
2. Виділіть основні моменти критики психології свідомості в різних школах (біхевіоризм, психоаналіз, гештальтпсихологія і т.д.).
3. Які методологічні підстави кризи виділив Л.С. Виготський?
4. Які перспективи розвитку психології можуть бути виділені у якості позитивних характеристик кризи?
5. У чому полягає комунікативна функція методології психології?
6. Які характеристики сучасної кризи психології виділяють дослідники?
7. Назвіть варіанти подолання кризи, що розглядаються на сучасному етапі розвитку психології.
8. Розкрийте поняття множинності парадигм.
9. Охарактеризуйте різні установки дослідників щодо ролі методологічного знання в конкретному дослідженні.

2.2.4. ТЕМА 4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ПОЯСНЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 7)

Мета: дати загальне уявлення про проблеми наукового дослідження в психології.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань.
2. Особливості психологічної причинності.
3. Проблема причинності в підході С.А. Рубінштейна
4. Характеристики законів у психології.
5. Проблема редуccionізму в психології
6. Психологічне дослідження: види, етапи. плани досліджень

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

60. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
61. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
62. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
63. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.

64. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
65. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
66. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
67. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
68. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.

Допоміжна література:

1. Залевский Г.В. Объяснение и понимание в психологии / Залевский Г.В. \ Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива ТЗЗ/ отв. Ред. А.Л. Журавлева, А.В. Юревич. – М.: Из-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 195 –122.
2. Левин К. Закон и эксперимент в психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 2001. – Т 22, № 2. – С. 101 – 108; № 3. – С. 116 –127.

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури: Левин К. Закон и эксперимент в психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 2001. – Т 22, № 2. – С. 101 – 108; № 3. – С. 116 –127.

Робота із словником: квазіпояснення, пояснення (номологічне, телеологічне), психологічна причинність, діюча причина, синхронічна причинність, редукціонізм

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Студенти об'єднуються у групи по 5-6 осіб. Група отримує завдання створити демонстраційний плакат – «Склад і структура сучасних наукових психологічних знань». Матеріали для роботи: ватман, фломастери. Робота аналізується за відповідністю добраної тематики, оригінальністю.

Завдання для самостійної роботи:

1. Напишіть есе на тему «Проблема причинності в підході С.А. Рубінштейна».
2. Складіть тези до доповіді «Розуміння причини в класичній та некласичній науці».

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Охарактеризуйте основні форми психологічних знань.
2. Визначте джерела описових знань про психічні явища.
3. Які існують способи пояснення психічних явищ?
4. Які існують типи теоретичного пояснення явищ.
5. Зіставте поняття «пояснення» і «квазіпояснення».
6. У чому полягають відмітні особливості психологічної причинності?
7. Які основні умови причинного (каузального) висновку?
8. Які особливості розуміння причини в класичній та некласичній науці?
9. Охарактеризуйте проблему причинності в підході С.А. Рубінштейна.
8. Охарактеризуйте специфіку кондиціонально-генетичних законів у психології (за К. Левіним).
9. Визначте методологічні підстави розгляду закону як «логічної координації» (за Ж. Піаже).
10. Охарактеризуйте положення системного підходу Б. Ф. Ломова.
11. Розкрийте можливості використання принципу імовірнісного детермінізму для встановлення законів в психології.
12. Як уникнути редукціонізму при аналізі та поясненні психічних явищ?
13. Які основні вимоги до планування наукового дослідження?
14. Які основні вимоги до проведення наукового дослідження?
15. Які основні вимоги до інтерпретації даних наукового дослідження?

2.2.5. ТЕМА 5. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 8)

Мета: дати загальне уявлення про фундаментальні проблеми психології.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Проблема об'єктивного методу в психології. Сучасні підходи до створення об'єктивного методу.
2. Психофізична і психофізіологічна проблеми в психології.
3. Проблема одиниць аналізу психіки.
4. Проблема біологічного і соціального.

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологи. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологи. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологи. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Допоміжна література:

1. Мазилев В.А. Методологические проблемы психологи в начале 21 века / А.В. Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – № 1. – Т 27. – С. 23 – 34.
2. Левин К. Закон и эксперимент в психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 2001. – Т 22, № 2. – С. 101 – 108; № 3. – С. 116 – 127.

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури. Мазилев В.А. Методологические проблемы психологи в начале 21 века / А.В. Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – № 1. – Т 27. – С. 23 – 34.

Робота із словником: психофізіологічний паралелізм, психофізіологічна відповідність, епіфеноменалізм, психофізіологічна взаємодія, емпіричний паралелізм

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Виділіть особливості та недоліки об'єктивного і суб'єктивного методів в психології. Результати зафіксуйте у таблиці 4:

Таблиця 4. Особливості та недоліки об'єктивного і суб'єктивного методів в психології

Об'єктивний метод	Суб'єктивний метод
-------------------	--------------------

По завершенні роботи група студентів (або студент) презентує готову таблицю. Перед студентами висувається завдання проаналізувати результати власної роботи та роботи колег, дати відповіді на питання:

- які сучасні дослідження спрямовані на пошук об'єктивного методу?
- чи є можливість вирішення проблеми об'єктивного методу в психології?

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть тези до доповіді «Методологічне значення робіт А.А. Ухтомського, Н.А. Бернштейна і П.К. Анохіна для вирішення психофізіологічної проблеми в психології».
2. Знайдіть можливість зображення однієї з проблем психології у метафоричній формі.

Запитання обговорення матеріалу:

1. Назвіть шляхи вирішення проблеми об'єктивного методу в рамках класичного і некласичного ідеалу раціональності.
2. Назвіть вихідні філософські передумови об'єктивного методу у вітчизняній психології.
3. Які сучасні дослідження спрямовані на пошук об'єктивного методу?
4. Виділіть предметну віднесеність психофізичної і психофізіологічної проблеми.
5. Охарактеризуйте основні варіанти вирішення психофізіологічної проблеми – паралелізм, взаємодія, відповідність.
6. Розкрийте точку зору емпіричного паралелізму за Ю.Б. Гіппенрейтер.
7. Визначте методологічне значення робіт А.А, Ухтомського, Н.А. Бернштейна і П.К. Анохіна для вирішення проблеми.
8. Як формулювали свої уявлення про одиниці аналізу психіки різні наукові школи?
9. Розкрийте значення аналізу за одиницями і аналізу за елементами.
10. Назвіть сучасні методологічні вимоги до одиниць аналізу.
11. У чому полягає якісна своєрідність людських здібностей в рамках діяльнісного підходу?
12. Поясніть розуміння співвідношення між генетичною і середовищною обумовленістю людських здібностей в рамках діяльнісного підходу.

2.2.6. ЗАНЯТТЯ 6. ТЕОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 9).

Мета: дати загальне уявлення про теорію діяльності як загально психологічну парадигму

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Історичні корені принципу діяльності.
2. Співвідношення понять «взаємодія», «відображення», «активність» із поняттям «діяльність».
3. Основні змістовні характеристики діяльності людини.
4. Теорія діяльності як загально психологічна парадигма

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологи. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологи. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологи. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Допоміжна література:

Артемьева Т.И. Общая характеристика категории «деятельность» / Методологический аспект проблемы способностей // Т.И.Артемьева. – М.: Наука, 1977. – С. 94-120.

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Анотування літератури. Артемьева Т.И. Общая характеристика категории «деятельность» / Методологический аспект проблемы способностей // Т.И.Артемьева. – М.: Наука, 1977. – С. 94-120.

Робота із словником: взаємодія, відображення, активність, образ, сенс, значення, діяльнісний підхід

Завдання для групової роботи:

Проведення «круглого столу» на тему: «Проблеми та перспективи діяльнісного підходу в психології» (обговорення особливостей, критичних зауважень; визначення перспектив).

Завдання для самостійної роботи:

Проаналізуйте основні змістовні характеристики діяльності людини. Зафіксуйте результати аналізу в схемі

Складіть тези до доповіді «Діяльнісна сутність особистості».

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Визначте наукові передумови визначення діяльності в якості загально психологічної парадигми
2. Які історичні корені принципу діяльності?
3. Охарактеризуйте розуміння категорії відображення в теорії діалектичного матеріалізму.
4. Визначте роль категорії відображення у визначенні якісної специфіки психічного як властивості органічної матерії.

5. Охарактеризуйте взаємовідношення понять «активність» і «діяльність».
6. Визначте основні змістовні характеристики діяльності людини.
7. Розкрийте положення про первинність категорії «діяльність» як по відношенню до суб'єкта, так і предмету діяльності.
8. Розкрийте зміст такої характеристики діяльності як предметність.
9. Розкрийте зміст такої характеристики діяльності як соціальна, суспільно-історична природа.
10. Визначте роль і значення поняття мотиву в теорії діяльності.
11. Розкрийте положення про спільність будови діяльності зовнішньої, матеріальної, і діяльності внутрішньої, психічної, що здійснюється в ідеальному плані.
12. Визначте теоретичні підстави виділення двох планів свідомості – свідомості як внутрішньої діяльності та свідомості як відображення (образ).
13. Розкрийте діяльнісну сутність особистості.
14. Чи існують перспективи діяльнісного підходу?

2.2.7. ЗАНЯТТЯ 7. КАТЕГОРІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 10)

Мета: дати загальне уявлення про категорії особистості в психології

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Особистість як системоутворююча категорія в психології
2. Положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу
3. Потреба в персоналізації і мотиви поведінки індивіда
4. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості.
6. Онтологічна модель особистості

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Допоміжна література:

Бахтин М.М. К диалогическому пониманию личности / М.М. Бахтин // Психология личности / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря, В.В. Архангельской. – М.: АСТ: Астрель, 2009. С. 64 –73. (Хрестоматия по психологии).

Робота з науковою та науково-методичною літературою:

Рецензування літератури. Бахтин М.М. К диалогическому пониманию личности / М.М. Бахтин // Психология личности / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея, В.В. Архангельской. – М.: АСТ: Астрель, 2009. С. 64 –73. (Хрестоматия по психологии).

Завдання для індивідуальної роботи:

Проаналізуйте типології теорій особистості за різними підставами (генеза, динаміка змісту, структура). Результати зафіксуйте у таблиці 5:

Таблиця 5. Типології особистості

Типології особистості	підстави	Основні постулати
1.		
2.		
...		

Завдання для самостійної роботи:

1. Обґрунтуйте положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу
2. Складіть тези доповіді на тему: «Особливості реалізації методологічних принципів (детермінізм, системність, розвиток) у загальнопсихологічних теоріях особистості».

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Розкрийте зміст понять, що характеризують принцип єдності й цілісності особистості.
2. Перелічіть основні положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу
3. Як реалізується потреба в персоналізації – соціогенна потреба бути особистістю?
5. Виділіть змістовні відмінності типологій теорій особистості заснованих на дихотомії «структурні моделі – функціональні моделі».
6. Як розкривається поняття особистості Л.С. Виготським?
7. Розкрийте основний зміст теорії самопричинності особистості В.А.Петровського.
8. В чому особливості історико-еволюційного підходу до розуміння особистості Асмолова?
9. Розкрийте постулати теорії особистості з позицій категоріального аналізу психології.
10. Як реалізуються методологічні принципи (детермінізм, системність, розвиток) у загальнопсихологічних теоріях особистості?
11. Які виділяються аспекти феноменології особистості?
12. Які концепції вирішують завдання розгляду генезису особистості?
13. У яких концепціях вирішуються проблеми динаміки змісту особистості?
14. У яких концепціях вирішуються проблеми структури особистості?

2.2.8. ЗАНЯТТЯ 8. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 11)

Мета: дати загальне уявлення про методологічні принципи психології

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Принцип детермінізму в психології.
2. Принцип активності в психології.

3. Принцип розвитку. Уявлення про розвиток людини в сучасній вітчизняній психології.
4. Принцип системності. Загальне визначення, конкретизації принципу в різних галузях психології.

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Борулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М, Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Допоміжна література:

Чуприкова Н.И. Теория отражения, психическая реальность и психологическая наука / Н.И. Чуприкова // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 174 – 192.

Робота з науковою та науково-методичною літературою: (анотування літератури).

Чуприкова Н.И. Теория отражения, психическая реальность и психологическая наука / Н.И. Чуприкова // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 174 – 192.

Робота із словником: детермінізм, активність, холізм, елементаризм, ізоморфізм, системний підхід.

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Складіть перелік основних методологічних принципів психології; проаналізуйте історичний шлях розвитку цих принципів; визначте сучасне розуміння. Результати зафіксуйте у таблиці 6:

Таблиця 6. Методологічні принципи психології

Основні принципи	Шляхи розвитку	Сучасне розуміння
1.		
2.		

По завершенні роботи група студентів (або студент) презентує готову таблицю. Перед студентами висувається завдання проаналізувати результати власної роботи та роботи колег, дати відповіді на питання:

- Які зміни відбулися в розуміння методологічних принципів психології в історичному аспекті?
- Чи доцільно розглядати проблему методологічних принципів психології вирішеними? Що впливає на їх визначення та зміну?

Завдання для самостійної роботи:

Продумайте та у вигляді тез опишіть історичну логіку формування системного підходу.

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Охарактеризуйте варіанти детерміністичних уявлень в історії науки за М. Г. Ярошевським: предмеханістичний, механістичний, біологічний, біопсихічний, соціопсихічний.

2. Які детерміністські уявлення існують в сучасній науці?

3. Як вирішувалася в роботах В.П. Зінченко проблема детермінації?

4. Визначте відмітні риси психологічних концепцій, що реалізують принцип реактивності.

5. Охарактеризуйте параметри прояву активності в діяльнісній парадигмі.

6. Охарактеризуйте якісну відмінність процесів зростання і власне розвитку.

7. Як реалізується принцип розвитку при аналізі онтогенезу?

8. Які особливості розвитку виділяє Л. І. Анциферова?

9. Визначте наукові передумови принципу системності.

10. Яка історична логіка формування системного підходу?

11. Охарактеризуйте розвиток уявлень про психологічні системи в школі Л.С. Виготського.

12. Які методологічні принципи системного підходу запропонував Б. Ф. Ломов?

2.2.9. ЗАНЯТТЯ 9. ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМ У ПСИХОЛОГІЇ (ТЕМА 12).

Мета: дати загальне уявлення про парадигми в психології.

Навчальний час: 2 години

План проведення практичного заняття

1. Сутність та функції парадигми.

2. Природничо-наукова парадигма психології

3. Гуманістична парадигма та її особливості

4. Конструктивістська парадигма

5. Трансперсональна психологія та її методологічні орієнтації

6. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології

Список рекомендованої літератури:

Основна література:

1. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.

2. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.

3. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.

4. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.

5. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
6. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
7. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологии. – М., Воронеж, 2005.
8. Никандров В.В. Методологические основы психологии. – СПб: Речь, 2008.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
10. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Додаткова література:

1. Ковалев Г.А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу // Вопросы психологии. – №3. – 1987. – С. 41–49.
2. Балл Г. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті Г. Балл // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 3– 14; 2007. – №2. – С. 14 – 26; 2007. – № 6. – С.3 – 16; 2009. – № 1. – С. 3 –21.

Робота із словником: парадигма, розуміння, конструктивізм, позитивізм, постпозитивізм

Робота з науковою та науково-методичною літературою: (анотування літератури):

(анотування літератури). Ковалев Г.А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу // Вопросы психологии. – №3. – 1987. – С. 41–49.

Завдання для групової або індивідуальної роботи:

Зробіть порівняльний аналіз основних положень природничо-наукової та гуманістичної парадигм. Результати зафіксуйте у таблиці 7:

Таблиця 7. Порівняльний аналіз основних положень природничо-наукової та гуманістичної парадигм

Критерій аналізу	Природничо-наукова парадигма	Гуманістична парадигма
1.		
2.		
.....		

Зробіть порівняльний аналіз основних положень пояснювальної та розуміючої психології. Результати зафіксуйте у таблиці 8:

Таблиця 8. Порівняльний аналіз основних положень природничо-наукової та гуманістичної парадигм

Критерій аналізу	Пояснююча психологія	Розуміюча психологія
1.		
2.		
.....		

Завдання для самостійної роботи:

Продумайте та у вигляді тез опишіть методологічні орієнтації транс персональної парадигми.

Запитання для обговорення матеріалу:

1. Охарактеризуйте методологічні принципи та функції парадигми.
2. Якими способами у психології забезпечується «природничо-науковість»?
3. В яких принципах у вивченні психічної реальності конкретизується природничо-наукова парадигма ?
4. Назвіть відмітні риси гуманістичної парадигми.
5. Охарактеризуйте особливості пояснювальної психології та її відмінності від розуміючої психології.
6. Як визначає розуміючу психологію В. Дільтей?
7. Охарактеризуйте метод розуміння Дж. Брунера.
8. Правомірність протиставлення гуманістичної (гуманітарної) та природничо-наукової парадигм.
9. Правомірність ототожнення природничо-наукової парадигми та експериментального методу.
10. Визначте філософські передумови конструктивізму.
11. Охарактеризуйте конструктивізм у психології.
12. Охарактеризуйте зв'язок конструктивізму із постпозитивізмом.
13. Охарактеризуйте предмет наукового дослідження в трансперсональній психології.
14. Який фізіологічний механізм досягнення «змінених станів свідомості» (ЗСС)?
15. Які перспективи взаємодії парадигм у психології.

РОЗДІЛ III. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студентів передбачає:

- складання формалізованої схеми кожної теми;
- написання рефератів із проблематики курсу;
- виконання тестових контрольних завдань;
- опрацювання навчальної літератури та першоджерел;
- визначення основних понять теми та виписування їх із поясненням у термінологічний словник.

3.1. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО СКЛАДАННЯ ФОРМАЛІЗОВАНИХ СХЕМ МАТЕРІАЛІВ КУРСУ

З метою встановлення осмислених зв'язків, узагальнення, систематизації та структурування набутої інформації для кожної теми обов'язковим є складання її формалізованої схеми. Складання таких схем є важливим етапом підготовки до практичних занять.

Алгоритм складання формалізованої схеми теми:

1. Перегляньте зміст теми і випишіть на окремі аркуші заголовки її питань.
2. Уважно вивчіть кожне питання теми, виписуючи з них основні поняття і категорії.
3. З метою знаходження зв'язків між поняттями і категоріями усередині теми ще раз прочитайте текст і знайдіть у тексті або на основі власних умовиводів узагальнюючі поняття та категорії.

4. Побудуйте формальну структуру, що включає обрані Вами поняття і категорії з урахуванням взаємозв'язку між ними.

5. Спробуйте усунути дублювання понять у схемі.

6. З метою звірки отриманої схематичної структури та при необхідності внесення уточнень до неї ще раз прочитайте текст.

До формалізованих схем висуваються такі вимоги:

- простота схематичного представлення, що виражається у мінімальній кількості елементів і зв'язків між ними, але з повним відображенням змісту теми;
- цільова і смислова значущість елементів і зв'язків;
- узгодженість елементів і зв'язків як усередині схеми, так і поза нею (взаємозв'язок з подібними суміжними схемами);
- наочність представлених схем, для чого використовуються засоби графіки, форм, кольорних відтінків, а також табличний, цифровий, діаграмний та інший ілюстративний матеріал.

Види логічних схем

– ієрархічна структура – це схема, у якій всі її елементи з'єднані за принципом руху від більш загальних до більш часткових, конкретних понять. У кінцевому вигляді має вигляд "дерево", на вершині якого розташоване найбільш загальне поняття, а на нижчих рівнях – усе більш часткові стосовно попереднього. Варіантом ієрархічної структури є класифікації понять, подій, явищ;

– логічний ланцюг – це схематичне представлення причинно-наслідкових зв'язків. Воно являє собою ланцюг взаємозалежних подій або явищ, кожне з яких виступає як наслідок попереднього. Логічні ланцюги можуть відбивати не тільки причинно-наслідкові зв'язки, але й взаємозалежні стадії певного процесу, при цьому демонструється логічний перехід від попередніх етапів до наступних;

– хронологічна послідовність – це ланцюг понять, категорій, фактів, пов'язаних хронологічно. Для наочності її представлення можуть використовуватися хронологічні графіки, таблиці тощо.

Формалізовані схеми теми можуть бути комбінованими і за необхідністю супроводжуватися-короткими коментарями.

3.2. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РОБОТ

Для ефективнішого опрацювання та засвоєння матеріалу студентам рекомендується написання реферативних робіт за темами, що представлені у навчально-методичних рекомендаціях до курсу.

Реферативною роботою називається короткий виклад результатів вивчення наукової проблеми у письмовому вигляді. Написання реферативної роботи базується на основі вивчення відповідної теми та дослідження літературних першоджерел. Це творча робота, яка не повинна бути заснована на переписуванні текстів: матеріали такої роботи повинні містити результати аналізу й узагальнення вивченої літератури, всебічної і критичної оцінки різних точок зору, власні судження і висновки, зауваження і рекомендації.

Виконання реферативної роботи здійснюється студентом самостійно під науковим керівництвом викладача, при цьому аналізуються тенденції змін основних положень психологічної науки, її предмета, об'єкта, методів, основних положень, шкіл, напрямків і течій, які тим чи іншим чином вплинули на розвиток знань про людину, її душі, психіки. Вивчення та відстеження даних тенденцій формує у студентів найбільш повне уявлення про психологію і її подальшому розвитку і перетворення. Виконання реферативної роботи можливо в такій послідовності:

- вивчення і системний аналіз основних проблем історії психології, визначення їх тимчасового аспекту і представників;
- вибір та узгодження теми реферативної роботи з викладачем;
- вивчення літературних джерел;
- складання плану роботи;
- написання реферативної роботи з відповідним аналізом наведених даних;
- складання списку використаних джерел наукової та навчальної літератури, першоджерел.

Структура реферату припускає наявність таких складових частин: титульний лист, план роботи, вступ, основний зміст, висновок, список літератури.

У вступі необхідно окреслити коло проблем, що розглядаються, сформулювати основні питання дослідження, розкрити значення й актуальність теми, її місце у досліджуваній дисципліні, визначити цілі та задачі роботи. За обсягом, вступ повинен складати 10–15 тексту роботи 1–1,5 сторінок).

Основний зміст роботи (основна частина) має точно відповідати змісту (плану). Даний розділ роботи розподіляється на розділи (параграфи), кожний з яких є закінченим структурним елементом і обов'язково має починатися завданням і закінчуватися висновком у відповідності до завдання та логічним переходом до іншого розділу (параграфу).

Немаловажне значення має стиль викладу, для якого повинна бути характерна наукова строгість. Варто уникати повторень, не допускати переходу до нової думки, доки попередня не одержала повного, закінченого виразу. Варто писати по-можливості короткими і зрозумілими реченнями. Рекомендується якнайменше робити посилань на себе, але якщо це необхідно, то вживати вираз у третій особі автор вважає, на думку автора, тощо. Не повинно бути надлишкових числових даних, цитат, діаграм, оскільки це відволікає від змісту та ускладнює його розуміння.

Цитати або запозичені думки, почерпнуті з літератури, повинні мати посилання на першоджерела. Вимогами передбачене оформлення посилань у квадратних дужках з вказівкою джерела (наприклад, [7], [7, с.56]).

У висновку робиться найважливіших положень, підводяться підсумки розкриття теми, формулюються висновки, пропозиції і рекомендації як теоретичного, так і практичного характеру. Висновок стисло викладає сутність тексту і не повинен містити цитат. Кількість висновків має дорівнювати кількості завдань. За обсягом дана частина роботи складає 5–10% основного тексту (до 1 сторінки).

Оформлення реферату здійснюється з урахуванням наступних вимог:

- обсяг реферативної роботи не більше 20-25 машинописних аркушів;
- кожна сторінка має порядковий номер, а також розмір: 35 мм – зліва, 15 мм – праворуч, 20 мм – зверху і знизу листа (порядковий номер проставляється в правому верхньому куті аркуша);

- робота повинна бути написана грамотно, розбірливим почерком або виконана машинописно, з відстанню між рядками 8-10 мм (1,5 інтервал, кегль 14, шрифт Times New Roman);

- оформлення титульного аркуша – стандартне;

- усі зазначені в змісті розділи і підрозділи повинні міститися в тексті роботи;

- текст не слід перевантажувати цитатами і загальновідомими міркуваннями, що не відносяться до тематики виконаної роботи;

- аналіз викладеного матеріалу в роботі повинен базуватися на основі отриманих знань по досліджуваному предмету (допускається в ув'язненні та індивідуальне ставлення, думка);

- текст повинен містити посилання на літературні й інші джерела, вказані в списку використаних джерел наукової та навчальної літератури;

- Список літературних та інших джерел оформлюється згідно вимогам.

Реферативна робота – це наукова праця малої форми. Нею не варто зневажати, оскільки вона є підготовкою до написання більш складних видів роботи: робіт (курсівих, дипломних тощо), сприяє формуванню і зміцненню навичок науково-дослідної діяльності, уміння самостійно міркувати, дискутувати, критично аналізувати і робити аргументовані висновки.

3.3. ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ЗА МОДУЛЯМИ КУРСУ

Змістовний модуль I. Загальні поняття методології науки

1. Структура методологічного знання
2. Значення методологічного знання для психології
3. Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання
4. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму
5. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера
6. Методологічні дослідження в постпозитивізмі (Т. Кун , І. Лакатос , М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабенд)
7. Філософсько-світоглядний рівень методологічного знання
8. Рівень загальнонаукової методології
9. Конкретно-наукова методологія. Тенденції розвитку, критерії оцінки.
10. Рівень процедур і технік дослідження; підходи до типологізації психологічних методів.
11. Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки).
12. Критерії відносної істинності наукових теорій. Логіка зміни наукових теорій.
13. Закони в складі наукового знання.

Змістовний модуль II. Теоретико-методологічні проблеми психології

1. Емпірична і теоретична психологія. Сучасне уявлення про теоретичні та емпіричні методи в психології

2. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізма та інші досягнення)
3. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки
4. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології
5. Психологія свідомості та ознаки кризи
6. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л.С. Виготським
7. Сучасний стан кризи і варіанти її подолання
8. Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи
9. Принцип детермінізму в психології.
10. Принцип активності в психології.
11. Принцип розвитку. Уявлення про розвиток людини в сучасній вітчизняній психології.
12. Принцип системності. Загальне визначення, конкретизації принципу в різних галузях психології.

Змістовий модуль III. Методологічна база психології: категорії, пояснювальні принципи

1. Історичні корені принципу діяльності.
3. Основні змістовні характеристики діяльності людини.
4. Теорія діяльності як загально психологічна парадигма
5. Особистість як системоутворююча категорія в психології
6. Положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу
7. Потреба в персоналізації і мотиви поведінки індивіда
8. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості.
9. Онтологічна модель особистості
10. Принцип детермінізму в психології
11. Принцип активності в психології.
12. Принцип розвитку. Уявлення про розвиток людини в сучасній вітчизняній психології.
13. Принцип системності. Загальне визначення, конкретизації принципу в різних галузях психології.
14. Сутність та функції парадигми.
15. Природничо-наукова парадигма психології
16. Гуманістична парадигма та її особливості
17. Конструктивістська парадигма
18. Трансперсональна психологія та її методологічні орієнтації
19. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології

3.4. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ КОНТРОЛЬНИХ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

На денному і заочному відділеннях психологічного факультету даний комплект тестових завдань використовується як засіб оптимізації процесу самостійної підготовки студентів.

Студенти отримують комплект тестових завдань на початку дев'ятого семестру (5 курс денного відділення). Для роботи над конкретною темою курсу студентам рекомендується самостійно виконати варіант контрольної роботи відповідної теми. Список учбової літератури допоможе студентам знайти правильні відповіді на тестові завдання.

Студенти заочної форми навчання отримують комплект тестових завдань на настановній лекції, самостійно працюють над вказаними викладачем контрольними роботами в міжсесійний період.

Працюючи з тестовими завданнями, студенти можуть самостійно оцінити якість своєї підготовки як за конкретними темами, так і за курсом історії психології в цілому. Для цього їм треба звернутися до таблиці перекладу кількості правильно виконаних відповідей в бальні відмітки.

Таблиця перекладу кількості правильно виконаних відповідей у бальні відмітки

Номер контрольною роботи	Кількість правильно виконаних відповідей на відмітку		
	«відмінно»	«добре»	«задовільно»
1	14-18	9-13	5-8
2	12-15	8- 11	4-7
3	10-13	7-9	4-6
4	11 - 14	7-10	4-6
5	7-8	5-6	3-4
6	24-31	16-23	8-15
7	19-24	13-18	7-12
8	22-28	15-21	8-14
9	28-36	19-27	10-18
10, 11	16-21	11 - 15	6-10
12	25-31	17-24	9-16

3.5. ЗМІСТ КОНТРОЛЬНИХ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ЗА ТЕМАМИ КУРСУ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

ТЕМА 1. СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали до відповідей: методологія, рефлексія, онтологізм, гносеологізм, методологізм, світогляд, філософія, наука, наукознавство, дескриптивна методологія, нормативна методологія, рівень філософської методології, рівень загальнонаукової методології, рівень конкретно-наукової методології, рівень процедури та технік дослідження

1. Особлива форма самосвідомості науки (особлива категорія знання про наукове знання), що включає вчення про принципи (передумови та підстави) і методи наукового пізнання.

2. Один з методів пізнання, застосування якого в дослідженні призводить до творчої переробки самого досліджуваного предмета; у результаті система знань добудовується і перебудовується, тобто відбувається «прирошення знання».

3. Тип рефлексії, що спрямований на пошуки єдиної істини в об'єкті; центром такого типу рефлексії стає відношення «знання – об'єкт»; найбільш характерний для емпіризму.

4. Тип рефлексії, передбачає множинність підстав пізнання; центром такого типу рефлексії науки стає відношення «суб'єкт – об'єкт»; істинність знання відносна і полягає в адекватності завданню пізнання.

5. Тип рефлексії, що спрямований на засоби пізнання; в центрі уваги опиняється співвідношення «суб'єкт – знання». Розвиток такого типу рефлексії призводить до систематичного виробництву засобів пізнання.

6. Система поглядів на світ і місце в ньому людини, що включає ставлення людини до навколишньої дійсності і саму себе, а також обумовлені цими поглядами життєві позиції. Включає в себе філософські положення, положення приватних наук, спирається на всю духовну культуру і синтезує в собі відбиток всіх форм і аспектів суспільного буття крізь призму основного світоглядного питання про ставлення людини до світу.

7. Концентроване, узагальнене і теоретично оформлене вираження світогляду; спирається на всю сукупність суспільної практики; зіставляє тип орієнтації науки з усіма іншими типами орієнтацій.

8. Сфера людської діяльності, результатом якої є нове знання про об'єктивно існуючу дійсність, що відповідає критеріям відносної істинності, які вдосконалюються і конкретизуються в міру розвитку методів наукового пізнання.

9. Галузь досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами життя суспільства.

10. Вид методології, що має характер ретроспективного аналізу вже здійснених процесів наукового пізнання.

11. Вид методології, що виконує функцію приписів та норм, спрямованих на вирішення низки організаційних проблем науково-дослідної діяльності.

12. Рівень методології, що пов'язаний з аналізом найбільш загальних принципів пізнання і категоріального ладу науки в цілому.

13. Рівень методології, що включає змістовні наукові концепції, універсальні концептуальні системи і деякі сучасні загально-методологічні підходи, а також методологічні або логіко-методологічні концепції.

14. Рівень методології, що застосовується до конкретної науки і специфічних для неї пізнавальних завдань.

15. Рівень методології, що пов'язаний із дослідницькою практикою; визначає норми та вимоги до організації дослідницької та практичної роботи.

Ключ: 1) методологія, 2) рефлексія, 3) онтологізм, 4) гносеологізм, 5) методологізм, 6) світогляд, 7) філософія, 8) наука, 9) наукознавство, 10) описативна методологія, 11) нормативна методологія, 12) рівень філософської методології, 13) рівень загальнонаукової методології, 14) рівень конкретно-наукової методології, 15) рівень процедури та технік дослідження

ТЕМА 2 . РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали до відповідей: наука Нового часу; класична наука; друга наукова революція; об'єктивне знання; суб'єктивне знання; раціоналізм, емпіризм, апіорізм; третя наукова революція; некласична наука; четверта наукова революція; постнекласична наука; методологічний підхід; позитивізм; неопозитивізм; критичний реалізм; постпозитивізм; Т.Кун; І. Лакатос; С.Тулмін; П. Фейєрабенд; принцип контріндукції.

1. На цьому етапі розвитку науки (XVII ст.) з'явилися теоретичні конструкти, в яких відображені істотні сторони і зв'язки реальних об'єктів; фактами стали визнаватися не будь-які події, що чуттєво сприймаються, а факти витлумачені в контексті певної теорії.

2. Система знань і способів їх отримання, побудована на абстракції суб'єкта пізнання, винесеного за межі самого процесу пізнання і пізнаваного об'єкта; світ у відповідній картині світу представлявся як сукупність атомів (речових, конкретних і окремих), що існують в порожньому просторі рядоположено з людиною.

3. На цьому етапі розвитку науки (XVIII – перша половина XIX ст.) механістична картина світу втратила статус загальнонаукової, специфічні картини світу з'явилися в біології, хімії та інших галузях знання; відбувалася диференціація і спеціалізація наукового знання; ця стадія науки відповідає такій формі методологічної рефлексії як онтологізм.

4. Знання розуміється як встановлені факти або надіндивідуальні схеми пізнання і теоретизування, що стоять за їх одержанням.

5. Знання розуміється як система уявлень суб'єкта про те, що він безпосередньо знає, тобто одержує в результаті безпосереднього спостереження за зовнішнім світом або у внутрішньому плані руху думки.

6. Філософські напрямки: 1) визнає розум основою пізнання; 2) визнає чуттєвий досвід джерелом всякого знання; 3) виводить критерій істинності знання за межі розуму і досвіду.

7. На цьому етапі розвитку науки (кінець XIX – початок XX ст.) радикальна зміна картини світу пов'язана з відкриттям електрики, уявленнями про силові поля, що заповнюють простір між об'єктами; саме різні сили взаємодій між об'єктами зайняли центральне місце в науковій картині світу.

8. Система знань і способів їх отримання, заснована на уявленнях про те, що процес і продукти пізнання не можна абстрагувати від процедур і засобів (включаючи наукові теорії) за допомогою яких ми пізнаємо світ.

9. На цьому етапі розвитку науки (остання третина XX століття) змінюється сам характер наукової діяльності в силу появи принципово нових засобів добування, зберігання і використання наукових знань; у виборі цілей дослідження поряд з пізнавальними, все більшу роль відіграють економічні та соціально-політичні чинники.

10. Сучасна стадія в розвитку наукового знання, що додає до ідеалів некласичної науки вимоги обліку ціннісно-цільових установок вченого і його особистості в цілому.

11. Сукупність уявлень про шляхи наукового пізнання і розвитку науки, що мають спільні найбільш принципові моменти, незважаючи на всю різницю між поглядами окремих вчених.

12. Напрямок філософської думки, що принижував роль теоретичного знання (особливо філософського) та переоцінював роль безпосереднього досвіду; вимагає прямої емпіричної перевірки кожного окремого затвердження.

13. Напрямок філософської думки, що проставив акцент на ролі знаково-теоретичних засобів наукового мислення (насамперед мови), відносинах теоретичного апарату й емпіричного базису, функції математизації і формалізації знання.

14. Підхід до наукового пізнання де будь-які теоретичні положення (закони) можуть бути спростовані дослідним шляхом, за допомогою емпіричних даних, що суперечать їм; це принцип доказу від протилежного; наукове знання розвивається за рахунок відкидання помилок.

15. Напрямок філософської думки, де присутні розуміння критеріїв науковості як відносних, а не абсолютних, а також визнання необхідності побудови універсальної моделі розвитку науки.

16. Один з найбільш яскравих представників постпозитивізму розглядає розвиток науки як процес, в якому відбуваються теоретичні наукові революції.

17. Ключовим у концепції дослідника стало поняття дослідницької програми, у структуру якої входять «жорстке ядро», «захисний пояс», нормативні правила; зростання «зрілої» (розвиненої) науки розглядається як безперервна зміна дослідницьких програм.

18. Розвиток наукового знання автор розглядає як еволюцію концептуальних систем по аналогії з дарвінівськими уявленнями про еволюцію живої природи.

19. На місце попперовського наближення до істини за допомогою конкуруючих теорій він висунув принцип плюралізму як співіснування різних теорій, жодна з яких не може мати статусу більш істинною.

20. Принцип, що передбачає можливість пояснення накопичених в рамках однієї теоретико-емпіричної школи фактів з позицій іншої, конкуруючої теорії; пошук альтернативних пояснень в минулому; зміна смислових контекстів замість відкидання не відповідають фактам теорій.

Ключ: 1) наука Нового часу; 2) класична наука; 3) друга наукова революція; 4) об'єктивне знання; 5) суб'єктивне знання; 6) раціоналізм, емпіризм, апіорізм; 7) третя наукова революція; 8) некласична наука; 9) четверта наукова революція; 10) постнекласична наука; 11) методологічний підхід; 12) позитивізм; 13) неопозитивізм; 14) критичний реалізм; 15) постпозитивізм; 16) Т.Кун; 17) І. Лакатос; 18) С.Тулмін; 19) П. Фейєрабенд; 20) принцип контріндукції.

ТЕМА 3. СТРУКТУРА СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: наукова картина світу в класичній науці; наукова картина світу в некласичній науці; наукова картина світу в постнекласичній науці; ідеали наукового пізнання в класичній науці; ідеали наукового пізнання в некласичній науці; ідеали наукового пізнання в постнекласичній науці; наукові факти; наукова теорія; гіпотеза; «сильні» теорії; «слабкі» теорії; аксіоматичні, або категорично-дедуктивні теорії; гіпотетико-дедуктивні теорії; генетичний тип пояснення; якісні теорії; формалізовані теорії; формальні теорії; концепція; підхід; учення; принцип верифікації; принцип фальсифікації; принцип «взаємного прояснення»; закон.

1. Світ реальний і об'єктивний; події в світі відбуваються незалежно від нашого знання про них, незалежно від нашої присутності і спостереження; простір, в якому відбуваються події, є ізотопний; час направлено від минулого в майбутнє; події незворотні; сліdstва не можуть бути раніше причин; явища в об'єктивному світі підпорядковуються причинно-наслідковим зв'язкам та т.п.

2. На зміну лапласовському детермінізму приходять уявлення про імовірнісний характер причинно-наслідкових зв'язків; визнається відносність наукового знання; просторове середовище є неоднорідним за своїми властивостями; закони мають відносний характер; характерні холистичні уявлення про об'єкти наукового дослідження.

3. Повна відмова від традиційних детерміністських уявлень про світоустрій, змінилися уявлення про співвідношення між хаотичністю і законодоцільністю (яскравий приклад – концепція І. Пригожина).

4. Ідеали науковості сформульовано в неопозитивізмі, зокрема, у вигляді критерію верифіцируемості. Мали місце статистичний підхід до тестових нормам, величезні вибірки стандартизації, строгий контроль умов тестування у поєднанні з допущенням про уродженості інтелекту і його незмінності протягом життя.

5. Ідеал науковості заданий принципом додатковості. Науковим визнаються результати, що взагалі не мають прямої емпіричної основи, в тому числі й результатів

уявних експериментів; теоретична модель досліджуваної реальності конструюється апріорі, а потім вчені знаходять їй емпіричне підтвердження.

6. Ідеал науковості заданий принципом «допустимо все», який реалізується в побудові теоретичного знання, коли сучасні уявлення фізики зіставляються з ідеями світопорядку, сформульованими в стародавній філософії, і підкреслюється наступність ідей.

7. Зареєстровані й описані події і явища; явища і події можуть виступати перед спостерігачем як об'єкти і процеси; у свою чергу, і у об'єктів, і у процесів можуть бути виділені склад і структура, властивості, зв'язки, відносини, залежності.

8. Внутрішньо несуперечлива система знань про частину реальності.
Основні функції цієї системи: пояснення і передбачення явищ і подій.

9. Наукове припущення, яке в подальшому або підтверджується, або спростовується в процесі емпіричних досліджень; визнається науковим, якщо існує принципова можливість його підтвердити або спростувати в процесі організації наукових досліджень. У разі недотримання цієї умови припущення не розглядається в якості наукових.

10. Версія пояснень представлені в розвинених науках, переважно вивчають неживу природу (фізика, хімія та ін.); характерні: термінологічна точність і висока однозначність інтерпретації, математизація пояснювальних підстав; висока емпірична підтвержуємість наслідків, що впливають з пояснень; статистична значимість емпіричних фактів.

11. Версія пояснень характерна для наук, які вивчають явища живої природи та соціальні процеси (біологія, психологія, соціологія); такі пояснення не математизовані, засновані на емпіричних доказах, що спираються на вірогідну статистику, загальні закони в таких поясненнях формулюються на природній мові із залученням спеціальної термінології і носять зазвичай якісний характер.

12. Теорії, вихідні положення яких становлять формальні логічні вираження – аксіоми.

13. Теорії, вихідними положеннями яких є змістовні пропозиції – принципи та постулати. Основні типи побудови теоретичних пояснень в цих теоріях: атрибутивний, структурний, функціональний, генетичний.

14. Тип пояснення, що ґрунтується на виділенні вихідної одиниці аналізу, що потенційно містить всі основні вихідні властивості, які визначають подальший розвиток – ускладнення явища (аналіз «шляхом виділення вихідних одиниць» з подальшим виявленням законів та умов їх розвитку).

15. Теорії, що побудовані без залучення математичного апарату; можуть бути віднесені культурно- історична теорія Л. С. Виготського, теорія діяльності А.Н. Леонтьєва, концепція мотивації А. Маслоу, екологічна концепція сприйняття Дж. Гібсона та ін.

16. Теорії, у структурі яких використовується математичний апарат, – це теорія когнітивного балансу Д. Хоманса, теорія інтелекту Ж. Піаже, теорія мотивації К. Левіна, теорія особистісних конструктів Дж. Келлі.

17. Теорії, в яких основні закони повністю описані засобами математики, наприклад, стохастична теорія тесту Д. Раша (теорія вибору пункту, звана також теорією запитань і відповідей), що стала основою для сучасних тестів контролю знань.

18. Теоретичне знання, в якому немає власного аксіоматичного базису, на основі якого побудовані основні теоретичні твердження; спосіб розуміння або трактування проблемної області

19. Конструктивний принцип у науці чи практиці.

20. Теоретичне знання, отримане шляхом умогляду і не підлягає верифікації; прикладами можуть бути ряд психотерапевтичних теорій, наприклад аналітична психологія К.Г. Юнга.

21. Принцип наукової достовірності: теорія вважається відносно істинною, якщо її положення та передбачення підтверджуються, узгоджуються з фактами.

22. Принцип наукової достовірності: науковим визнається тільки таке теоретичне знання, яке потенційно може бути відкинуто (визнано хибним) у процесі емпіричної перевірки. При цьому слід вважати, що для спростування теорії досить одного спростувального факту.

23. Принцип наукової достовірності: наукова теорія – це система ретельно перевірених гіпотез, що підтримують один одного за принципом «взаємного прояснення». Гіпотези можуть спростовуватися тільки іншими гіпотезами, яким підкоряється більше число фактів, а не поодинокими що не узгоджуються з нею фактами.

24. Об'єктивно існуючий причинно-наслідковий зв'язок між явищами, який в певних умовах необхідно відтворюється.

Ключ: 1) наукова картина світу в класичній науці, 2) наукова картина світу в некласичній науці, 3) наукова картина світу в постнекласичній науці, 4) ідеали наукового пізнання в класичній науці; 5) ідеали наукового пізнання в некласичній науці; 6) ідеали наукового пізнання в постнекласичній науці; 7) наукові факти; 8) наукова теорія; 9) гіпотеза; 10) «сильні» теорії; 11) «слабкі» теорії; 12) аксіоматичні, або категорично-дедуктивні теорії; 13) гіпотетико-дедуктивні теорії; 14) генетичний тип пояснення; 15) якісні теорії; 16) формалізовані теорії; 17) формальні теорії; 18) концепція; 19) підхід; 20) учення; 21) принцип верифікації; 22) принцип фальсифікації; 23) принцип «взаємного прояснення»; 24) закон.

ТЕМА 4. РІЗНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: 1) Р. Бекон; 2) Ф. Бекон; 3) Р. Декарт; 4) Дж. Локк; 5) Г.В. Лейбніц; 6) Х. Вольф; 7) асоціація; 8) Гартлі; 9) Спенсер; 10) Гербарт; 11) В. Вундт; 12) нейрофізіологічні концепції; 13) асоціативна концепція; 14) структуралізм; 15) В. Вундт, Е. Тітченера; 16) гештальтпсихологія; 17) функціональна психологія; 18) біхевіоризм; 19) необіхевіоризм; 20) вітчизняна психологія

1. Вперше використовував поняття «досвідна наука»; один вид досвіду – це досвід, що отримується за допомогою «зовнішніх почуттів»; інший досвід – духовний; в цьому досвіді розум йде шляхом пізнання, знаходячи «внутрішнє осяяння». Духовні предмети пізнаються також через їх «тілесні сліdstва», і раціонально – розумом.

2. Автор цієї концепції розвинув вчення про досвід: досвід опосередковується розумовими знаряддями, «ідолами»; вони дають розуму вказівки чи застерігають його. Але «ідоли» розуму заважають пізнанню, розум повинен від них звільнитися. Тобто мова йде про необхідність з'єднання досвідного та раціонального в пізнанні.

3. З одного боку, цей автор послідовно раціоналізував уявлення про людину в своєму вченні про рефлекс, відмовившись від ідеї розуму (або душі) який забезпечує рух тіла. З іншого – він ввів ототожнення душі і свідомості, зробивши емпіричну даність мислення кінцевим критерієм психічного. Він продовжив емпіричну лінію у вивченні свідомості.

4. Цей автор розрізняв два види досвіду: що виходить з відчуттів і, що є результатом сприйняття дій нашого розуму (тобто рефлексії). Основну роль у духовному житті грає з'єднання ідей діяльністю розуму. Відчуття пасивно, мислення – активно;

складні ідеї утворюються з простих роботою розуму – операцій порівняння, абстрагування та узагальнення.

5. Цей автор наділяє душу загальними категоріями, що не виводяться з досвіду. Монада виступила терміном, який закріпив уявлення про внутрішній закон будь-якої речі. Активність свідомості також будується за внутрішніми законами – прагненням досягти цілісного сприйняття. Серед них можуть бути і так звані малі сприйняття, що не піддаються свідомому розрізненню.

6. Цей автор вперше ввів терміни емпіричної і раціональної психології. Будь-яка психологія в його системі наук – теоретична. Предметом для обох психологій стала «природа» душі.

7. У період виникнення психології свідомості – середина XIX ст. – ця категорія виступала основним законом психічного; її сутність науковим співтовариством пояснювалася: 1) як порядок і зв'язок ідей з позицій законів механіки; 2) як індивідуально-психологічні особливості, іманентні свідомості

8. Цей автор, англійський філософ, враховуючи успіхи природознавства розглядає асоціації за типом рефлексу.

9. Асоціанізм цього автора базувався на визнанні можливості побудови психології як позитивної науки; він обґрунтував, що у свідомості зв'язується те, що було пов'язано в середовищі; їм була висунута ідея детермінації асоціацій з боку частоти іспитування організмом тих чи інших впливів; міцність асоціації виявилася критерієм об'єктивного стану речей в реальному світі.

10. У праці цього вченого уявлення (а не асоціації) виступили актами душі, що виникають ще до пробудження самосвідомості суб'єкта і утворюють його індивідуальний досвід; було сформульовано поняття апперцепції як впливу всього попереднього досвіду людини на результат нового акту сприйняття.

11. Обґрунтував своє розуміння психології як самостійної науки, що включає два напрямки: фізіологічну психологію і психологію народів. Саме початок роботи створеної ним у м. Лейпцигу лабораторії (1879), призначеної для експериментальних досліджень з психології, розглядається як формальна точка відліку початку функціонування психології як самостійної науки.

12. Концепції психіки, що мають своїм предметом не самий психічний акт і його результати (уявлення, поняття), а відповідні їм динамічні та структурні зміни в мозковому субстраті. Дослідження власне психічних явищ підміняється дослідженням явищ нейрофізіологічних.

13. В основі концепції стоїть найбільш універсальна форма взаємозв'язку – просторово-часова суміжність психічних явищ. При цьому спосіб зв'язку, механізм психічних явищ (асоціація) виявляється відірваним: а) від структури, в яку вони об'єднуються (ціле має властивості, які не зводяться до простого асоціативного об'єднання частин), б) від характеру вихідного «матеріалу» (субстрату), на основі якого формується психіка.

14. У цьому напрямку первинним матеріалом є психічна тканина чуттєвого досвіду, що інтроспективно відкривається суб'єкту і повинна бути повністю відокремлена від свого зовнішнього об'єкта.

15. Структура виступає не як асоціативне об'єднання психічних елементів, а як предметна цілісність, що володіє своїми власними суб'єктивними феноменологічними характеристиками і закономірностями. Це виключає можливість детерміністського пояснення психіки, яке передбачає виведення структури психічного явища як слідства, яке впливає із загальних законів природи.

16. Ця психологія в європейському варіанті представлена роботами К. Штумпфа, в американському варіанті – У. Джемса і Д. Дьюї. У вихідний матеріал психіки перетворюються вроджені психічні функції і створюються логічні передумови для твердження, що психічні акти конструюють об'єкти: об'єкт зроблений від акту і функції.

17. Відбувається ототожнення психічних функцій тільки зі сферою спостережуваних тілесних поведінкових і реєстрованих фізіологічних реакцій при повному відриві їх від можливих «внутрішніх» об'єктивно не вимірюваних психічних структур. Отже має місце відмова від факторів внутрішнього структурування поведінкового акта шляхом введення імовірного принципу організації поведінки.

18. Вводяться «проміжні змінні»; фактор випадковості і його вірогідну міру пов'язують з такими аспектами організації поведінки і психіки, як мотив, «когнітивна карта», значення.

19. У психологію вводиться мотиваційний аспект поведінки в якості самостійного об'єкта дослідження. Мотивам приписується енергія, яка міститься в організмі. Мотиваційний початок психічної діяльності протиставляється матеріалу та структурі.

20. Психіка – це система функцій живого організму, які закладаються в філогенезі, але змістовно наповнюються і розвиваються протягом онтогенезу у процесах активної взаємодії з предметним світом, у процесах реалізації операцій, дій, діяльностей і забезпечують: орієнтування живого організму в навколишньому світі; організацію різних форм цілеспрямованої поведінки; накопичення протягом життя і фіксування у формі «образу світу» найбільш ефективних способів орієнтування і організації поведінки.

Ключ: 1) Р. Бекон; 2) Ф. Бекон; 3) Р. Декарт; 4) Дж. Локк; 5) Г.В. Лейбніц; 6) Х. Вольф; 7) асоціація; 8) Гартлі; 9) Спенсер; 10) Гербарт; 11) В. Вундт; 12) нейрофізіологічні концепції; 13) асоціативна концепція; 14) структуралізм; В. Вундта, Е. Тітченера; 15) гештальтпсихологія; 16) функціональна психологія; 17) біхевіоризм; 18) необіхевіоризм; 19) психодинамічний напрям; 20) вітчизняна психологія.

ТЕМА 5. КРИЗА В ПСИХОЛОГІЇ ТА ПОШУКИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Матеріали для відповідей: психологія свідомості, криза, біхевіоризм, поведінкова парадигма; психоаналіз; гештальтпсихологія; К. Левін; культурно-історична психологія; психологічна теорія діяльності; когнітивна психологія; гуманістична психологія; Л.С. Виготський; М. Коул; метадиग्ми; В.П. Зинченко; мультпарадигмальний підхід; «методологічний монізм»; «методологічний анархізм»; «методологічний лібералізм»; «методологічний плюралізм».

1. Яка психологія отримувала додаткові назви: асоціанізм, інтроспекціонізм, атомізм, механіцизм, структуралізм, функціоналізм.

2. Проголошенням якого етапу розвитку науки стало руйнування єдиної методологічної основи та формування безлічі різних психологій (як антитеза психології свідомості)?

3. Психологічна школа, що намагалася подолати суб'єктивність основного методу дослідження (інтроспекції) психології свідомості. і послідовно реалізувати позитивістський критерій науковості.

4. В російській науці початку ХХ ст. ця парадигма дала інтерпретаційний підходи до розуміння психіки як засобу пристосування організму до середовища.

5. Психологічна школа, що намагалася змінити сам об'єкт дослідження, поставивши несвідоме на місце свідомості. З точки зору методу вивчення тут була прийнята прямо протилежна біхевіоризму позиція – не усунення дослідних інтерпретацій (і самого дослідника як чинника, що впливає в експериментальній ситуації), а їх пряме включення в способи збору емпіричних даних про пацієнта.

6. Психологічна школа, що зосередилася на боротьбі з атомізмом, проголосивши примат властивостей цілого над властивостями складових його частин.

7. Дослідник, що вперше використав експеримент з метою вивчення мотивації і цільової регуляції поведінки людини, що істотно змінило уявлення про суть психологічного закону.

8. В рамках цієї теорії відбулося зближення психології з соціальними та гуманітарними науками, що спричинило за собою зміну і предмета, і методів дослідження. На перше місце висунулися проблеми генезису індивідуальної психіки, відсунувши на другий план її функціональний аналіз.

9. Ця теорія внесла великий внесок у розробку конкретних шляхів переходу від соціально-культурних форм існування психічного до індивідуальної психіки конкретної людини. Система детермінант такого переходу розкривалася в структурі і динаміці людської діяльності, що породжує та розвиваючої індивідуально свідомість.

10. Ця психологія з її комп'ютерної метафорою зробила значний крок вперед у вивченні функціонування психіки за допомогою сучасних методів кількісного аналізу, зокрема методів теорії інформації.

11. Ця психологія дала зразки найбільш повної та послідовної реалізації гуманітарної парадигми у побудові психологічного знання.

12. Методологічною підставою кризи, на думку цього вченого стало: стара картезіанська дихотомія душевного життя і простих психічних явищ; розбіжність наукового пізнання та безпосереднього сприйняття; відмінність між двома основними методами: аналітичним і феноменологічним

13. Формування третього шляху (поки існує дві парадигми – «шлях науки» і « шлях історії та культури») і на його основі єдиної психології бачиться їм в об'єднанні двох світоглядів, пов'язаних з природною та культурною складовими системи В. Вундта, в єдиному науковому підході. Таким чином, можливість третього шляху продовжує обговорюватися у зв'язку з проблемою подолання кризи як розмежування предметів двох психологій (натуральних і культурно обумовлених процесів), але не тих двох психологій, які мав на увазі Виготський (матеріалістичної та ідеалістичної).

14. Когнітивні системи, або світоглядні картини світу, які спираються на різні типи побудови знання (західна наука, східна наука, парапсихологія, релігія).

15. Підкреслив катастрофічність наслідків тих переломів, які характеризували розвиток вітчизняної психології – ідеологічні замовлення, партійні постанови. Він же відзначив і той загальний напрям, щодо якого існує наступність у школі Виготського – Лурії – Леонтєва – ідея опосередкування, що дозволяє перейти до тричленної схеми детермінації, що долає картезіанське спадщину.

16. Підхідпередбачає принципову множинність психологічних концепцій в силу багаторівневості психічного і незвідність всіх психологічних реалій до опису в рамках якогось одного пояснювального принципу.

17. На думку прихильників цієї позиції, повинна існувати єдина «справді наукова» методологія. Суворе дотримання цієї методології є критерієм науковості.

18. Вибір методологічної позиції довільний, і його можна робити виходячи зі своїх суб'єктивних смаків і уподобань. Роль методології прихильниками цієї позиції також оцінюється досить низько.

19. Різні типи психологічного пояснення релевантні різним рівням детермінації психічного. При цьому кожен рівень детермінації психічного має самостійну значимість і принципово незамінний жодним іншим. Методологія повинна розглядати переходи між різними рівнями.

20. Система поглядів, згідно з якою не може існувати теорія навіть найвищого рівня, яка б апіорі була придатною для подолання постійно виникаючих пізнавальних труднощів.

Ключ: 1) психологія свідомості, 2) криза, 3) біхевіоризм, 4) поведінкова парадигма; 5) психоаналіз; 6) гештальтпсихологія; 7) К.Левін; 8) культурно-історична

психологія; 9) психологічна теорія діяльності; 10) когнітивна психологія; 11) гуманістична психологія; 12) Л.С. Виготський; 13) М. Коул; 14) метадиग्ми; 15) В.П.Зинченко; 16) мультпарадигмальний підхід; 17) «методологічний монізм»; 18) «методологічний анархізм»; 19) «методологічний лібералізм»; 20) «методологічний плюралізм».

ТЕМА 6. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ПОЯСНЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: емпіричні знання; феноменологічні знання; пояснювальні знання; закон; квазіпояснення; наукові пояснення; номологічний, або причинно-наслідковий (каузальний) тип пояснення; імовірнісний детермінізм; лапласовський, або класичний детермінізм; телеологічні, фіналістичні пояснення; С.Л. Рубінштейн; кондіціонально-генетичні закони; Ж.Піаже; Б.Ф. Ломов; редуccionізм; соціологічний редуccionізм; генетичний редуccionізм; фізіологічний редуccionізм; інформаційний (кібернетичний) редуccionізм

1. Знання як результат реєстрації безпосереднього чуттєвого сприйняття різних параметрів поведінки, дій, способів спілкування людей. Коли такі результати фіксуються за допомогою методів вимірювання та приладів, вони отримують статус наукових фактів.

2. Знання як результат реєстрації психічних явищ (феноменів), які суб'єкт спостерігає і пізнає шляхом «заглядання всередину себе» – на основі самоспостереження і інтроспекції. Результати такого пізнання називають феноменами.

3. Знання спрямовані на встановлення причин (пояснення) фактів і феноменів.

4. Спосіб пізнання шляхом інтерпретації, тлумачення явищ і подій, що спирається на необгрунтовані й непідтверджені пояснювальні підстави, в які вірить суб'єкт, який пояснює явища. Можна виділити два основних типи квазіпояснень, які зустрічаються і в психологічній літературі, і в міркуваннях психологів.

5. Спосіб пізнання явищ і подій шляхом їх підведення під загальний закон, теорію, концепцію, які верифіковані науковими методами.

6. Тип пояснення, що будується шляхом вказівки на причини явищ в минулому до явищ в сьогоденні (наслідків) і, далі, від явищ в сьогоденні до їх можливих змін в майбутньому. При цьому розрізняють:

7. Детермінізм, в основі якого лежать закони, наслідки яких можуть бути чітко передбачені і дія яких має жорсткий, необхідний характер.

8. Детермінізм, який спирається на статистичні закони, що пророкують тільки ступінь ймовірності настання певних подій.

9. Тип пояснення, що будуються від вказівки на цілі та досягнення можливих подій і явищ в майбутньому до вказівок на способи організації необхідних для цього умов в сьогоденні (від мети, віднесеної до майбутнього, до організації та підпорядкування подій такої мети).

10. Автор нового принципа розуміння причинності, закладеного в ідею буття людини в світі: «... за самою своєю природою психічні явища включаються в причинний взаємозв'язок буття одночасно і як обумовлені, і як ті, що обумовлюють».

11. Закон – сувора закономірність, що припускає причинно-наслідковий характер психологічних зв'язків і діюча «завжди і скрізь».

12. Психологічні закономірності, що виходять за область психології відчуттів (і далі йдуть до процесів пам'яті і мислення, волі і почуттів, тобто. вищим у традиційному поділі видів психічних явищ), описуються скоріше «полузакономірностями» або регулярно з достатньою часткою відхилень від нормального їх перебігу.

13. Автор розуміння закону як «логічної координації», того що відноситься до певних психологічних реалій.

14. Автор методологічного уявлення про рівневу представленість психологічних законів і парціальний характері їх дії.

15. Пояснення складних психічних явищ шляхом зведення їх до більш простих.

16. Спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до фізіологічних явищ і процесів, до структурних зв'язків між нейронами, нервовими центрами, відділами мозку;

17. Спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до певних способів спілкування та взаємодії між людьми (наприклад, зведення особистісних особливостей до інтеракцій);

18. Спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до дозрівання і розвитку різних форм структурної організації дій у логічно організовані системи операцій (наприклад, в теорії Жана Піаже);

19. Зведення психіки до процесів і механізмів переробки інформації мозком людини. При цьому аналіз психічних явищ як інформаційних процесів найчастіше обмежується побудовою можливих моделей перетворення інформації про зовнішній світ, а також способів її організації та зберігання безвідносно до аналізу онтологічної специфіки психіки. Особливо яскраво ця тенденція виступає в американській когнітивній психології.

Ключ: 1) емпіричні знання; 2) феноменологічні знання; 3) пояснювальні знання; 4) квазіпояснення; 5) наукові пояснення; 6) номологічний, або причинно-наслідковий (каузальний) тип пояснення; 7) лапласовський, або класичний детермінізм; 8) імовірнісний детермінізм; 9) телеологічні, фіналістичні пояснення; 10) С.Л. Рубінштейн; 11) закон; 12) кондіціонально-генетичні закони; 13) Ж.Піаже; 14) Б.Ф. Ломов; 15) редукціонізм; 16) фізіологічний редукціонізм; 17) соціологічний редукціонізм; 18) генетичний редукціонізм; 19) інформаційний (кібернетичний) редукціонізм

ТЕМА 7. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: класичний ідеал раціональності; некласичний ідеал раціональності; інструментальний метод; Л.С. Виготський; філософські передумови об'єктивного методу; психофізіологічний паралелізм; психофізіологічна відповідність, або психофізіологічна ідентичність; психофізіологічна взаємодія; емпіричний паралелізм; аналіз за одиницями; Л.С. Виготський; А.Н. Леонтьєв; проблема біологічного та соціального

1. Якому ідеалу наукової раціональності (класичний/некласичний) відповідають методи спостереження, експерименту, теорія тестів, опитувальники особистісних рис класичного ідеалу наукової раціональності

2. Якому ідеалу наукової раціональності (класичний/некласичний) відповідають психоаналітична терапія, проектні методики (асоціативний тест Юнга, методика Роршаха, тематичний апперцептивний тест).

3. Автор методу формуючого експерименту, або інструментального методу. Об'єктивність методу досягається за рахунок того, що він дозволяє вивчити процес перестворення психологічної реальності при оволодінні людиною знаряддями (наприклад, при навчанні та вихованні).

4. Неразложимість явищ психологічної реальності на елементи.

5. Необхідність перегляду традиційно різкого протиставлення матеріального і ідеального, зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного.

6. Внесення внутрішньої (психологічної) реальності в об'єкт вивчення: «... прийняття того факту, що суб'єктивність сама входить в об'єктивну реальність, дану науці, є елементом її визначення, а не розташовується над нею в якості розчиненого фантома фізичних подій ... або за нею у вигляді таємничої душі».

7. Розгляд свідомості як психологічної реальності, що знаходиться в зазорі триваючого досвіду, що дозволяє відстрочувати дію і що представляє собою простір, куди «... вторгаються символізовані речові перетворення об'єктивних обставин, що дають при цьому цілком тілесні, а не суб'єктивно діючі утворення, розгорнуті поза інтроспективної реальності»;

8. Розгляд психічної реальності як особливого, неевклідової за своїми просторовим характеристикам поля, в якому представлені одночасно і предметний зміст зовнішніх об'єктів, і сам суб'єкт пізнання, спілкування і дії.

9. Протиставлення незалежно існуючих психіки і мозку (душі і тіла): психіка і мозок визнаються як незалежні явища, не пов'язані між собою причинно-наслідковими відносинами.

10) психофізіологічна відповідність, або психофізіологічна ідентичність. Прикладом такого підходу служить відома метафора: «Мозок виробляє думка, як печінка – жовч».

11) Припускаючи, що психічне і фізіологічне мають різні сутності, цей підхід допускає певну ступінь взаємодії і взаємовпливу. Це варіант часткового вирішення проблеми, оскільки лише відсуває неминуче виникнення питання про співвідношення психічних і фізіологічних процесів.

12). При такому варіанті вирішення проблеми залишаються відкритими багато питань, але найголовніше з них – де закінчується область, в якій правомірні фізіологічні описи, і починається область психологічного вивчення явищ.

13) Виділення в досліджуваному об'єкті деяких змістовних одиниць, які містять в собі значимі властивості цілого об'єкта.

14) Одиниця аналізу особистості – ключові переживання як далі нерозкладні внутрішньоособистісні інстанції, які опосередковують зовнішні впливи.,

15) одиниця аналізу психіки – діяльність. Діяльність в якості одиниці аналізу психіки відповідає деяким істотним методологічним вимогам до одиниць аналізу – вона є мінімальним проявом цілого, що містить його властивості (молярна), і дозволяє провести теоретичну реконструкцію цілого не як простий суми одиниць, його складових (Не адитивна)

16) У загальній психології проблема розглядається в декількох аспектах: як проблема співвідношення між природними задатками і прижиттєво сформованими здібностями; як проблема співвідношення між біологічним і соціальним в природі людини.

Ключ: 1) класичний ідеал раціональності; 2) некласичний ідеал раціональності; 3) інструментальний метод; 3) Л.С. Виготський; 4 – 8) філософські передумови об'єктивного методу; 9) психофізіологічний паралелізм; 10) психофізіологічна відповідність, або психофізіологічна ідентичність; 11) психофізіологічна взаємодія; 12) емпіричний паралелізм; 13) аналіз за одиницями; 14) Л.С. Виготський; 15) А.Н. Леонтьєв; 16) проблема біологічного та соціального

ТЕМА 8. ТЕОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: діяльність; відображення; проблема активності; творчий характер діяльності; предметний характер діяльності; суб'єктно-об'єктний характер діяльності; цілеспрямованість діяльності; доцільність; предметність; соціальна, суспільно-історична природа; спільність будови діяльності зовнішньої, матеріальної, і діяльності внутрішньої, психічної; ідея «образу світу» А.Н. Леонтьєва

1. У понятті ... виражена специфіка взаємозв'язку людини з зовнішнім світом, що відрізняє її від зв'язку тварини з зовнішнім середовищем.

2. Ця категорія дозволяє визначити якісну специфіку психічного як властивості органічної матерії.

3. Ця проблема знаходить своє рішення за рахунок включення діяльності і насамперед практичної діяльності в теорію пізнання як джерела знання, форми його існування і критерію його істинності.

4. Діяльність несе в собі способи "витягання" з природної субстанції таких її потенційних якостей, які природа сама по собі ніколи не могла б виявити. Вони викликаються до життя за рахунок творчого добудовування, "до-розвитку" природи людиною в ході її діяльності. Побудова будь-якої діяльності – це завжди розширення, збагачення, розвиток буття.

5. Ця характеристика проявляється ще до початку реального процесу дії з предметом. Людина у своїй діяльності, щоб не "псувати" свого предмета не взаємодіє з ним, а відтворює його в усій його власній мірі, тобто в ідеальному плані. Об'єктивно існуючий в культурі світ "ідеальних форм" опосередковує взаємодію людини з будь-яким природним об'єктом, перетворюючи цю взаємодію в діяльність.

6. Об'єктивна сторона збагачення діяльності предметністю розвивається у взаємозв'язку з протилежним процесом – нав'язування світу своєї логіки, перетворення дійсності сумісних із цілями діючої людини. Діяльність людини, що склала собі об'єктивну картину світу, змінює зовнішню дійсність. Підпорядкування світу суб'єктивним цілям людини веде до розвитку суб'єктивного початку діяльності, виділенню та становленню людини як суб'єкта діяльності.

7. Наявність мети як свідомого способу планованого результату діяльності.

8. Одним з найголовніших умов і підстав діяльності є свідомість «... з одного боку вона виступає як її внутрішня компонента, засоби контролю за ходом діяльності; з іншого боку сфера свідомості виступає як зовнішня по відношенню до діяльності, як джерело формування уявлень про її цілі, сенс і оцінці

9. Головною характеристикою діяльності, як вона розуміється в концепції А. Н. Леонтьєва, є її Під предметом мається на увазі не просто природний об'єкт, а предмет культури, в якому зафіксований певний суспільно вироблений спосіб дії з ним. І цей спосіб відтворюється кожного разу, коли здійснюється предметна діяльність.

10. Самостійно відкрити форми діяльності з предметами людина не може. Це робиться за допомогою інших людей, які демонструють зразки діяльності та включають людину у спільну діяльність. Тому друга сторона діяльності – її ... природа. Переход від спільної (інтерпсихічної) діяльності до діяльності індивідуальної (інтрапсихічної) і складає основну лінію інтеріоризації, в ході якої формуються психологічні новоутворення.

11. Існують два плани свідомості – свідомість як внутрішня діяльність і свідомість як відображення (образ). Аналогічно тричленній структурі діяльності (операція – дія – власне діяльність) свідомість також складається з трьох утворюючих – чуттєва тканина, значення і особистісний смисл.

12. Свідомість перестала мислитися тотально, з'явилися її складові – чуттєва тканина, значення, особистісні смисли. В психологію повернувся образ, але в новому

розумінні його актуалгенеза: стверджувалося уявлення про зустрічної активності руху суб'єкта до об'єкта.

Ключ: 1) діяльність; 2) відображення; 3) проблема активності; 4) творчий характер діяльності; 5) предметний характер діяльності; 6) суб'єктно-об'єктний характер діяльності; 7) цілеспрямованість діяльності; 8) доцільність; 9) предметність; 10) соціальна, суспільно-історична природа; 11) спільність будови діяльності зовнішньої, матеріальної, і діяльності внутрішньої, психічної; 12) ідея «образу світу» А.Н. Леонтьєва

ТЕМА 9. КАТЕГОРІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: індивід; особистість; індивідуальність; потреба в персоналізації; структурна модель особистості; функціональна модель особистості; принцип детермінізму в теорії особистості; принцип системності в теорії особистості; принцип розвитку в теорії особистості; принцип діяльнісного опосередкування; концепції генезису особистості; концепції динаміки змісту особистості; концепції структури особистості; психогенетична концепція індивідуальності Б.М.Теплова; концепція А.В.Петровського про роль системоутворюючого фактора – діяльнісного опосередкування, історико-еволюційний підхід до розуміння соціогенеза особистості?; концепція смислових утворень особистості; диспозиційно-настановчі концепції; концепція надситуативної активності В.А.Петровського; концепції персоналізації; концепція інтегральної індивідуальності В.С. Мерліна

1. Поняття має на увазі фенотипічне утворення, продукт еволюції. Такими називають ті властивості людини, які піддані дії біологічних законів спадковості і мінливості, як, наприклад, темперамент або природні задатки здібностей.

2. Це «є відносно пізній продукт суспільно-історичного та онтогенетичного розвитку людини». Такими називають, як правило, ті властивості людини, які характеризують її як суб'єкта відносин з оточуючим світом і формуються у взаєминах зі світом.

3. Це сукупність соціально значущих якостей людини, що характеризують її як унікальну і неповторну.

4. Ця потреба –соціогенна потреба– реалізується в прагненні суб'єкта бути ідеально представленим в інших людях, що передбачає пошук діяльнісних засобів продовження себе в іншій людині.

5.У цих моделях представлена певна структура особистості і простежуються взаємозв'язки між окремими структурними елементами. Ці взаємозв'язки можуть бути динамічні, а також можуть виступати як відносно незалежні параметри.

6. В цих моделях особистості на перший план виступає деяка центральна функціональна властивість, яка обумовлює модус життя людини та / або динаміку її особистісного розвитку (наприклад, сукупність провідних мотивів особистості).

7. З цих позицій розвиток особистості індивіда обумовлено соціально, хоча сам індивід має біологічні передумови для свого розвитку.

8. Цей принцип дозволяє представити особистість в якості цілісності, в якій виявляються різноякісні і різнорівневі зв'язку, як синтез структурно-функціональних і філоонтогенетических уявлень.

9. Цей принцип реалізується в розумінні процесу перетворення біологічних структур індивіда в соціально зумовлені структури його особистості.

10. Сутність цього принципу – відношення однієї людини до іншої, так само як і ставлення розвитку особистості до його результату, мислиться через звернення до третього об'єкту – предметної діяльності, яка має спільний характер і є наслідком об'єднання людей у праці та спілкуванні.

11. Які аспекти феноменології особистості розглядають концепція психогенетична концепція індивідуальності Б.М.Теплова, концепція А.В.Петровського про роль системоутворюючого фактора – діяльнісного опосередкування, історико-еволюційний підхід до розуміння соціогенеза особистості А.Г. Асмолова?

12. Які аспекти феноменології особистості розглядають концепція смислових утворень особистості А.Н.Леонтьєва, диспозиційно-настановчі концепції, концепція надситуативної активності В.А.Петровського?

13. Які аспекти феноменології особистості розглядають концепція діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин, концепція інтраіндивідуальної репрезентації особистості, концепція персоналізації?

14. В концепції стверджується, що в онтогенезі відбувається зміна механізмів, що реалізують психічні функції індивіда: елементарних форм, панівних на ранніх його етапах соціальними формами, опосередкованими спілкуванням і діяльністю дитини.

15. В основі концепції лежить ідея трьох фаз становлення особистості в соціальному середовищі – адаптації, індивідуалізації та інтеграції, виникнення і перебіг яких пов'язані з наявністю соціогенних потреб індивіда в персоналізації і з діяльнісно опосередкованими можливостями задовольняти її в референтних групах.

16. Підхід базується на принципі діяльнісного опосередкування. В якості системоутворюючої підстави, що забезпечує розвиток особистості і що сприяє її конкретно-історичній специфіці в тій чи іншій культурі, виділяється опосередковуючий фактор – спільна предметна діяльність.

17. Концепція сформульована групою учнів А.Н.Леонтьєва. Її центральна ланка утворює поняття особистісного сенсу як індивідуалізованого відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність ("значення для мене"), відображений в об'єкті потреб людини.

18. Ці концепції вирішують проблему стабільності (теорія установки Ш.А.Надірашвілі, диспозиційна концепція особистості В.Я.Ядова).

19. Ця концепція обґрунтовує порушення стабільності. У русі діяльності відбуваються переходи від стану тимчасової стабільності (в силу сформованих стійких смислових і цільових установок особистості) до надситуативної активності суб'єкта діяльності, що зламає цю стабільність та виводить особистість на нові рівні вирішення її життєвих завдань, які, в свою чергу, можливі в умовах відносної стабільності її диспозицій.

20. Ця концепція вирішує проблему метаіндивідуальної репрезентації особистості; описує діяльнісно опосередкований процес, в результаті якого суб'єкт отримує індивідуальну представленість в життєдіяльності інших людей і може виступити в суспільному житті як особистість.

21. Ця концепція вирішує проблему інтраіндивідуальної репрезентації особистості; діяльність виступає як опосередковуюча ланка у зв'язку різнорівневих властивостей індивідуальності.

Ключ: 1) індивід; 2) особистість; 3) індивідуальність; 4) потреба в персоналізації; 5) структурна модель особистості; 6) функціональна модель особистості; 7) принцип детермінізму в теорії особистості; 8) принцип системності в теорії особистості; 9) принцип розвитку в теорії особистості; 10) принцип діяльнісного опосередкування; 11) концепції генезису особистості; 12) концепції динаміки змісту особистості; 13) концепції структури особистості; 14) психогенетична концепція індивідуальності Б.М.Теплова; 15) концепція А.В.Петровського про роль системоутворюючого фактора – діяльнісного

опосередкування, 16) історико-еволюційний підхід до розуміння соціогенеза особистості?; 17) концепція смислових утворень особистості; 18) диспозиційно-настановчі концепції; 19) концепція надситуативної активності В.А.Петровського; 20) концепції персоналізації; 21) концепція інтегральної індивідуальності В.С. Мерліна

ТЕМА 10. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: детермінізм; предмеханістичний детермінізм; механістичний детермінізм; фізикалістична причинність; імовірнісний детермінізм; біологічний детермінізм; біопсихічний детермінізм; соціопсихічний детермінізм; принципу реактивності; «формула активності» за О.М. Леонтьєвим; «формула активності» за В.А.Петровським; зростання; розвиток; закон циклічності розвитку; закон метаморфоз розвитку, закон нерівномірності розвитку; закон незворотності розвитку; закон співіснування прогресу і регресу; закон зигзагоподібності розвитку; перехід стадій розвитку в рівні; єдність тенденцій до розвитку до стійкості; принцип системності.

1. Вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального і духовного світу. Інакше кажучи, одне явище (причина) за цілком певних умов з необхідністю породжує, виробляє інше явище (слідство).

2. Цей вид детермінізму був найбільш поширений в античній науці (Емпедокл, Демокрит, Гіппократ, лікарі і вчені Стародавнього Сходу). Найбільш значними досягненнями цього виду детермінізму були: 1) положення про відчуття як результат прямого контакту органів чуття з зовнішніми об'єктами; 2) вчення про темперамент як результат переважаючого в організмі однієї з чотирьох рідин.

3. Цей вид детермінізму превалював в принципах наукового пізнання в Новий час – з XVII до середини XIX в. і мав два основних аспекти: лінійну і статистичну детермінацію в єдиному причинно обумовленому світі.

4. Покладена в основу класичної картини світу ця причинність відображає взаємодії у фізичному світі, понята в рамках класичного природознавства; припускає вплив одних матеріальних умов (факторів) на інші виходячи з припущень про закони, що відображаються в узагальнених висловлюваннях, прояв яких і служить підставою причинних висловлювань.

5. Цей вид детермінізму пов'язаний із використанням статистики як засобу виявлення причинних зв'язків.

6. У цьому виді детермінізму впливаюча причина стала доповнюватися цільовою, і доцільність як принцип раціональності доповнив класичну картину світу. Стверджується повне визнання об'єктивної ймовірності та випадковості як таких, що не суперечать картині світу з однозначною детермінованістю явищ.

7. Цей вид детермінізму дає пояснення або за принципом гомеостазу, або фізичних принципів енергії та поля.

8. Цей вид детермінізму існує в психології паралельно з біопсихічним і, так чи інакше, визнає соціальну детермінацію психіки людини.

9. Відмінними рисами психологічних концепцій, що реалізують цей принцип, є уявлення про пасивну природу людини, що ґрунтуються на аналогії між людиною і машиною (ідея механістичного матеріалізму). Цей принцип реалізується в змістовно різних підходах – рефлексорному, біхевіористичному когнітивному (якщо будуються схеми пізнавальних процесів, виходячи з комп'ютерної метафори), при будь-яких формах гомеостатичних підходів.

10. «Внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим само себе змінює».

11. Зовнішні чинники впливають на формування внутрішньої організації суб'єкта (людини) тільки за умови його активних відносин з елементами оточення. Розвиток активного початку діяльності йде не в бік незалежності від зовнішньої дійсності, але шляхом все більш широкого перекладу зовнішньої детермінації у внутрішню, більш повного і глибокого відображення дійсності у внутрішній організації суб'єкта.

12. Процес кількісних змін внутрішньої структури і окремих елементів, що входять до неї без істотних змін в структурі окремих процесів.

13. Якісні перетворення, ламка старих форм психічної організації і поява на їх місці нових.

14. Дитяче розвиток має складну організацію в часі: свій ритм, який не співпадає з ритмом часу, і свій ритм, який змінюється в різні роки життя. Так, рік життя в дитинстві не дорівнює році життя в отроцтві.

15. Розвиток є ланцюг якісних змін. Дитина не просто маленький дорослий, який менше знає або менше вміє, а істота, що володіє якісно відмінною психікою.

16. Кожна сторона в психіці дитини має свій оптимальний період розвитку (Л.С. Виготський). Періоди різких якісних стрибків змінюються поступовим накопиченням кількісних змін (Анциферова).

17. Будь-яка деградація, зворотний розвиток, не є дзеркальним відображенням поступального розвитку; повернення системи на вихідний рівень функціонування можливе лише за одним або кількома показниками - повне відновлення того, що було раніше, неможливо.

18. Прогресивний розвиток (від нижчого до вищого, від простого до складного) обов'язково включає в себе елементи регресії вже хоча б у силу того, що вибір одного з напрямків розвитку залишає нереалізованими багато інших (за все треба платити, голосують життєва мудрість).

19. Неминучим у всякому розвитку є не тільки уповільнення, але і відкат назад, погіршення функціонування системи як умова нового підйому. Цей феномен пов'язаний з формуванням принципово нових структур, які на початкових етапах функціонування працюють в деяких відносинах гірше, ніж старі.

20. При появі нового рівня функціонування старий не знищується, але зберігається з деякими специфічними тільки для нього функціями в якості одного з ієрархічних рівнів нової системи.

21. Успішний розвиток неможливий без сильної консервативної тенденції.

22. Вивчення психічних явищ, при якому вони розглядаються як система, незвідна до суми своїх елементів і що володіє структурною організацією. Завдяки структурній організації властивості кожного елемента визначаються його місцем в структурі.

Ключ: 1) детермінізм; 2) предмеханістичний детермінізм; 3) механістичний детермінізм; 4) фізикалістична причинність; 5) імовірнісний детермінізм; 6) біологічний детермінізм; 7) біопсихічний детермінізм; 8) соціопсихічний детермінізм; 9) принципу реактивності; 10) «формула активності» за О.М. Леонтьєвим; 11) «формула активності» за В.А.Петровским; 12) зростання; 13) розвиток; 14) закон циклічності розвитку; 15) закон метоморфоз розвитку, 16) закон нерівномірності розвитку; 17) закон незворотності розвитку; 18) закон співіснування прогресу і регресу; 19) закон зигзагоподібності розвитку; 20) перехід стадій розвитку в рівні; 21) єдність тенденцій до розвитку до стійкості; 22) принцип системності.

ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМ У ПСИХОЛОГІЇ

Тестові завдання для самоконтролю:

Установіть відповідність між наведеними твердженнями і відповідями, що містяться в «Робочих матеріалах».

Матеріали для відповідей: парадигма; пізнавальна функція; нормативна функція; методологічна функція; світоглядна функція; природничо-наукова парадигма; принцип раціональності; принцип редукції психічної реальності; 9) принцип ідеалізації психічної реальності; принцип простоти психічної реальності); принцип незалежної перевірки психічної реальності; природничо-наукова парадигма; гуманістична психологія; Е. Шпрангер; Дж. Брунер; гуманістична парадигма; конструктивістська психологія; трансперсональна психологія;

1. Система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, які слугують зразком розв'язування наукових задач.

2. Система наукових уявлень, конструктів, понять, що забезпечує адекватне пояснення досліджуваної дійсності;

3. Сукупність норм, правил, методів і засобів здійснення науково-дослідницької діяльності;

4. Взаємоузгоджена сукупність принципів, методів, форм, засобів рефлексивної мислєдїяльності, що дає змогу здійснювати стандартне (еталонне) розв'язання проблем;

5. Гармонізована цілісність колективно напрацьованих ідей, ідеалів, настановлень, цінностей, ціннісних орієнтацій, що формує своєрідний тип психологічної ментальності та світобачення, уможливлєє ведення науковцями продуктивного Дїалогу.

6. Ця парадигма відповідає стану розвитку науки, яка характеризує класичну картину світу.

7. Усі явища психічного світу підлягають несуперечливому опису.

8. Наукова теорія завжди зводить з'ясоване з реальності психічного уже визнаного правильним.

9. Розгляд наближеної до дійсності спрощеної ситуації; неможливість включити в логічну конструкцію теорії абсолютно усі складові тих об'єктів, вивченням яких теорія покликана займатися;

10. Інтуїтивне переконання, що правильна (істинна) теорія проста («правильне просте»);

11. Пропоновані теорії (гіпотези) мають підтверджуватися іншими емпіричними даними про психічну реальність і логічними міркуваннями, відмінними від тих, на підставі яких вони сформульовані.

12. Для цієї парадигми характерно: а) визнання досконалості природознавства і недосконалості психології; в) розгляд експерименту як головного шляху перевірки істини; г) потреба розчленовування цілого на елементи і встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків; г) існування об'єктивного знання та абсолютної істини; д) визнання суті наукового пояснення як підведення індивідуальних випадків під «загальні гіпотетичні закони».

13. У якій психології розуміння разом з переживанням стало предметом аналізу та вивчення.

14. Цей автор пов'язує «описовість» психології з історичною описовістю.

15. У цього автора метод розуміння представлений як наративний шлях пізнання.

16. Специфічним об'єктом цього напряму психологічних досліджень стали смислові структури і вищі екзистенційно-онтологічні цінності людини — любов, свобода, творчість, відповідальність, самоактуалізація, психічне здоров'я, а також неповторність, унікальність, індивідуальність кожної особистості.

17. Ця психологія може визначатися як наука про сутність, цінності і способи розвитку психіки; вона прагне зрозуміти психічну діяльність не в термінах причин і наслідків, а в термінах інтенцій, планів, взаємодій, колективних процедур, практик; у її межах особистість розглядається як джерело людських учинків і один з учасників інтерсуб'єктивної взаємодії. Окрім того, у центрі психологічного дослідження опиняється лінгвістична або символічна взаємодія. Особливого значення набувають мовні і культурні чинники психологічної діяльності.

18. Вцій психології предметом наукового дослідження стали «психологічні виміри релігійного і містичного досвідів», ключовим поняттям — «змінені стани свідомості» (ЗСС).

Ключ: 1) парадигма; 2) пізнавальна функція; 3) нормативна функція; 4) методологічна функція; 5) світоглядна функція; 6) природничо-наукова парадигма; 7) принцип раціональності; 8) принцип редукції психічної реальності; 9) принцип ідеалізації психічної реальності; 10) принцип простоти психічної реальності; 11) принцип незалежної перевірки психічної реальності; 12) природничо-наукова парадигма; 13) гуманістична психологія; 14) Е. Шпрангер; 15) Дж. Брунер; 16) гуманістична парадигма; 17) конструктивістська психологія; 18) трансперсональна психологія;

3.6. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО РОБОТИ ІЗ НАВЧАЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ ТА ПЕРШОДЖЕРЕЛАМИ

Знайомство з книгою, статтею, текстом починається з назви, заголовка. Осмислити їх – означає зробити перший крок до розуміння матеріалу, який належить прочитати. Заголовок актуалізує уявлення, що є у людини, з даної проблеми. Прочитавши його, студент зіставляє з ним відомі йому знання, вибудовує припущення про круг питань, що піднімаються в тесті.

Заголовки, залежно від їх функції, задуму автора бувають різними. Учені виділяють 12 видів заголовків: від іносказання до заголовка-питання. Розпізнати зміст книги, статті по одній назві достатньо складне завдання. Цьому сприятиме звернення до змісту, анотації, які розташовуються, як правило, на зворотному боці титульного листа або в кінці книги.

Обдумування назви, зміст, анотації формує пізнавальний інтерес, загострює сприйняття тексту, настроює на певний рівень інтелектуальних труднощів, пов'язаних з пізнанням нового.

Епіграф – ще один ключ до розуміння. Його теж треба використовувати. Короткі, в 1 – 2 пропозиції, епіграфи виражають не тільки зміст, але і емоційне забарвлення тексту. Прямо або іносказання, викликаючи аналогії, образні асоціації, вони наближають читача до задуму автора. Аналіз епіграфа – достатньо складна інтелектуальна робота, оскільки він виражає думку узагальнено. Розуміння цього зв'язку, її словесне формулювання дають можливість більш глибоко осмислити прочитане, сформувані розумовий навик логічного обґрунтування тієї або іншої проблеми.

Основне смислове і емоційне навантаження тексту несуть ключові слова і фрази. Визначити їх – необхідна основа для розуміння учбового матеріалу. Ключовими є ті слова і пропозиції, які несуть основний смисловий і емоційний заряд тексту, розкривають його головну думку. Виділення ключових слів, фраз в тексті супроводжується активною розумовою роботою, оскільки виявляються взаємні зв'язки, залежності, причини слідства, встановлюється схожість і відмінність з вже відомим матеріалом, з'ясовується правдоподібність і реальність висловлюваних думок і фактів. Пошук власних відповідей на питання, задані самому собі в ході роботи з текстом, подальше їх порівняння з реальним змістом тексту виробляють навик і уміння самостійно аналізувати, узагальнювати, виділяти головне.

Розуміння головного може відбутися як результат логічних міркувань або одномоментно, як осяяння. Проте в процесі роздумів людина використовує деякі прийоми для виділення головній думці: дуже коротке формулювання суті тексту або його уривка; аналіз тексту з метою зрозуміти, де основна думка, а де приклади, що пояснюють її; відкидання непотрібної в даному випадку інформації.

Результати розумової роботи з текстом можуть бути закріплені в конспекту матеріалу, що вивчається.

У словнику С.І. Ожегова конспект визначається як "короткий виклад, короткий запис чогось". Такий запис дає можливість продумано розставити акценти, при цьому зменшивши об'єм матеріалу і зберігши його стрункий виклад. Конспект – це план, що перетворюється на короткий переказ, який містить тільки істотну інформацію.

В даному випадку ми говоримо про конспект як результат певної обробки матеріалу, але є ще і сам процес створення конспекту – конспектування.

Конспектування – це така обробка матеріалу, яка приводить до його скорочення без істотних смислових втрат. Скорочення відбувається різними способами. Це може бути як відкидання слів, що містять другорядну інформацію, так і переклад тексту на свою мову, його переформулювання з попутним скороченням. Конспектування включає декілька етапів роботи: відбір з пропонованої інформації найістотнішої; переклад відібраної інформації своєю мовою з попутним скороченням; запис цього скороченого, "стисло" тексту.

Існують різні види конспекту.

Плановий конспект. Напевно, правильніше за нього було б назвати планом-конспектом. При створенні такого конспекту спочатку пишеться план. Далі, у міру потреби, на окремі пункти плану "нарощується" текст. Це можуть бути цитати або вільно викладений текст. При цьому деякі пункти плану можуть не потребувати докладнішого освітлення, і тоді вони залишаються без пояснень. Такий конспект, як правило, використовується при підготовці до якого-небудь усного повідомлення. Він допомагає зрозуміти текст, що вивчається, і краще за нього запам'ятати. Проте, якщо пройде недовгий термін, відновити зміст матеріалу по такому конспекту може бути задоволене важко.

Текстуальний конспект. Цим конспектом є монтаж цитат.

Тематичний конспект. Такий конспект є коротким викладом однієї теми, розкритої за декількома джерелами. Він може бути зв'язним і розчленованим на пункти плану; коротким і докладним. Крім того, в нім можуть міститися цитати і схеми.

Вільний конспект. Він включає і власні формулювання, і цитати. У нім можуть бути зв'язні переходи або бути відсутнім. Це дійсно "вільний" конспект. На наш погляд, такий конспект є найбільш корисним, оскільки необхідність що-небудь сформулювати самому завжди вимагає глибшого проникнення в читаний текст і сприяє його запам'ятовуванню.

Також виділяють наступні види роботи із науковою літературою:

– анотування – короткий згорнутий виклад змісту прочитаного без втрати істотного сенсу.

– рецензування – написання короткого відгуку з виразом свого відношення щодо прочитаного.

– складання довідки – відомостей про що-небудь, отриманих після пошуків. Довідки бувають статистичні, біографічні, термінологічні, географічні і так далі

– складання формально-логічної моделі – словесно-схематичного зображення прочитаного.

– складання тематичного тезауруса – впорядкованого комплексу базових понять за розділом, темою.

– складання матриці ідей – порівняльних характеристик однорідних предметів, явищ в працях різних авторів.

3.7. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ПЕРШОДЖЕРЕЛ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

Модуль I. Загальні поняття методології науки

Тема 1. Структура та функції методологічного знання, його значення для психології

Юревич А.В. Наука и пара наука столкновение на территории психологи / А.В. Юревич // Психологический журнал. – 2005. – № 1. – С 79 – 87.

Тема 2. Розвиток методології науки

Гроф С. Структура наукових революцій / С. Гроф // Психологія і суспільства. – 2010. – № 2. – С. 106 – 112

Копилов Г. Про природу наукових революцій / Г. Копилов // Психологія і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 113 – 127

Тема 3. Структура сучасного наукового знання

Гусельцева М.С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2006. – № 1. – С. 3 – 15.

Змістовий модуль II. Теоретико-методологічні проблеми психології

Тема 4. Різні підходи до розуміння і визначення предмета психології

1. Бассин Ф.В. О развитии взглядов на предмет психологии // Вопросы психологии, 1971.– №4.– С. 101–113

2. Аллахвердов В.М. Предмет психологии сквозь призму единой теории психологии / В.М. Аллахвердов // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 100 – 104

Тема 5. Криза в психології та пошуки загальної методології

1. Виготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование / Л.С.Виготский // Виготский Л.С. Собр. Соч. В 6 т.. – М. Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 291 – 436.

Тема 6. Теорія та дослідження в психології

Залевский Г.В. Объяснение и понимание в психологии / Залевский Г.В. \ Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива ТЗЗ/ отв. Ред. А.Л. Журавлева, А.В. Юревич. – М.: Из-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 195 –122.

Левин К. Закон и эксперимент в психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 2001. – Т 22, № 2. – С. 101 – 108; № 3. – С. 116 –127.

Тема 7. Фундаментальні методологічні проблеми психології

Мазилев В.А. Методологические проблемы психологии в начале 21 века / А.В. Мазилев // Психологический журнал. – 2006. – № 1. – Т 27. – С. 23 – 34.

Змістовий модуль III. Методологічна база психології: категорії, пояснювальні принципи

Тема 8. Теорія діяльності як методологічний підхід у психології

Артемьева Т.И. Общая характеристика категории «деятельность» / Методологический аспект проблемы способностей // Т.И.Артемьева. – М.: Наука, 1977. – С. 94-120.

Тема 9. Категорія особистості в психології

Бахтин М.М. К диалогическому пониманию личности / М.М. Бахтин // Психология личности / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря, В.В. Архангельской. – М.: АСТ: Астрель, 2009. С. 64 –73. (Хрестоматия по психологии).

Тема 10. Методологічні принципи психології

Чуприкова Н.И. Теория отражения, психическая реальность и психологическая наука / Н.И. Чуприкова // Методология и история психологии. – 2006. – № 1. – С. 174 – 192.

Тема 11. Особливості парадигм у психології

Ковалев Г.А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу // Вопросы психологии. – №3. – 1987. – С. 41–49.

Балл Г. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті Г. Балл // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 3– 14; 2007. – №2. – С. 14 – 26; 2007. – № 6. – С.3 – 16; 2009. – № 1. – С. 3 –21.

3.8. КЛЮЧОВІ СЛОВА ЗА ТЕМАМИ КУРСУ

Змістовий модуль I. Загальні поняття методології науки

Тема 1. Структура та функції методологічного знання, його значення для психології

Ключові слова: методологія, рефлексія науки, дескриптивна методологія, нормативна методологія, онтологізм, гносеологізм, методологізм.

Тема 2. Розвиток методології науки

Ключові слова: класична наука, об'єктивне знання, суб'єктивне знання, психологізм, емпіризм, раціоналізм, некласична наука, постнекласична наука, методологічний підхід, позитивізм, неопозитивізм, критерій верифікації, критичний раціоналізм Поппера, критерій фальсифікованості, постпозитивізм, парадигма, наукова революція, дослідницька програма, принцип плюралізму, принцип контріндукції.

Тема 3. Структура сучасного наукового знання

Ключові слова: релятивізм, холізм, принцип додатковості, наукові факти, наукові теорії, гіпотеза, предметна віднесеність теорії, пояснювальні принципи теорії, логіка теорії, «слабкі» і «сильні» теорії, аксіоматичні, гіпотетико-дедуктивні теорії, якісні теорії, формалізовані теорії, формальні теорії, концепція, підхід, вчення, емпіричні закони, теоретичні закони.

Змістовий модуль II. Теоретико-методологічні проблеми психології

Тема 4. Різні підходи до розуміння і визначення предмета психології

Ключові слова: асоціанізм, онтологія.

Тема 5. Криза в психології та пошуки загальної методології

Ключові слова: асоціанізм, інтроспекціонізм, атомізм, механіцизм, структуралізм, функціоналізм, криза, мультипарадигма, метапарадигма, «методологічний монізм», «методологічний анархізм», «методологічний лібералізм», «методологічний плюралізм».

Тема 6. Методологічні проблеми розуміння та пояснення у психології

Ключові слова: квазіпояснення, пояснення (номологічне, телеологічне), психологічна причинність, діюча причина, синхронічна причинність, редукціонізм

Тема 7. Фундаментальні методологічні проблеми психології

Ключові слова: психофізіологічний паралелізм, психофізіологічна відповідність, епіфеноменалізм, психофізіологічна взаємодія, емпіричний паралелізм

Змістовий модуль III. Методологічна база психології: категорії, пояснювальні принципи

Тема 8. Теорія діяльності як методологічний підхід у психології

Ключові слова: взаємодія, відображення, активність, образ, сенс, значення, діяльнісний підхід

Тема 9. Категорія особистості в психології

Ключові слова: персоналізація, суб'єктність, постулат сообразности, самопрічинність, самотрансценденція, неадаптивність.

Тема 10. Методологічні принципи психології

Ключові слова: детермінізм, фізикалістськи причинність, активність, холізм, елементарізм, ізоморфізм, системний підхід.

Тема 11. Особливості парадигм у психології

Ключові слова: парадигма, розуміння, конструктивізм, транс персональна психологія.

РОЗДІЛ IV. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

4.1. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ СТУДЕНТІВ

Контроль, оцінювання теоретичних знань та практичних вмінь студентів протягом навчального семестру відбувається за ступенем активності студентів на практичних заняттях, усних відповідей на практичних заняттях, виконання тестових завдань; за результатами якості виконання самостійної роботи. По закінченні вивчення навчального матеріалу студенти складають екзамен.

Оцінювання знань студентів з навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» здійснюється у вигляді поточного контролю знань та оцінювання самостійної роботи студентів відповідно до робочої навчальної програми.

Модуль 1.								Модуль 2.	Екзамен
Аудиторна робота								Сам. робота	Підсумковий контроль
Лекційні заняття не оцінюються									
Практичні заняття									
Змістовий модуль I				Змістовий модуль II				38 балів	100 балів
T1 3б.	T2 3б.	T3 3б.	T4 3б.	T5 3б.	T6 3б.	T7 3б.	T8 3б.		
Змістовий модуль III									
T9 3б.	T10 3б.	T11 3б.	T123б.						

Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології» проводиться за такими формами:

- а) під час практичних занять:
 - опитування або тестування знань студентів з теоретичного матеріалу;
 - обговорення матеріалів доповідей із поставленого проблемного питання, проведення дискусій, підведення резюме з цього питання;
- в) за результатами виконання завдань самостійного опрацювання:
 - оцінка формалізованих схем до кожної теми (оцінювання – 10 балів);
 - оцінка матеріалів рефератів (оцінювання – 7 балів);
 - оцінка роботи із науковою літературою та першоджерелами (оцінювання – 7 балів);
 - оцінка роботи із поняттями у тематичному словнику (оцінювання – 7 балів);
 - оцінка тестових контрольних завдань (оцінювання – 7 балів).

Максимальна кількість балів при оцінювання знань студентів у процесі практичного заняття виставляється за такими критеріями:

- під час опитувань – за повну і ґрунтовну відповідь на задане запитання з теми заняття; .
- у процесі обговорення матеріалів доповідей із поставленого проблемного питання – за знання теоретичних основ проблеми, порушеної в завданні; за володіння методами методологічного аналізу; за підведення резюме з цього питання.

Максимальна кількість балів під час оцінюванні знань студентів у процесі написання тестових контрольних робіт виставляється за всі правильні відповіді.

Максимальна кількість балів під час оцінюванні рефератів та презентацій за визначеними темами виставляється відповідно до критеріїв:

- за повноту та використання сучасних концепцій і джерел інформації (крім лекційного конспекту має бути ще не менше трьох джерел інформації):

- за оформлення роботи згідно з вимогами і наявність посилань на літературні джерела;

- за змістовність висновків;

- за глибокі знання навчального матеріалу, що містяться в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах.

У наслідок невиконання окремих критеріїв із тієї чи іншої форми контролю знань кількість балів, яка виставляється студентові, може бути знижена:

- за неповну відповідь – 0,5 бала;

- за кожен неправильну відповідь – 0,5 бала;

- за невчасне виконання індивідуальної роботи – 0,5 бала;

- за недостовірність поданої інформації – 0,5 бала;

- за недостатнє розкриття теми – 0,5 бала;

- за відсутність посилань на літературні джерела – 0,5 бала.

Результати поточного контролю знань студентів (кількість отриманих балів) обов'язково доводяться викладачем у кінці кожного заняття до відома всіх студентів і проставляються в «Журналі обліку поточної успішності та відвідування занять студентів». Кількість балів за результатами оцінювання під час заняття записуються в стовпчик, у якому відмічається присутність студентів на занятті; кількість балів за результатами самостійної роботи (за виконання домашніх чи індивідуальних завдань) – у стовпчику поряд.

4.2. КРИТЕРІЇ ПЕРЕВЕДЕННЯ БАЛІВ У ДЕРЖАВНУ ОЦІНКУ

Фактична кількість балів, отримана студентом за результатами поточного контролю та підсумками контрольного заходу, переводиться в державну оцінку за такими критеріями: А – оцінка «відмінно» (90-100 балів) виставляється за глибокі знання навчального матеріалу, наявного в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах, уміння аналізувати явища, що вивчаються, у їх взаємозв'язку й розвитку, чітко, лаконічно, логічно послідовно в доповідати на поставлені питання, уміння застосовувати теоретичні положення під час виконання практичних завдань;

ВС – оцінка «добре» (89-75 балів) виставляється за міцні знання навчального матеріалу, аргументовані відповіді на поставлені питання, вміння застосовувати теоретичні положення під час виконання практичних завдань, які, однак, містять певні (несуттєві) неточності:

ОЕ – оцінка «задовільно» (60-74 балів) виставляється за посередні знання навчального матеріалу, недостатньо аргументовані відповіді, слабе застосування теоретичних положень під час виконання практичних завдань:

РХ – оцінка «незадовільно» з можливістю повторного складання екзамену (26-59 балів) виставляється за незнання значної частини навчального матеріалу, суттєві помилки у відповідях на питання, невміння застосувати теоретичні положення під час виконання практичних завдань;

Р – оцінка «незадовільно» з обов'язковим повторним вивченням модуля (навчальної дисципліни) (0-25 балів) виставляється за незнання значної частини навчального матеріалу, суттєві помилки у відповідях на питання, невміння орієнтуватися під час виконання практичних завдань, незнання основних фундаментальних положень.

Сумарна підсумкова оцінка, яку студент може отримати за результатами семестрового контролю, складається з кількості балів, отриманих за результатами поточного контролю знань під час семестру, та кількості балів, отриманих під час контрольного заходу.

Результати підсумкових заходів оцінюються за 100-бальною шкалою з подальшою трансформацією в державну оцінку відповідно до шкали оцінювання (національної та ЕСТЯ).

Шкала оцінювання: національна та ECTS

За 100-бальною шкалою	За державною (національною) шкалою	За шкалою ECST
90 – 100 балів	відмінно	A
89 – 75 балів	добре	BC
60 – 74 балів	задовільно	DE
26 – 59 балів	незадовільно (повторне складання заліку)	FX
0 – 25 балів	незадовільно (повторне вивчення дисципліни)	F

4.3. ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ ДО КУРСУ

1. Визначення поняття «методологія науки».
2. Рефлексія як метод наукового пізнання. Рефлексії як механізм збільшення знання. Три види внутрішньо наукової рефлексії: онтологізм, гносіологізм, методологізм.
3. Дескриптивна і нормативна методологія. Функції дескриптивного та методологічного аналізу.
4. Структура методологічного знання: рівень філософської методології; рівень загальнонаукової методології; рівень конкретно-наукової методології; рівень процедури і техніки дослідження. Значення методологічного знання для психології.
5. Базові поняття методології: предмет дослідження, об'єкт дослідження, засоби дослідження та пізнавальна ситуація. Специфіка пізнавальної ситуації в психології.
6. Історична відносність форм, засобів, ідеалів і норм наукового пізнання. Класична наука, некласична наука, постнекласична наука.
7. Позитивізм і його роль як методологічного базису. Виникнення неопозитивізму. Проблеми логічних основ науки і критеріїв науковості.
8. Методологічні проблеми науки в працях К. Поппера. Критичний реалізм Поппера, принцип фальсифікації. Критика К. Поппером старої теорії пізнання, теорія 3-х світів.
9. Методологічні дослідження в постпозитивізма (Т. Кун, І.Лакатос, М. Полані, С. Тулмін, П. Фейєрабенд).
10. Філософсько-світоглядний рівень методологічного знання. Основні філософсько-методологічні позиції в інтерпретації значення, ролі, а також причин виникнення психіки в світі.
11. Рівень загальнонаукової методології. Концепція ноосфери В.І. Вернадського. Кібернетика М. Вінера і Дж. фон Неймана. Загальна теорія систем Л. фон Берталанфі. Синергетика Г. Хакена. Концепція автопоетичних систем У. Матурана і Ф. Варела. Теорія дисипативних структур І. Пригожина. Структуралізм.
12. Конкретно-наукова методологія. Методологічні передумови і висновки культурно- історичної теорії Л. С. Виготського, теорії поля К. Левіна, теорії Ж. Піаже.
13. Рівень процедур і технік дослідження; підходи до типологізації психологічних методів. Тривимірна класифікація методів психологічного дослідження за В.Н. Дружиніним.
14. Підстави класичної, некласичної і постнекласичної науки (наукова картина світу, ідеали і норми наукового пізнання, філософські підстави науки).
15. Структура сучасного наукового знання. Факти як результати емпіричного наукового пізнання. Теорії як результати побудови наукових пояснень відомих фактів.
16. Теорії як результати побудови наукових пояснень відомих фактів. Основні функції теорії. Склад наукової теорії. Види теорій. Інші види теоретичного знання: концепції, підходи, вчення.
17. Критерії відносної істинності наукових теорій. Принцип верифікації. Принцип фальсифікації. Методологія дослідницьких програм. принцип «взаємного прояснення». Логіка зміни наукових теорій.
18. Закони в складі наукового знання (емпіричні закони, теоретичні закони). Умови встановлення причинно-наслідкового (каузального) зв'язку між предметами і явищами. Типи каузальних зв'язків.
19. Емпірична і теоретична психологія. Цілісний теоретико-емпіричний шлях побудови психологічного дослідження шляхом класифікації методів.
20. Підстави виділення психології в самостійну науку (розвиток асоціанізма та інші досягнення).
21. Визначення психічних явищ в контексті різних підходів до пояснення психіки. Визначення психічних явищ у вітчизняній психології

22. Психологія свідомості та ознаки кризи. Подоланні недоліків психології свідомості в різних психологічних школах.
23. Постановка проблеми кризи в психології. Методологічні основи кризи за Л. С. Виготським .
24. Сучасний стан кризи та варіанти його подолання. _Поліпарадигмальність психології як альтернатива її кризи.
25. Склад і структура сучасних наукових психологічних знань. Основні форми психологічних знань: описові та пояснювальні. Методи пояснення: квазіпояснення, номологічні, телеологічні, фіналістичні пояснення.
26. Особливості психологічної причинності. Розуміння причинності згідно класичної і неklasичної картини світу. Проблема причинності в підході С.А. Рубінштейна
27. Характеристики законів у психології. Уявлення про кондіціонально-генетичні закони К. Левіна. Закон як «логічна координація» у Ж. Піаже.
28. Методологічне уявлення про рівневу представленість психологічних законів і парціальний характер їх дії у вітчизняній психології.
29. Проблема редуцціонізму в психології. Психологічні дослідження: види, етапи. Плани досліджень. Достовірність висновків.
30. Проблема об'єктивного методу в психології. Філософські передумови об'єктивного методу за В. П. Зінченко і М. К. Мамардашвілі.
31. Психофізична і психофізіологічна проблема в психології. Психофізіологічний паралелізм. Психофізіологічна відповідність. Емпіричний паралелізм.
32. Проблема одиниць аналізу психіки. Вирішення проблеми одиниць аналізу психіки у вітчизняній психології (Л.С. Виготський, А. Н. Леонтьев Н. Д. Гордеева і В. П. Зінченко).
33. Проблема біологічного і соціального. Вирішення проблеми співвідношення між біологічним і соціальним в природі людини в психоаналізі, гуманістичній психології, вітчизняній психології (С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьев , П.Я. Гальперін).
34. Історичні умови для виділення принципу діяльності. Категорія діяльності в марксистській філософії. Взаємодія як загальна форма взаємозв'язку явищ дійсності.
35. Проблема активності людини. Діяльність як особливий вид активності людини. Основні змістовні характеристики діяльності людини: продуктивність, предметність, суб'єктивність, доцільність, свідомість.
36. Теорія діяльності як загально психологічна парадигма. Психологічна теорія діяльності А. Н. Леонтьєва. Ідея «образу світу».
37. Особистість як системоутворююча категорія в психології. Положення про діяльнісну сутність людини та її соціальну природу.
38. Типологія теорій особистості з точки зору джерел саморозвитку особистості.
39. Теорія особистості з позицій категоріального аналізу психології
40. Онтологічна модель особистості. Концепції генезису особистості. Концепції динаміки змісту особистості. Концепції структури особистості.
41. Принцип детермінізму в психології. Розуміння детермінізму в класичній і неklasичній картині світу. Новітні уявлення про взаємозв'язок.
42. Принцип активності в психології. Роль принципу активності в загально психологічній теорії.
43. Принцип розвитку в психології. Реалізація принципу розвитку при аналізі онтогенезу(Л.С. Виготський). Визначення принципу розвитку Л. І. Анциферовою.
44. Принцип системності в психології. Уявлення про психологічні системи в школі Л. С. Виготського. Методологічні принципи системного підходу за Б. Ф. Ломовим.
45. Сутність та функції парадигми. Методологічні принципи парадигми.
46. Природничо-наукова парадигма в психології. Принципи природничо-наукової парадигми у вивченні психічної реальності.

47. Гуманістична парадигма в психології. В. Дільтей про психологію «пояснення» і психологію «розуміння». Метод розуміння Дж. Брунера. Предмет гуманістичної психології.
48. Конструктивістська парадигма в психології. Теорія особистісних конструктів Дж. Келлі як варіант конструктивістської психології. Деструктивні тенденції у психології.
49. Трансперсональна психологія та її методологічна орієнтація. Предмет наукового дослідження в трансперсональній психології. Поняття «змінені стани свідомості» (ЗСС).
50. Взаємодія, діалог і протистояння парадигм у психології.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Абсолютний спостерігач – допущення класичного ідеалу раціональності: «... стан розуму, в якому відомий деякий предмет А, однаковий по всьому простору спостерігачів»; існує якийсь божественний інтелект, який робить однаково умосяжним все, що відбувається в будь-якій точці простору; це означає, що скрізь відбувається " те ж саме".

Автопоезичійна система – система, що складається з мережі процесів, які постійно відтворюють свої компоненти, таким чином відокремлюючи себе від навколишнього середовища; це визначає таку систему як автономну одиницю, вона сама піклується про власну підтримку і зростання і сприймає оточення лише як можливу причину порушення внутрішнього функціонування.

Аксіоматичні (категорично-дедуктивні) теорії – теорії, вихідні положення яких становлять формальні логічні вираження – аксіоми.

Аналіз за одиницями – виділення в досліджуваному об'єкті деяких змістовних одиниць, які містять в собі значимі властивості цілого об'єкта.

Апріоризм – філософський напрям, що виводить критерій істинності знання за межі розуму і досвіду.

Асоціативна концепція – в основі концепції стоїть найбільш універсальна форма взаємозв'язку – просторово-часова суміжність психічних явищ. При цьому спосіб зв'язку, механізм психічних явищ (асоціація) виявляється відірваним: а) від структури, в яку вони об'єднуються (ціле має властивості, які не зводяться до простого асоціативного об'єднання частин), б) від характеру вихідного «матеріалу» (субстрату), на основі якого формується психіка.

Біхевіоризм – психологія, в якій відбувається ототожнення психічних функцій тільки зі сферою спостережуваних тілесних поведінкових і реєстрованих фізіологічних реакцій при повному відриві їх від можливих «внутрішніх» об'єктивно не вимірюваних психічних структур. Отже має місце відмова від факторів внутрішнього структурування поведінкового акта шляхом введення імовірнісного принципу організації поведінки.

Верифікація – принцип наукової достовірності: теорія вважається відносно істинною, якщо її положення та передбачення підтверджуються, узгоджуються з фактами.

Взаємне прояснення – принцип наукової достовірності: наукова теорія – це система ретельно перевірених гіпотез, що підтримують один одного за принципом «взаємного прояснення». Гіпотези можуть спростовуватися тільки іншими гіпотезами, яким підкоряється більше число фактів, а не поодинокими що не узгоджуються з нею фактами.

Вітчизняна психологія – психіка розглядається як система функцій живого організму, які закладаються в філогенезі, але змістовно наповнюються і розвиваються протягом онтогенезу у процесах активної взаємодії з предметним світом, у процесах реалізації операцій, дій, діяльностей і забезпечують: орієнтування живого організму в навколишньому світі; організацію різних форм цілеспрямованої поведінки; накопичення протягом життя і фіксування у формі «образу світу» найбільш ефективних способів орієнтування і організації поведінки.⁷⁸ Криза – етап розвитку науки, що характеризується руйнуванням єдиної методологічної основи та формуванням безлічі різних психологій.

Герменевтика – метод, що ґрунтується на досвіді та інтуїції дослідника і направлений на досягнення розуміння досліджуваної реальності.

Гіпотеза – наукове припущення, яке в подальшому або підтверджується, або спростовується в процесі емпіричних досліджень; визнається науковим, якщо існує принципова можливість його підтвердити або спростувати в процесі організації наукових досліджень. У разі недотримання цієї умови припущення не розглядається в якості наукових.

Гіпотетико-дедуктивні теорії – теорії, вихідними положеннями яких є змістовні пропозиції – принципи та постулати. Основні типи побудови теоретичних пояснень в цих теоріях: атрибутивний, структурний, функціональний, генетичний.

Генетичний тип пояснення – тип пояснення, що ґрунтується на виділенні вихідної одиниці аналізу, що потенційно містить всі основні вихідні властивості, які визначають подальший розвиток – ускладнення явища (аналіз «шляхом виділення вихідних одиниць» з подальшим виявленням законів та умов їх розвитку).

Генетичний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до дозрівання і розвитку різних форм структурної організації дій у логічно організовані системи операцій.

Гносеологізм – тип рефлексії, передбачає множинність підстав пізнання; центром такого типу рефлексії науки стає відношення «суб'єкт – об'єкт»; істинність знання відносна і полягає в адекватності завданню пізнання.

Гештальтпсихологія – психологічна школа, що зосередилася на боротьбі з атомізмом, проголосивши примат властивостей цілого над властивостями складових його частин.

Гуманістична психологія – ця психологія дала зразки найбільш повної та послідовної реалізації гуманітарної парадигми у побудові психологічного знання.

Дескриптивна методологія – вид методології, що має характер ретроспективного аналізу вже здійснених процесів наукового пізнання.

Дуалізм – філософська позиція, згідно якої першоосновами всього існуючого передбачаються дві субстанції: матерія (речовина) і психіка (мислення, дух). При цьому обидві субстанції або визнаються існуючими паралельно, або існуючими в постійній взаємодії.

Дисипативні структури – структури, які перебувають у стані постійної нестабільності, але мають тенденцію до самопідтримки в них певного порядку. При досягненні такою структурою певної точки (так званої точки біфуркації) досить дуже невеликого в порівнянні з розмірами структури зусилля, щоб структура змінила свій шлях розвитку.

Емпіризм – філософський напрямок, що визнає чуттєвий досвід джерелом всякого знання.

Емпіричні знання – знання як результат реєстрації безпосереднього чуттєвого сприйняття різних параметрів поведінки, дій, способів спілкування людей. Коли такі результати фіксуються за допомогою методів вимірювання та приладів, вони отримують статус наукових фактів.

Закон – об'єктивно існуючий причинно-наслідковий зв'язок між явищами, який в певних умовах необхідно відтворюється.

Інформаційний (кібернетичний) редукціонізм – зведення психіки до процесів і механізмів переробки інформації мозком людини. При цьому аналіз психічних явищ як інформаційних процесів найчастіше обмежується побудовою можливих моделей перетворення інформації про зовнішній світ, а також способів її організації та зберігання безвідносно до аналізу онтологічної специфіки психіки. Особливо яскраво ця тенденція виступає в американській когнітивної психології.

Імовірнісний детермінізм – детермінізм, який спирається на статистичні закони, що пророкують тільки ступінь ймовірності настання певних подій.

Класична наука – система знань і способів їх отримання; побудована на абстракції суб'єкта пізнання, який винесений за межі самого процесу пізнання і пізнаваного об'єкта; світ у відповідній картині світу представлявся як сукупність атомів (речових, конкретних і окремих), що існують в порожньому просторі рядоположено з людиною.

Критичний реалізм – підхід до наукового пізнання де будь-які теоретичні положення (закони) можуть бути спростовані дослідним шляхом, за допомогою

емпіричних даних, що суперечать їм; це принцип доказу від протилежного; наукове знання розвивається за рахунок відкидання помилок.

Кун Т. – один з найбільш яскравих представників постпозитивізму розглядає розвиток науки як процес, в якому відбуваються теоретичні наукові революції.

Контріндукція – принцип, що передбачає можливість пояснення накопичених в рамках однієї теоретико-емпіричної школи фактів з позицій іншої, конкуруючої теорії; пошук альтернативних пояснень в минулому; зміна смислових контекстів замість відкидання не відповідають фактам теорій.

Концепція – теоретичне знання, в якому немає власного аксіоматичного базису, на основі якого побудовані основні теоретичні твердження; спосіб розуміння або трактування проблемної області

Когнітивна психологія – ця психологія з її комп'ютерної метафорою зробила значний крок вперед у вивченні функціонування психіки за допомогою сучасних методів кількісного аналізу, зокрема методів теорії інформації.

Квазіпояснення – спосіб пізнання шляхом інтерпретації, тлумачення явищ і подій, що спирається на необгрунтовані й непідтвержені пояснювальні підстави, в які вірить суб'єкт, який пояснює явища. Можна виділити два основних типи квазіпояснень, які зустрічаються і в психологічній літературі, і в міркуваннях психологів.

Лапласовський, або класичний детермінізм – детермінізм, в основі якого лежать закони, наслідки яких можуть бути чітко передбачені і дія яких має жорсткий, необхідний характер.

Лакатос І. – один з найбільш яскравих представників постпозитивізму; ключовим у концепції дослідника стало поняття дослідницької програми, у структуру якої входять «жорстке ядро», «захисний пояс», нормативні правила; зростання «зрілої» (розвиненої) науки розглядається як безперервна зміна дослідницьких програм.

Матеріалізм – філософська позиція, згідно якої психіка розглядається як особлива, притаманна живим організмам функція, що формується і розвивається в процесах взаємодії з навколишнім світом.

Методологія – особлива форма самосвідомості науки (особлива категорія знання про наукове знання), що включає вчення про принципи (передумови та підстави) і методи наукового пізнання.

Методологія нормативна – вид методології, що виконує функцію приписів та норм, спрямованих на вирішення низки організаційних проблем науково-дослідної діяльності.

Методологічний підхід – сукупність уявлень про шляхи наукового пізнання і розвитку науки, що мають спільні найбільш принципові моменти, незважаючи на всю різницю між поглядами окремих вчених.

Методологізм – тип рефлексії, що спрямований на засоби пізнання; в центрі уваги опиняється співвідношення «суб'єкт – знання». Розвиток такого типу рефлексії призводить до систематичного виробництву засобів пізнання.

Мультипарадигмальний підхід – підхід передбачає принципову множинність психологічних концепцій в силу багаторівневості психічного і незвідність всіх психологічних реалій до опису в рамках якогось одного пояснювального принципу.

Методологічний монізм – на думку прихильників цієї позиції, повинна існувати єдина «справді наукова» методологія. Суворе дотримання цієї методології є критерієм науковості.

Методологічний анархізм – Вибір методологічної позиції довільний, і його можна робити виходячи зі своїх суб'єктивних смаків і уподобань. Роль методології прихильниками цієї позиції також оцінюється досить низько.

Методологічний лібералізм – Різні типи психологічного пояснення релевантні різним рівням детермінації психічного. При цьому кожен рівень детермінації психічного

має самостійну значимість і принципово незамінний жодним іншим. Методологія повинна розглядати переходи між різними рівнями.

Методологічний плюралізм – система поглядів, згідно з якою не може існувати теорія навіть найвищого рівня, яка б апіорі була придатною для подолання постійно виникаючих пізнавальних труднощів.

Неопозитивізм – напрям філософської думки, що проставив акцент на ролі знаково-теоретичних засобів наукового мислення (насамперед мови), відносинах теоретичного апарату й емпіричного базису, функції математизації і формалізації знання.

Номологічний, або причинно-наслідковий (каузальний) тип пояснення – тип пояснення, що будується шляхом вказівки на причини явищ в минулому до явищ в сьогоденні (наслідків) і, далі, від явищ в сьогоденні до їх можливих змін в майбутньому. При цьому розрізняють:

Нейрофізіологічні концепції – концепції психіки, що мають своїм предметом не самий психічний акт і його результати (уявлення, поняття), а відповідні їм динамічні та структурні зміни в мозковому субстраті. Дослідження власне психічних явищ підміняється дослідженням явищ нейрофізіологічних.

Некласична наука – система знань і способів їх отримання, заснована на уявленнях про те, що процес і продукти пізнання не можна абстрагувати від процедур і засобів (включаючи наукові теорії) за допомогою яких ми пізнаємо світ.

Необіхевіоризм – модернізований біхевіоризм: вводяться в схему «стимул – реакція» проміжні змінні; фактор випадковості і його вірогідну міру пов'язують з такими аспектами організації поведінки і психіки, як мотив, «когнітивна карта», значення.

Онтологізм – тип рефлексії, що спрямований на пошуки єдиної істини в об'єкті; центром такого типу рефлексії стає відношення «знання – об'єкт»; найбільш характерний для емпіризму.

Об'єктивне знання – знання, що розуміються як встановлені факти або надіндивідуальні схеми пізнання і теоретизування, що стоять за їх одержанням.

Об'єктивний та суб'єктивний ідеалізм (соліпсизм) – філософська позиція, згідно якої першоосною всього існуючого виступає духовна субстанція – загальний розум або персоніфікований Бог; різновиди позиції: 1) першооснова як творчий акт загального розуму або Бога, 2) першооснова як діяльність органів почуттів і мислення самого суб'єкта.

Постнекласична наука – сучасна стадія в розвитку наукового знання, що додає до ідеалів некласичної науки вимоги обліку ціннісно-цільових установок вченого і його особистості в цілому.

Позитивізм – напрям філософської думки, що принижував роль теоретичного знання (особливо філософського) та переоцінював роль безпосереднього досвіду; вимагає прямої емпіричної перевірки кожного окремого затвердження.

Постпозитивізм – напрям філософської думки, де присутні розуміння критеріїв науковості як відносних, а не абсолютних, а також визнання необхідності побудови універсальної моделі розвитку науки.

Панпсихізм – філософська позиція, згідно якої в основі всього існуючого закладена єдина субстанція, яка є першоосною всього існуючого; психічні характеристики являють собою властивості (атрибути) будь-якого явища; всі явища мають більшу чи меншу ступінь одухотвореності.

Підхід – конструктивний принцип у науці чи практиці.

Прагматизм – напрям позитивізму, що розглядає значення понять, суджень в термінах наслідків заснованих на них дій, успішність яких становить єдиний критерій істинності і ототожнюється з нею.

Психофізіологічний паралелізм – протиставлення незалежно існуючих психіки і мозку (душі і тіла): психіка і мозок визнаються як незалежні явища, не пов'язані між собою причинно-наслідковими відносинами.

Психофізіологічна взаємодія – припускаючи, що психічне і фізіологічне мають різні сутності, цей підхід допускає певну ступінь взаємодії і взаємовпливу. Це варіант часткового вирішення проблеми, оскільки лише відсуває неминуче виникнення питання про співвідношення психічних і фізіологічних процесів.

Психодінамічний напрямок – у психологію вводиться мотиваційний аспект поведінки в якості самостійного об'єкта дослідження. Мотивам приписується енергія, яка міститься в організмі. Мотиваційний початок психічної діяльності протиставляється матеріалу та структурі.

Поведінкова парадигма – в російській науці початку ХХ ст. ця парадигма дала інтерпретаційний підходи до розуміння психіки як засобу пристосування організму до середовища.

Психоаналіз – психологічна школа, що намагалася змінити сам об'єкт дослідження, поставивши несвідоме на місце свідомості. З точки зору методу вивчення тут була прийнята прямо протилежна біхевіоризму позиція – не усунення дослідних інтерпретацій (і самого дослідника як чинника, що впливає в експериментальній ситуації), а їх пряме включення в способи збору емпіричних даних про пацієнта..

Психологічна теорія діяльності – ця теорія внесла великий внесок у розробку конкретних шляхів переходу від соціально-культурних форм існування психічного до індивідуальної психіки конкретної людини. Система детермінант такого переходу розкривалася в структурі і динаміці людської діяльності, що породжує та розвиваючої індивідуально свідомість.

Пояснювальні знання – знання спрямовані на встановлення причин (пояснення) фактів і феноменів.

Пояснення наукове – спосіб пізнання явищ і подій шляхом їх підведення під загальний закон, теорію, концепцію, які верифіковані науковими методами.

Редукціонізм – пояснення складних психічних явищ шляхом зведення їх до більш простих.

Раціоналізм – філософський напрямок, що визнає розум основою пізнання.

Рефлексія – один з методів пізнання, застосування якого в дослідженні призводить до творчої переробки самого досліджуваного предмета; у результаті система знань добувається і перебудовується, тобто відбувається «прирошення знання».

Суб'єктивне знання – знання, що розуміються як система уявлень суб'єкта про те, що він безпосередньо знає, тобто одержує в результаті безпосереднього спостереження за зовнішнім світом або у внутрішньому плані руху думки.

Синергетика – науковий напрямок займається вивченням систем, що складаються з великого (дуже великого, «величезного») числа частин, компонентів, які складним чином взаємодіють між собою.

Соціологічний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до певних способів спілкування та взаємодії між людьми (наприклад, зведення особистісних особливостей до інтеракцій).

Структуралізм В. Вундта, Е. Тітченера – у цьому напрямку первинним матеріалом є психічна тканина чуттєвого досвіду, що інтроспективно відкривається суб'єкту і повинна бути повністю відокремлена від свого зовнішнього об'єкта.

Телеологічні, фіналістичні, пояснення – тип пояснення, що будуються від вказівки на цілі та досягнення можливих подій і явищ в майбутньому до вказівок на способи організації необхідних для цього умов в сьогоденні (від мети, віднесеної до майбутнього, до організації та підпорядкуванню подій такої мети).

Теорія – внутрішньо несуперечлива система знань про частину реальності. Основні функції цієї системи: пояснення і передбачення явищ і подій.

Тулмін С. – один з найбільш яскравих представників постпозитивізму; розвиток наукового знання автор розглядає як еволюцію концептуальних систем по аналогії з дарвінівськими уявленнями про еволюцію живої природи.

Учення – теоретичне знання, отримане шляхом умогляду і не підлягає верифікації; прикладами можуть бути ряд психотерапевтичних теорій, наприклад аналітична психологія К.Г. Юнга.

Феномени – не можуть бути цілком чітко і однозначно відокремлені від свідомого виміру; не співпадають за змістом з вмістом, перекладним в універсальні системи відліку; вони «індивідуалізують себе своїм злученням», виділені як індивіди.

Фейсрабанд П. – один з найбільш яскравих представників постпозитивізму; на місце попперовського наближення до істини за допомогою конкуруючих теорій він висунув принцип плюралізму як співіснування різних теорій, жодна з яких не може мати статусу більш істинною.

Факти – зареєстровані й описані події і явища; можуть виступати перед спостерігачем як об'єкти і процеси; у свою чергу, і у об'єктів, і у процесів можуть бути виділені склад і структура, властивості, зв'язки, відносини, залежності.

Формалізовані теорії – теорії, у структурі яких використовується математичний апарат, – це теорія когнітивного балансу Д. Хоманса, теорія інтелекту Ж. Піаже, теорія мотивації К. Левіна, теорія особистісних конструктів Дж. Келлі.

Формальні теорії – теорії, в яких основні закони повністю описані засобами математики, наприклад, стохастична теорія тесту Д. Раша (теорія вибору пункту, звана також теорією запитань і відповідей), що стала основою для сучасних тестів контролю знань.

Фальсифікація – принцип наукової достовірності: науковим визнається тільки таке теоретичне знання, яке потенційно може бути відкинуто (визнано хибним) у процесі емпіричної перевірки. При цьому слід вважати, що для спростування теорії досить одного спростувального факту.

Фізіологічний редукціонізм – спроба пояснити психічні явища шляхом зведення їх до фізіологічних явищ і процесів, до структурних зв'язків між нейронами, нервовими центрами, відділами мозку.

Функціональна психологія – психологія в європейському варіанті представлена роботами К. Штумпфа, в американському варіанті – У. Джемса і Д. Дьюї. У вихідний матеріал психіки перетворюються вроджені психічні функції і створюються логічні передумови для твердження, що психічні акти конструюють об'єкти: об'єкт зроблений від акту і функції.

Феноменологічні знання – знання як результат реєстрації психічних явищ (феноменів), які суб'єкт спостерігає і пізнає шляхом «заглядання всередину себе» – на основі самоспостереження і інтроспекції. Результати такого пізнання називають феноменами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література:

6. Берулава Г.А. Методология современной психологии. – М.: Изд-во МПСИ, МОДЭК, 2009.
7. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб: Питер, 2006.
8. Константинов В.В. Методологические основы психологи. М., СПб: Питер, 2010.
9. Корольчук М.С., Трофімов Ю.Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології. – К.: Ніка-Центр, 2008.
10. Лубовский Д.В. Введение в методологические основы психологии. – М. – Воронеж, 2007.
11. Мазилев В.А. Методология психологической науки. – Ярославль, 2003.
12. Маланов С.В. Методологические и теоретические основы психологи. – М, Воронеж, 2005.
13. Никандров В.В. Методологические основы психологи. – СПб: Речь, 2008.
14. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003.
15. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224с.

Допоміжна література

1. Ананьев Б.Г. Методология научного исследования // Психодиагностические методы (в комплексном лонгитюдном исследовании студентов). – Л.: ЛГУ, 1976. – С.13-18.
2. Артемьева Т.И. Общая характеристика категории «деятельность» // Методологический аспект проблемы способностей. – М.: Наука, 1977. – С. 94-120.
3. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. – М.: МГУ, 1990.
4. Берулава Г.А. Методологические ориентиры современной психологии. – М.: Издательский дом РАО, 2009.
5. Білоуха М.Г. Основи наукових досліджень. – К.: Вища школа, 1997.
6. Бодалев А.А. Психология о личности. – М.: МГУ, 1982.
7. Будилова Е.А. Философские проблемы в советской психологии. – М.: Наука, 1972.
8. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии. – М.: МГППУ; Смысл, 2003.
9. Выготский Л.С. Собр.соч. в 6-ти т. Т.1. – М.: Педагогика, 1982.
10. Горянина В.А. Психология общения. – М., 2004.
11. Гудвин С. Исследование в психологии: Методы и планирование. – СПб., 2006.
12. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М., 2005.
13. Зинченко В.П., Смирнов С.Д. Методологические вопросы психологии. – М.: МГУ, 1983.
14. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). - М., 1974.
15. Клименюк А.В., Калига А.А., Бережная Э.П. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования. – К., 1988.
16. Ковалев А.Г. Психология личности. – М., 1970.
17. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень. – К., 2005.

18. Константинов В.В. Методологические основы психологии. М., СПб: Питер, 2010.
19. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии // Хрестоматия по возрастной психологии / Состав. Л.М.Семенюк. – М.-Воронеж, 2003. – С. 21-25.
20. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1972.
21. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К.: Кондор, 2009.
22. Леонтьев А.А. Психология общения. – М., 2005.
23. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М : Политиздат, 1977.
24. Леонтьев А.Н. Категория деятельности в современной психологии // Избр. психол. произведения.: В 2-х т. Т.2. – М.: Педагогика, 1983. – С.243-246.
25. Леонтьев А.Н. Общее понятие о деятельности//Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. - С.5-20.
26. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: МГУ, 1981. – С.507-535.
27. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические основы психологии. – М.: Наука, 1984.
28. Максименко С.Д. Психологія особистості. – К.: Вид-во “Тов. КММ”, 2007.
29. Методологические и теоретические проблемы психологии/Отв.ред. Е.В.Шорохова. – М.: Наука, 1975.
30. Методология инженерной психологии, психологии труда и управления / Отв.ред. Б.Ф.Ломов, В.Ф.Венда. – М.: Наука, 1981.
31. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. – Донецк: Изд-во «Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010.
32. Общая психология /В.В.Богословский, А.А.Степанов и др. – М.: Просвещение, 1981.
33. Основи практичної психології / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999.
34. Палей И.М., Гербачевский В.К. Проблемы личности в курсе психологии. – Л.: ЛГУ, 1972.
35. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология. – М.: Академия, 2001.
36. Платонов К.К. Личностный подход как принцип психологии //Методологические и теоретические проблемы психологии / Отв. Ред. Е.В.Шорохова. – М.: Наука, 1969.- С.190.
37. Платонов К.К. О системе психологии. – М.: Мысль, 1972.
38. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – К.:Либідь, 2001.
39. Принцип развития в психологии. – М.: Наука, 1978.
40. Рузавин Г.И. Методология научного познания: Уч. Пособие для ВУЗов. – М.: ЮНИТИ», 2009.
41. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основы наукових досліджень. – К., 2000.
42. Сороковой А.Г. Социально-психологические основы руководства. – М., 1971.
43. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. – К.: Вища школа, 1979.
44. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. – К.: Педагогічна думка, 2000.
45. Цимбалюк І.П. Психологія спілкування. – К., 2004.
46. 43а.Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підр. – К.: Знання, 2008.
47. Шорохова Е.В. Принцип детерминизма в психологии //Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1969. – С.5-56.

48. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии. – М.: Изд-во Политической литературы, 1974.